

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ASKOV LÆRLINGE

ÅRSSKRIFT 1963

UDGIVET AF
ASKOV HØJSKOLES ELEVFORENING
FEBRUAR 1964

Statens pædagogiske Studiesamling
København

M E D D E L E L S E R

Bemærk:

Kontingentet (mindst 5,50 kr.) bedes indbetalt på medfølgende girokort. Har man skiftet navn og adresse, bedes dette meddelt på afsenderkuponens bagside, da det ellers er umuligt at finde navnet i vort kartotek.

Kontingent, der ikke er betalt inden 1. april, vil blive opkrævet gennem postvæsenet med tillæg af porto.

Sommermødet i år er 20.—21. juni. Elev- og efterårsmødet den 12.—15. september. Alle gamle elever af ældre og yngre årgange indbydes til dette møde. Særlig indbydes som jubilarer til søndag den 12. september elever af følgende årgange: somrene 1939, 1924, 1914 og vintrene 1939—40, 1924—25, 1914—15.

ASKOV LÆRLINGE

ÅRSSKRIFT 1963

UDGIVET AF
ASKOV HØJSKOLES ELEVFORENING
FEBRUAR 1964

Statens pædagogiske Studiesamling
København

Faust og Mefisto

Tale på Askov højskole 27. juli 1963

Digteren har den evne frem for andre, at han ligesom kan trænge om bag tingenes og begivenhedernes overflade og opleve dem indefra, idet de udfolder sig og bliver til. Han ser for sit indre øje sammenhænge, vi andre kun kan slutte os til eller dunkelt ane, han ser begivenhederne eller begivenhedernes forløb i kim, ser muligheder, der baner sig vej mod virkeliggørelse, *ser* det — hvor andre kun har uklare fornemmelser af, hvor udviklingen bærer hen, og disse syner, som han meddeler os i sit værk, kan derfor blive en nøgle til forståelse af tiden og af os selv, tidens mennesker. Er digteren stor nok, er hans erfaring bred nok eller dyb nok, kan hans værk indeholde alle væsentlige træk ved tiden og ofte også være en profetisk foregribelse af, hvad der skal komme.

Det er et sådant digterisk klarsyn, Goethes store digt om Faust er et udtryk for. I »Faust« skildrer Goethe — altså allerede i begyndelsen af det 19. århundrede — det moderne menneske i alle dets væsentlige træk. Og samtidig med denne skildring stiller Goethe spørgsmålet, om denne menneskelige udvikling, den vej mennesket her er slået ind på, fører til frelse eller fortabelse. Det svar, han selv giver i slutningen af Faustdramaet, forekommer mange så uklart, at det har givet anledning til mange modstridende tolkninger. Dog tror jeg ikke, man behøver at være i tvivl om, hvad Goethe ud fra sit positive livssyn har *villet* svare. Men noget andet er, hvad han ud fra sin redelighed som kunstner er kommet til at sige. Disse to holdninger kan jo godt være i modstrid med hinanden, i hvert fald så længe den ene ikke er helt bevidst. Men den uklarhed, der følger heraf, stiller jo bare spørgsmålet så meget desto mere indtrængende til os.

Den historiske person Dr. Faust, der inspirerede Goethe, levede i begyndelsen af det 16. århundrede. Netop omkring denne tid fik mennesket, eller så stor en del af menneskene, at det kom til at præge hele udviklingen, et andet forhold til sig selv og til tilværelsen og også til den omgivende verden, end det man havde haft middelalderen igennem. Det er det vi mener, når vi taler om, at det moderne menneske eller den moderne bevidsthed blev til. Både det 16. århundredes Faust og Goethes Faust er et menneske med moderne bevidsthed. Han er videnskabsmand, og hans mål er — som det stadig er videnskabens mål — at fravryste tilværelsens inderste hemmelighed. Faust vil tiltvinge sig indsigt i den kraft eller de kræfter, der opretholder verdensaltet og udfolder sig i dets utallige former for liv. Men han vil ikke nøjes med at være en passiv betragter af denne livs- eller skabelsesproces, nej, han vil være med i den, tage aktivt del i den. Han vil selv være skaber eller i det mindste medskaber. Det er den samme holdning, som videnskabsmanden i dag indtager, når han søger at få indblik i livsprocessen i cellen. Han vil ikke blive stående som betragter, han vil udforske livet for at komme til at beherske det, for selv at kunne frembringe liv.

Da det trods videnskabelige forsøg og magiske kunster ikke lykkes Faust at komme ud over den menneskelige erkendelses grænser og blive delagtig i guddomskraften, beslutter han i fortvivlelse at dø. Men en bestemt oplevelse minder ham i sidste øjeblik om jordens skønhed og vækker atter kærligheden til livet i ham. Han udfører ikke sit forsæt, men indgår i stedet et forbund med den onde selv, med Mefistofeles, gående ud på at den onde forpligter sig til at opfylde alle hans ønsker her i livet. Faust kaster sig derefter ud i en hæmningsløs livsnydelse, men opdager meget snart og på smertelig vis, at der også er sat grænser for den menneskelige selvudfoldelse på dette område.

Faust indser, at den menneskelige fornuft eller menneskeånden kun er en afgang af den guddommelige kraft, og menneskets bestemmelse er kun at genspejle denne kraft, som den udfolder sig og virker. Han skal ikke blive Gud,

men skal efterligne Gud i sin begrænsede verden. Faust ser det derfor fra nu af som sin opgave at bygge en menneskelig verden op, at skabe kultur, hvor der før var øde eller kaos. I naturen virker kræfterne blindt og tilfældigt, snart bygger de op, snart ødelægger de atter. Sådan lægger havet land til kysten, og tager det igen. Men menneskeånden kan bringe orden i denne vilkårlighed og tvinge naturkræfterne til at tjene formål, der er nyttige for mennesket. I en sådan kulturskabende virksomhed finder Faust sit livs mening og dør som 100-årig efter at have løst en række store tekniske opgaver midt under arbejdet på at afvande en sump og gøre den brugelig til opdyrkning.

Faust, der begyndte som videnskabsmand, ender altså som praktisk ingeniør. Han har ikke opgivet sin trang til erkendelse og indsigt, men han lader nu erkendelsen tjene jordiske mål, tjene det mulige. Den videnskabelige forskning er dermed gået i teknikkens tjeneste; og der befinder den sig jo stadig.

Men vi skal lægge mærke til — og det er det geniale i Goethes skildring — at det ikke er Faust, der frembringer de store tekniske resultater, men Faust og Mefistofeles i forening. Faust og Mefistofeles er uløseligt forbundne. Faust får de store ideer, og Mefistofeles skaffer midlerne til deres udførelse, og planerne virkeliggøres i kraft af dette samarbejde. Faust-Mefistofeles, denne dobbeltfigur, er altså en enhed, og det er den, der symboliserer det moderne menneske.

I sidste akt kommer nogle af de umenneskelige sider ved den tekniske udvikling tydeligt frem. Faust har fuldført et stort inddæmningsarbejde. Under dette er et par gamle mennesker, der boede ved havet, gået til, fordi de kom i vejen for fremskridtet. De kunde ikke forstå, at de skulde flytte fra den jord, der var deres, og som de altid havde boet på. Det havde forøvrigt heller ikke været strengt nødvendigt, men det passede bare så fint ind i planerne; og i et ellers så storslået projekt behøver man ikke at tage hensyn til små enkeltpersoners private følelser og fornemmelser. Sådan er fremskridtsmentaliteten, som vi jo også ken-

der den i dag. De måtte altså væk, de gamle, og da de nægtede det, blev hytten brændt af over hovedet på dem. Disse to gamle folk havde boet midt i det hele, mens arbejdet stod på, og de kunde tale med om, hvad fremskridtet her havde kostet — ikke i penge, men i menneskelige anstrelgelser og lidelser. Disse omkostninger — som man kalder det — ved den tekniske udvikling gør vi os sjældent klart. Og vi betaler dem iøvrigt gerne, så længe det ikke rammer os selv. Vi kan jo bare tænke på, hvorledes vi tillader trafikken at udvikle sig på vore landeveje i dag. Faust beklager ligesom vi de forfærdelige følger, når de *er* indtruffet, og vi tror ham gerne, når han siger, at han ikke har villet det sådan. Men vi ved, at han ikke har kunnet undgå disse følger. Der er noget i udviklingen, han ikke kan beherske, der er noget i den, som er dæmonisk, som stammer fra Mefistofeles.

Men hvorledes skal vi forstå hele dette forhold til Mefistofeles, og hvad er det formastelige i Fausts opførsel? Vi hørte, at han til at begynde med stræbte efter at forstå tilværelsens inderste kraft, altså den kraft, hvormed Gud skaber og opretholder universet, forstå den på en måde, der åbnede ham adgang til selv at skabe med på livet. Og senere, da han havde indset sin begrænsning, så vi ham gentage eller efterligne Guds skabergerning i menneskets verden. Ved at betvinge naturens kræfter skabte Faust, eller var han med til at skabe den kulturverden, som i dag er blevet en slags teknisk univers inden i det store univers, en verden, som mennesket lever i uden at komme i direkte berøring med naturen, og hvor han føler sig som herre.

Er der noget formasteligt i, at mennesket stræber ud over sin begrænsning? Er det ikke tværtimod den inderste mening med mennesket, at det skal blive noget mere fuldkomment? Og er der noget formasteligt i, at mennesket stræber efter at blive Gud eller at blive som Gud? Hvad eller hvem skulde mennesket ellers prøve at ligne? Var f. eks. Kristi efterfølgelse ikke noget, der følte som en forpligtelse hele middelalderen igennem?

Hvor ligger det gale i Fausts stræben?

Jeg tror, man må sige, det ligger i, at Faust ligesom konen i muddergrøften i eventyret, der jo også stræbte højere og højere op og til sidst vilde være Vorherre selv, kun havde blik for en bestemt side af Guds væsen og kun stræbte efter at blive delagtig i den eller efter at efterligne Gud i henseende til den. Det, der griber eller betager Faust, er Guds almagt, mens han ikke tydeligt erkender den anden side af Guds væsen og derfor heller ikke stræber efter at få del i den, nemlig Guds kærlighed. Når man i middelalderen så det som menneskets højeste mål at efterfølge Kristus, er det jo netop denne anden side, man lægger vægt på. Som Kristus at tjene i kærlighed. Livets mening er for Faust den skabende magtudfoldelse. Igennem den udtrykker han efter sin egen anskuelse sin lighed med Gud. Men fordi han ikke forstår Guds egentlige væsen, bliver han kun en karikatur, ja, fordi han kun ser magtudfoldelse i Guds væsen og bevidst kun efterligner den i sit eget liv, men ikke ser kærligheden og forsømmer den, kommer han ikke til at ligne Gud, men den anden magt, Guds modsætning. Der ligger altså en dyb mening i dette, at fra det øjeblik Faust sætter sin stræben efter magt om i handling, er han uløselig forbundet med djævelen.

Det gode, fremskridtet har bragt — Fausts store landvindinger gav det daglige brød til tusinder af mennesker — må skyldes, at fremskridtsmennesket, trods sin stræben efter magtudfoldelse, ikke formår at kvæle den del af sig selv, der er i slægt med kærligheden. Alligevel kan dette ikke gælde som et forsvar for udviklingen i den skikkelse, vi kender den. Dels kan vi ikke med noget som helst forsvare den umenneskelige side ved udviklingen, dels kan denne side når som helst antage helt overmenneskelige dimensioner.

Mefistofeles udtrykker et sted sit eget væsen således: »Jeg er den negative kraft på jord. Og det med rette. Alt der opstår her, fortjener undergang — er intet værd.«

Fausts stræben gik, som vi så, først ud på at få del i den guddommelige skaberkraft, Guds almagt. Som Gud vilde han have magt til at skabe af intet. Det moderne menneske har det i atomalderen i sin magt at bringe det skabte tilbage

til intet. Ja, ikke blot det, men vi ved ikke, om han har det i sin magt at lade være. Hvis vi betragter den tekniske udvikling, fra den begyndte, må vi vist sige, at de dæmoniske eller mefistofeliske træk er blevet mere og mere udprægede, som tiden skred frem. Men de er desværre hele tiden — i hvert fald indtil for nylig — blevet tilsløret igen af en lidt for overdreven tro på fremskridtet. Fremskridtstroen har hindret os i at erkende farerne klart. Ud fra sin overvældethed over de utrolige muligheder, der åbnede sig med den tekniske udvikling, og vel også ud fra en forkeret vurdering af mennesket, har man ikke kunnet få sig til at tro, at fremskridtet ikke skulde være et absolut gode. To store verdenskrige har dog belært os om noget andet. I dag kan man vist næppe undgå at få øje på, at der også er noget dæmonisk med i spillet, hver gang udviklingen gør et skridt fremad. Så må man i hvert fald lukke øjnene godt; men det er der jo vist nok også en del, der gør.

Og dog har vi vist alle en fornemmelse af, at katastrofen kan være over os, hvad øjeblik det skal være. Vi ser afgrunden foran os, og det er vist nogenlunde givet, at hvis vi fortsætter ligeud, d. v. s. hvis vi lader udviklingen gå sin gang, vil vi også ende i afgrunden.

Men er vi da ikke nødt til at fortsætte ligeud? Vi kan da ikke skrue udviklingen tilbage, som man så ofte hører sagt? Nej, det kan vi ikke, men det behøver jo ikke at udelukke, at vi måske kunde ændre dens retning. Man kunde jo håbe, at man var i den situation, som man kan være i, når man vandrer i en skov på et bjerg. Når man ser lige frem for sig, kan det se ud, som om vejen forude går lige i afgrunden. Træerne står som en mur på begge sider af stien. Og hvis man vilde give sig til at løbe, vilde man ikke kunne undgå at ende i afgrunden. Men går man roligt, opdager man længere fremme, at vejen bøjer af til siden; der er en åbning i træerne, man ikke kunde se fra det sted, hvor man før befandt sig. Der er med andre ord alligevel en mulighed. Men ved bare at styrte af sted — og det vil jo sige ved bare at følge med strømmen — opdager man den ikke.

Man kan i det hele taget i dag på så mange måder komme til at overse de muligheder, der er for at bringe udviklingen ind i et andet spor, og kan så let uden at ville det komme til at skubbe i den gale retning. Ved en tilsyneladende ubetydelig handling eller endog ved samvittighedsfuldhed i sit sædvanlige arbejde kan man være med til at hidføre uønskede situationer. Den amerikanske pilot Eatherly kom således ved at udføre en ordre, hvis konsekvenser han ikke var bekendt med, til at udløse atombomben over Hiroshima. Som vi ved, var det ham umuligt at bære sin skyld, da det bagefter gik op for ham, hvad han havde gjort. Alle de mange kontorfolk, der arbejdede under den nazistiske bøddel Eichmann, og en stor del af funktionærerne ved det tyske jernbanevæsen var igennem deres samvittighedsfulde arbejde med til at sende millioner af jøder i udryddelseslejrene. Mange mennesker har i dag et arbejde, der bare er en lille del af en større arbejdsproces, som de ikke kan overskue. De føler af den grund ikke noget ansvar for arbejdsprocessens slutresultat og mener, at når bare de udfører deres del samvittighedsfuldt, kan man ikke bebrejde dem noget. Det er en farlig situation. Samvittighedsfuldhed er ikke i sig selv et gode og kan ikke erstatte samvittigheden. Samvittighedsfuldhed er kun moralsk forsvarlig, når den tjener det gode.

Også på andre områder end i vort arbejde kan vi komme til at stå i forhold, der ikke umiddelbart er til at gennemskue, og hvor der derfor stilles store krav til vor omtanke og indsigt, hvis vi ikke af uvidenhed skal komme til at fremme udviklingen i en gal retning.

Men også vort mod sættes på prøve, modet til at se virkeligheden i øjnene. Over for en på så mange måder knugende virkelighed kan det være fristende at lukke øjnene og beskæftige sig med noget andet — hvad jo heller ikke er så vanskeligt at skaffe sig lejlighed til; der er jo så meget, der kan underholde en i dag. Eller man kan hengive sig til romantiske drømme og forestillinger, der har haft deres mening engang, men ikke har det mere. Eller man kan vælge sig en eller anden form for livsfilosofi, der siger noget

alment om menneskelivet, og bilde sig ind, at når blot man følger den, har man gjort, hvad man kunde. Men hvis ikke den taler ind i vor særlige situation i dag og siger det, som der er brug for dér, er den i virkeligheden farlig. Så afleder den nemlig opmærksomheden fra noget, vi ikke har lov at tabe af syne. Alle illusioner er farlige i dag, fordi den situation, vi lever i, er farlig.

Og det farlige kommer, som vi har set, af, at vi har fået adskilt magten og kærligheden og hovedsagelig hengiver os til at dyrke magten. Men der er vel i de fleste menneskers liv områder, hvor dette ikke gælder. Kærligheden ligger stadig som en mulighed i os alle, og gang på gang står vi i situationer, hvor der kaldes på den. Hvis vi skulde slutte vort samvær her i aften og vort samvær i sommer i det hele taget med et ønske, kunde vi måske slutte med ønsket om, at vi måtte have evne til at være opmærksomme og lydige over for det, der kræves af os, og at vi hver for sig, der hvor vi står, må blive grebet af tilværelsen på en sådan måde, at den bliver os dyrebar. For kun en sådan grebethed vil kunne dæmme op for vor trang til at herske og beherske.

Ellen Grønlund.

Skæbne og tilfældighed i historien

Ordet historie kan betyde flere ting, men i hvert fald både det der er sket, er blevet historie som vi siger, og den videnskab, der beskæftiger sig med studiet af menneskers liv i samfundet i fortiden: historieforskningen.

Historieforskningens arbejdsmuligheder er ligesom den forhistoriske arkæologis til en vis grad bestemt af tilfældigheder. Det er ofte tilfældigt, om en kilde eller en arkæologisk genstand er bevaret eller om man finder den. Da der engang i året 1650 tilfældigt blev banket på muren i Skiby kirke i Horns herred, lød det hult, man brød hul og fandt i et hemmeligt rum en af vore berømteste historiske kilder, Povl Helgesens danmarkshistorie fra reformationstiden, nu kaldet Skibykrøniken. Elleve år før gik en pige en dag fra Østerby til Møgeltønder i Sønderjylland, hun snublede over noget, hun troede var en trærod, gravede den frem og fandt på denne tilfældige måde det ene af de to berømte guldhorn.

Det er et par af de bekendteste tilfældige fund fra de to videnskabers område, men mange historiske kilder og formodentlig endnu mange mange gange flere arkæologiske fund er kommet og kommer stadig for dagen ved tilfældigheder, hvad der jo her vil sige: uden at man har vidst, at de var der, eller har ledt efter dem. Desværre er meget også gået til grunde tilfældigt, uden at det var tilsigtet. Ved brande som den store i København 1728, der ødelagde universitetsbiblioteket og uerstattelige kilder til Danmarks middelalderhistorie, ved bombardementer som i sidste krig, ved angreb af fugt, af orme eller mus og rotter. Og trods alt, hvad der i vore dage gøres for systematisk at samle og bevare historiske kilder i arkiver og biblioteker, bliver meget stadig tilintetgjort tilfældigt, ikke mindst ved ukyn-diges uforstand. Endnu 1936 havnede store dele af Johanne

Luise Heibergs papirer efter en pulterkammerrydning på lossepladsen og gik tabt for bestandig.

Men vi skal især tale om, hvad historikerne mener om tilfældighedernes og skæbnens eller, som historikerne hellere siger: nødvendighedens rolle i det som de beskriver, altså menneskers liv i samfundet gennem tiderne. Og der møder vi flere forskellige meninger, både om hvad skæbne eller nødvendighed og hvad tilfældighed vil sige, og om hvilken betydning disse to magter, hvis man kan kalde dem sådan, har for gangen i historien.

Problemet har optaget historikerne allerede i oldtiden. Lad mig som eksempel nævne Tacitus, der levede omkring 100 år efter Kristi fødsel. I sit værk om den ældre romerske kejsertid siger han et sted: Jeg spørger mig selv, om det er evige love og en uforanderlig nødvendighed, eller tilfældet som råder over menneskelige ting. Man vil nemlig finde, at de viseste mænd i oldtiden, ligesom de der nu søger at træde i deres fodspor, tænker og taler på forskellig måde om den ting.

Med kristendommen trænger den opfattelse igennem hos mange historikere, at alt i historien er nødvendigt som led i Guds plan med menneskeheden. Og da historieforskningen har frigjort sig fra teologiske indslag, møder vi i oplysningstiden også tanken om, at historiens gang i et og alt er nødvendig eller skæbnebestemt, men ikke nødvendigvis af Gud. Voltaire, der foruden meget andet var en betydelig historiker, så verden som en maskine, styret af evige og uforanderlige love. Han kunde ganske vist tale om den blinde tilfældighed i historien, men mente ikke det var noget der faldt uden for den almindelige lovmæssighed. Det var blot noget, hvis årsager vi ikke kendte og som vi derfor måtte opgive at forklare.

Hvis vi foretager en meget grov inddeling af historikerne efter deres syn på tilfældighedernes rolle i historien, kan vi efterhånden i 19. årh. og endnu i vore dage skelne to grupper.

Den ene omfatter bl. a. marxister og positivister. De indrømmer, at en tilfældighed som en stor mands fødsel eller

død kan betyde noget for det historiske forløb. Marx selv siger i et brev, at tilfældighederne gennemgående ophæver hinanden, men at de dog kan forsinke eller fremskynde den nødvendige historiske udvikling. Men hele gruppen anser det tilfældige for noget irrationelt, der ikke kan gøres til genstand for videnskabelig behandling. Det kan kun fænomener, der gentager sig og derfor kan sammenlignes eller behandles statistisk.

Ganske vist ser marxister og positivister forskelligt på nødvendigheden i historien. Marxisterne (i det mindste i Rusland) tror, at alle menneskelige samfund nødvendigt, trods variationerne, gennemgår samme udvikling, bestemt af de vekslende produktionsformer, d.v.s. fra et urfællesskab over slaveri, lensvæsen og kapitalisme til socialisme. De moderne positivister er mere forudsætningsløse. De mest yderliggående hævder, at historikerne ved statistisk behandling af en række ensartede fænomener skal nå til mere sikre årsagsforklaringer, som kan bruges til forudsigelse af fremtiden. Her bliver altså kun tale om en statistisk regelmæssighed og sandsynlighed, ikke om noget absolut nødvendigt eller skæbnebestemt; men det individuelle, også den enkelte persons liv og indsats, falder helt uden for videnskaben, fordi det ikke kan behandles statistisk. Det er i statistisk forstand tilfældigt.

Til gruppen hører også positivistisk indstillede historikere, der blot har en temmelig håndfast forestilling om, at man skal lære af historien. Et godt eksempel er den udmærkede engelske historiker E. H. Carr. Han hævder i sin bog *What is History?* (Hvad er Historie?), at historikeren tjener et praktisk formål. Han skal derfor kun beskæftige sig med det i historien, der kan forklares og fortolkes rationelt, og af det skal han drage slutninger, der kan bruges som vejledning for andre menneskers handlinger. En rationel historisk årsagsforklaring er ifølge Carr en forklaring, der kan bruges i andre lande og andre tider og kan føre til frugtbare generaliseringer, som man kan lære noget af. Derfor vil han have tilfældigheder udeladt af årsagsforklaringen, f. eks. Lenins tidlige død af forklaringen på hvad

der skete i Rusland i 20'erne, mens han godt vil medtage striden mellem de rivaliserende sovjetpolitikere, fordi en tilsvarende strid kan forekomme andetsteds. Og Lenins egen indsats behandler han.

Den anden gruppe historikere hævder, at tilfældighederne for en realistisk betragtning spiller en så væsentlig, omend efter de flestes mening begrænset rolle i historien, at historieforskningen bør beskæftige sig med dem og indføje dem i sine årsagsforklaringer. Da jeg selv hører til denne gruppe, skal jeg tale udførligere om dens synspunkter, men først er det nødvendigt at forklare, hvad historikere fra begge de store grupper i vore dage som regel forstår ved det tilfældige i historien. Det er nemlig ikke nødvendigvis det samme som det Voltaire forstod ved tilfældighed, altså det hvis årsager man ikke kender.

Det klassiske eksempel, når man vil forklare hvad tilfældighed er, er dette: en mand går på fortovet og bliver ramt af en tagsten fra et hus, han går forbi. Man kan måske finde årsagerne til, at stenen falder ned, f. eks. frostsprængning eller storm. Og man kan måske også fastslå, hvorfor manden gik forbi huset: han skulde på indkøb eller besøge en ven ved siden af. D.v.s. at det er to helt forskellige årsagsrækker, der mødes, og i dette møde ligger det tilfældige.

Men det må rigtignok tilføjes, at det afhænger af synspunktet, hvilken af de to faktorer mandens gang og stenens fald man anser for den tilfældige. Set fra stenens eller naturforskerens synspunkt var det nødvendigt at stenen faldt, når den blev påvirket af de og de naturkræfter, og tilfældigt at faldet blev afbrudt af mandens hoved. Set fra mandens synspunkt var hans gang et naturligt led i hans tilværelse, og stenens fald kom udefra og brød ind i den ved en tilfældighed.

Sagt med Friedrich Meineckes ord: Tilfældighed i historien kan man vel kalde det, som ikke udspringer af en almen, overvældende nødvendighed, men af en akut og forbigående, uventet indgriben af en fremmedartet faktor i det historiske forløb. Så vidt den store tyske historiker.

Altså: tilfældigheden i historien er noget fremmedartet og forbigående. D.v.s. at da historien beskæftiger sig med menneskers sociale, økonomiske, politiske og åndelige liv i samfundet, er f. eks. indgreb af naturkræfterne som jord-skælv og andre naturkatastrofer, eller biologiske indgreb som de store epidemier tilfældigheder for historikerne. De tilhører andre årsagsrækker end dem, historikerne normalt beskæftiger sig med.

Men da den enkelte historiker kun arbejder med et begrænset område og følgelig med en begrænset årsagsforklaring, kan han strengt taget betragte akutte indgreb fra andre områder af selve historieforskningens genstand som tilfældige. Set fra et snævert mexikansk synspunkt kunde spaniernes erobring af Mexiko i 16. årh. betragtes som en tilfældighed, der rigtignok fik langvarige og skæbnesvangre følger for landet. Ud fra en rent europæisk betragtning er den derimod et led i de store opdagelser. Den moderne historiker arbejder dog nok over for den slags problemer normalt på et bredt grundlag, ser sagen fra flere sider og skyder tilfældighedsforklaringen i baggrunden.

Der forekommer dog også i historien ustandseligt tilfældigheder i den forstand, at en handling fører til et resultat, som ikke var tilsigtet, og derved ofte har vidtrækkende følger. I januar 1848 fandt en farmer i Californien, der ikke søgte efter guld, tilfældigt guld i sin møllerende. En mængde guldgravere strømmede til, og Californien blev i løbet af få år en af de folkerigeste stater i USA. Endnu vigtigere var det, at det californiske guld forøgede verdens pengemængde og fik priserne til at stige. Farmerens tilfældige fund hører derfor med i årsagsrækken bag de næste tiårs økonomiske opgang også i Europa.

Men lad os holde os til indgreb fra områder uden for historien.

Som eksempel på naturkræfternes tilfældige indslag i historien nævner jeg Napoleons togt til Ægypten. Det var et stort anlagt foretagende, et led i kampen mod England, og hører altså hjemme i en politisk årsagssammenhæng. Napoleons invasionsflåde lå i maj 1798 i Toulon og kunde ikke

slippe ud af havnen på grund af modvind. I nærheden lå Nelsons flåde. Så skiftede vinden, og Napoleon slap ud af havnen uden at Nelson opdagede det. Det blæste op til storm, Nelsons flåde blev delvis ødelagt og mistede sine hurtige rekognoceringsfregatter, mens Napoleons flåde klarede sig i læ af Korsika. Da Nelson flere dage senere opdagede, at Napoleon var sejlet, optog han forfølgelsen og kom franskmændene så nær, at han formodentlig vilde have fundet dem, hvis han blot havde haft sine hurtige skibe. Han fulgte derefter en kortere rute end Napoleon til Ægypten, fandt Alexandrias havn tom og sejlede igen. To dage senere ankom Napoleon.

Vindforholdene har altså måske — mere tør vi ikke sige — betydet, at Napoleons bane ikke blev afbrudt på dette tidlige tidspunkt med de følger for historien, det vilde have haft.

Og dette fører os til spørgsmålet om biologiske kræfters indgreb på historiens område. Der er historiske tilfældigheder af biologisk art med umiddelbar massevirkning, som den voldsomme pestepidemi den sorte død i 14. århundrede. Men den hyppigst forekommende historiske tilfældighed af denne kategori er nok det enkelte menneskes fødsel.

Set fra historikerens synspunkt er det en tilfældighed, om et menneske med de og de individuelle egenskaber eller anlæg fødes på det og det tidspunkt. De fleste enkeltmenneskers liv og død betyder ganske vist meget lidt for historiens gang, de kunde formodentlig uden større historiske konsekvenser tænkes erstattet af andre. Men med de store personligheder, genierne, de skabende eller ødelæggende ånder, forholder det sig anderledes.

Der var en tid, da de såkaldte store mænd spillede en hovedrolle i historikernes forestillinger. I det 19. årh. skød mange historikere dem til side for de vældige sociale, økonomiske og andre almene faktorer, som man nu begyndte at få øjet op for. Nogle vilde og vil stadig fjerne dem mest muligt fra historieforskningen og siger f. eks., at en historisk biografi er en art kunst og ikke videnskab. Men i hvert fald den gruppe historikere jeg tilhører mener, at i Lenins,

Hitlers, Churchills og de Gaulles tid kan det ikke være realistisk at fraskrive dem en væsentlig historisk betydning eller udelukke dem fra den historiske videnskab og dens årsagsforklaringer. Og de samtidige oplevelser virker som altid tilbage på historikerens opfattelse af fortiden. Religiøse genier som Muhammed eller Luther, store tænkere som Hegel eller Karl Marx, videnskabsmænd som Niels Bohr eller økonomen Keynes, politiske førerskikkelser som Bismarck eller Napoleon har, det mener mange historikere i vore dage, virket langt ud over deres eget snævre område.

Om kejser Konstantin den Store siger Hal Koch, at han i konflikten mellem romerstaten og den fremvoksende kristendom var manden, der i den kritiske situation trådte til og brød nye baner, som i mere end et årtusind kom til at bestemme den europæiske kulturudvikling. En moderne tysk historiker hævder, at det var Bismarck, der som preussisk ministerpræsident fra 1862 havde hovedansvaret for, at det gamle preussiske monarki og dets indre struktur blev bevaret i over et halvt århundrede. Og tør man nægte Hitlers store betydning for tilintetgørelsen af den tyske nationalstat og meget andet, eller Lenins for opbygningen og udformningen af det nye Rusland?

Om hver af de nævnte gælder det, at hans gerning tilhører historien og bør regnes med til historieforskningens genstand, men tillige at han trådte ind i historien med sine usædvanlige medfødte anlæg eller egenskaber på godt eller ondt ved en tilfældighed. Men det medfødte er jo ikke hele manden. Han påvirkes af sit milieu i snævrere men også videre forstand, af de økonomiske og sociale forhold, af den almindelige tænkemåde i hans kreds eller i tiden og af meget andet, derunder også tilfældigheder, og i sin historiske gerning møder han atter både ikke-tilfældige og tilfældige faktorer, som hjælper ham frem, som han kan bruge eller som yder modstand.

Napoleon kunde næppe have vundet sine sejre uden de store folkehære, som den franske revolution havde skabt, og som man ikke vil kalde en tilfældighed, og noget lignende gælder om Hitler og den tyske militærmaskine.

Begge stødte på modstand i en engelsk udenrigspolitik, hvis hovedlinie havde en lang tradition bag sig, selv om det var tilfældigt og ikke uden betydning, hvem der i øjeblikket ledede den. Ruslands uhyre udstrækning og frygtelige vin-ter, som til sidst lammede Hitler og knækkede Napoleon, eller den omstændighed, at England kun kunde erobres ad søvejen, er heller ikke tilfældigheder. Begge dele hører til de faste geografiske faktorer, som historikeren regner med.

Men her rejser sig to spørgsmål: for det første: hvor meget betød det tilfældige i forhold til det ikke-tilfældige. For det andet: hvor meget af det ikke-tilfældige var nød-vendigt i den forstand, at det ikke kunde have været ander-ledes. De to spørgsmål kan ikke helt skilles ad, men jeg kan straks sige, at de besvares forskelligt næsten fra historiker til historiker.

Et oplysende eksempel på modsatte vurderinger af til-fældighedens betydning i en og samme historiske situation findes i en brevveksling mellem politikerne Andræ og Krieger 1864. Den 20. juni, altså efter stormen på Dybbøl, skrev Krieger til Andræ: »Overbefalingen i hæren har været *slet* rent ud sagt. Havde vi haft Læssøe, er det min fulde tro, at den preussiske hær havde været ødelagt Havde vi haft det skyts, vi burde have haft, vilde Dybbøl ikke være taget. Den passivitet, der har betegnet vor krigsførelse, har været oprørende. Intet havde været lettere end at gøre land-gang og tage hele reden i Flensborg.«

Krieger troede altså, at tilfældigheder som en bedre dansk øverstkommanderende og nogle flere kanoner på Dybbøl kunde have ændret krigens gang. Andræ mente derimod, at vi under ingen omstændigheder kunde have klaret os over for to stormagter, og at ingen stilling, aller-mindst en feltstilling som Dybbøl, kunde holde mere end en begrænset tid over for et alvorligt angreb fra en tilstræk-kelig overmagt. Hørup skrev om brevene, da de udkom, og sluttede sig til Andræ med nogle ord om, at det i krig »er den stærkeste der banker den svage, og at det når kraft-forholdet er som tyve til een nødvendigvis bliver til læster-lige prygl«.

Hvis man ikke blot måler i soldatertal, vil de fleste historikere nu nok tænke som Andræ og Hørup. Det er en af de historiske nødvendigheder, at den svage bukker under for den stærke i krig. Men eksistensen af en overlegen hærfører eller andre tilfældigheder har e. m. m. spillet en rolle ikke blot for et slags men for en hel krigs udfald. Da Preussen var næsten udmattet i syvårskrigen, gjorde en russisk kejserindes død Rusland fra fjende til ven og siden neutral; det reddede formodentlig Frederik den Stores rige fra at blive sønderlemmet.

Og selv om krigen 1864 under de i øjeblikket givne omstændigheder måtte ende med et dansk nederlag, kan man argumentere for, at det var tilfældigt, at konflikten mellem Danmark og de tyske magter blev akut netop på det tidspunkt og løstes på netop den måde. Men jeg vilde sige, at det i hvert fald havde været meget vanskeligt at undgå en akut konflikt på et eller andet tidspunkt, med deraf følgende sprængning af det gamle dansk-tyske monarki.

Bag konflikten ligger nemlig de stærke nationalitetsbevægelser i 19. årh., og nationalismen er hvad man har kaldt en langtidsfaktor. Langtidsfaktorer findes på alle områder af historien, mere eller mindre langvarige, stabile eller plastiske og bevægelige. En religiøs faktor som kristendommen, en hovedlinie i udenrigspolitikken som Englands angst for invasion med deraf følgende forsøg på at hindre en enkelt magt i at få overvægten på fastlandet, en klasses traditionelle holdning som de preussiske junkeres militarisme, en økonomisk bevægelse som industrialiseringen, en stats geografiske forhold eller sociale struktur. Jo mere vi nærmer os det naturgivne eller det af stabilere fysiske forhold direkte eller indirekte bestemte, og jo stærkere langtidsfaktorerne har vokset sig, des trægere og sejgere bliver de over for påvirkninger af det tilfældige.

Det er langtidsfaktorer som de her nævnte, historikerne som regel sigter til, når de taler om nødvendigheder. Og nødvendighed i historien er altså i det mindste for mig et relativt begreb, mere eller mindre iblandet tilfældigheder. Nogle og deriblandt jeg vil mene at tilfældigheder kan

spille en relativ stor rolle og undertiden blive den første spire til en langtidsfaktor, andre ser dem blot som krusninger på overfladen, der kun forbigående hæmmer eller fremmer den af langtidsfaktorerne bestemte udvikling. Her gælder den grove gruppdeling, som jeg talte om før, naturligvis med glidende overgange mellem de to grupper.

En norsk historiker skriver om den historiske tilfældighed sortedøden, der i 14. årh. bortrev mere end halvdelen af Norges befolkning, og tillægger den store øjeblikkelige følger for den sociale og politiske opløsning i landet. Men om dens betydning for, at Norge blev afhængigt af Danmark i løbet af det følgende århundrede, siger han: det er et spørgsmål om ikke udviklingen under alle omstændigheder vilde have ført til samme resultat, som en naturlig følge af de økonomiske vilkår som rådede i Norge, og den samfunds- og statsordning som var vokset frem her i 12.—13. årh.

Det er naturligvis en trossag, ligesom det er en trossag om hele den historiske udvikling med skæbneagtig nødvendighed fører til et bestemt mål, hvad enten det er socialisme eller noget andet. Og man kan argumentere for den ene eller den anden opfattelse af tilfældighedens betydning, til syvende og sidst bliver også det en trossag. For vi har kun mulighed for at se, hvad der er sket, ikke hvad der kunde være sket.

Eet er imidlertid sikkert. Forskere inden for alle områder af historien undersøger i vore dage omhyggeligere end nogen sinde langtidsfaktorerne, og et af resultaterne er at tilfældighedernes betydning ofte reduceres eller forsvinder: Vi mener ikke længere at reformationen alene skyldes enkelte genier som Luther eller Calvin, den viser sig at have lange rødder i bevægelser inden for den katolske kirke i middelalderen. En epokegørende opfindelse som dampmaskinen er ikke mere for os James Watts heldige fund, men resultatet af årelangt systematisk og videnskabeligt kontrolleret arbejde efter mange forgængeres forgæves forsøg. Bag forfatningskampen i Estrups tid ser vi den danske bondestands økonomiske, sociale og åndelige fremgang siden

de store landboreformer. Vi tror, at Hitlers vej til diktaturet blev banet ikke blot af tilfældigheder, men også af en lang række ikke-tilfældige politiske, økonomiske, sociale og ideologiske faktorer.

Samtidig har tilfældighederne i verden omkring os på mange felter fået mindre spillerum. Epidemier kan forebygges og bekæmpes bedre end på den sorte døds tid, stormen har ikke samme magt over skibene, som da Napoleon levede, hvad vi alle ved fra invasionen i Normandiet. I hvert fald under en demokratisk forfatning kan den enkelte politiske leder vel sjældent handle så frit som mange steder i gamle dage. Til gengæld giver den moderne teknik og gennemorganiserede stat en Hitler eller en Stalin større magtmidler i hænde end nogensinde. I atombombens tid må vi håbe, at ikke en ny tilfældig Hitler et eller andet sted i verden, båret frem til magten af nødvendigheder og tilfældigheder i forening, en dag vælger den gale mulighed og dermed sætter den frygteligste af alle tænkelige historiske nødvendigheder igang.

Poul Bagge.

Ovenstående artikel gengiver med uvæsentlige ændringer og tilføjelser et foredrag i Danmarks Radio 4. januar 1964.

Forsoning med hverdagen

*Prædiken holdt i Askov Valgmenighedskirke
nytårsdag 1964*

Mt. ev. 6,5—13.

Det er vel desværre sådan, at vi allesammen mere eller mindre regner det ord, vi hører i kirken, for et ord, der kun har sin gyldighed i kirkelige sammenhænge og kun virkelig angår den religiøse samtale, som mennesker til alle tider har ført. Der tales nok i kirken om forholdet til ens næste, om forholdet til ens omverden, men der tales oftest kun om det som noget, der interesserer, for så vidt det også tjener ens religiøse liv. Denne opdeling af tilværelsen i en religiøs del, hvor vi færdes på listesko, andægtigt og indadvendt tjenende Gud — og en verdslig del, hvor vi med god samvittighed tjener os selv, holder vi fast på århundrede efter århundrede, fordi det åbenbart stemmer ganske godt med vore interesser, at det religiøse holdes for sig og det såkaldt verdslige for sig. Det sker en sjælden gang, at mennesker fornemmer det, der foregår i kirken og det, der siges fra prædikestolen, som møntet på deres liv derhjemme, men tiest end ikke anes det, at de to verdener har noget at gøre med hinanden.

Der er dog en dag om året, hvor den kirkelige kalender og den verdslige kalender så at sige skærer hinanden: nytårsdagen, hvor vi samtidig fejrer Jesu omskærelse, d.v.s. hans optagelse i det borgerlige samfund. På denne dag forkyndes evangeliet ind i den borgerlige hverdag, der er vor, og den kendsgerning gør det såre svært for os på den dag at opretholde skellet mellem de to verdener, den religiøse og den verdslige, fordi hans person bogstavelig talt ophæver det. Men det skulle siges og høres ikke bare i dag, men hver søndag i det kirkelige år, for det er det, hans komme altid betyder, at skellet mellem helligt og verdsligt ikke er mere,

at al verden blev »en helligdom, fordi Guds søn til verden kom!«

Den engelske digter Chesterton har i sin bog »Mørk middelalder« skrevet nogen ord om, hvad kristendommens komme betød for den antikke verdens mennesker:

»Vandet selv er bleven vasket, ilden er rensset som gennem ild; vand er ikke længere det element, man smed slaverne i for at fodre murænerne (en fisk, der var yndet spise for romerske rigmænd); ilden er ikke længere det element, hvorigennem børn overgaves til Molok. Blomsterne dufter ikke mere som forglemte guirlander i Priapus' (en frugtbarhedsgud) haver; stjernerne står ikke mere som tegn for kolde guder, så ufølsomme som udslukket ild. Det er altsammen ligesom nyskabte ting, der venter på nye navne — der må komme én og kalde dem ved navn. Hverken universet eller jorden står længere som noget skummelt og skæbnesvangert, de venter at blive forsonede med mennesket — og de har allerede nu mulighed for at blive det. Og mennesket har revet den sidste pjalt af naturdyrkelse ud af sin sjæl og har derfor nu mulighed for at vende tilbage til naturen.«

Det er ord om, hvad kristendommens komme betød for den tids mennesker, men det er lige så fuldt nogen ord, der angår vor egen tid. Skellet mellem helligt og verdsligt blev gennembrudt, da Jesus af Nazareth gik ud i sin tilværelse og så på den som noget, der var ham betroet af Gud som en kostelig gave fra far til søn! Der var i hans ord ikke mere tale om at spille det verdslige ud mod det hellige eller omvendt for på den måde at holde sin tilværelse på benene, nej, den stod der, af faderen givet hen til ham i alle hverdagens ting og ventede på hans hengivelse. Han regnede ikke kun en del af sin tilværelse for Guds, stillede sig op ved de smukke udsigter og interessante sjælelige perspektiver og sagde, at her kunne man tydeligt se spor af Guds skaberværk, nej, han gik ud og så på hele sin verden som noget, der tilhørte Gud, rub og stub, også det tunge,

det mørke, det han ikke kunne forstå, også de dele af den, som bød ham imod — han vidste, at det altsammen var en gave fra far til søn! Han nøjedes ikke kun med at kalde nogen mennesker for Guds børn, men han kaldte mennesker, som ingen før havde interesseret sig for uden i udnyttelseshensigt, de navnløse og ringeagtede, ved dette hædersnavn.

Da blev vandet vasket, d. v. s., da var det ikke blot det element, hvori den romerske rigmand kastede sine slaver som foder for fisken, der skulle sættes på hans bord. Vandet blev frigivet til at være slet og ret vand, som ikke skulle trælde på en eller anden måde i menneskets verden for at være til, men nu lå der, helt med sit eget væsen, en Guds gave til mennesket, der nu kunne møde elementet med sit væsen i et nyt broderskab. Kristus var kommet imellem og havde sat mennesket og naturen fri af hinanden — og frihed er nu engang forudsætningen for sand kærlighed og sand forsoning. Vandet blev vasket, da han kom.

Ilden blev rensed som gennem ild. Den trællede ikke længere på menneskers andre for at forbinde mennesket med en fjern Gud og forsonede det med dets tilværelse, nej, for han erklærer mennesket forsonet med Gud, mennesket har Guds yndest og gode vilje hos sig i Jesu ord om Guds faderlighed. Fra da af blev ilden rensed, den blev ild, en kraft givet i menneskets varetægt, ikke en træl og ikke en herre, men en bror.

Blomsterne duftede ikke længere i frugtbarhedsgudens haver, men fik lov til at lyse i deres egen skønhed på hver en grøftekant, frigivet til at være blomster og ikke blot noget, hvorved menneskets religiøse, erotiske oplevelse befordredes. Blomsterne blev blomster, blev gaver, der rakes frem mod mennesket.

Det er en ny saglighed, kunne vi sige, der kommer til verden med hans evangelium. Og med saglighed mener jeg det, at tingen, hvad enten det nu er mennesket, ilden, vandet eller blomsten, bliver fri for at tjene uvedkommende formål, bliver sig selv i det samspil, som er vort liv. Saglighed er det, at tingene får lov til at være det, de er, og

ikke først får en værdi i en eller anden fremmed sammenhæng, de har en værdi i sig selv. Hver ting får lov at være til for Gud som det, den er, være til i menneskets verden uden at skulle bruges til religiøs eller verdslig trælletjeneste. tjeneste.

»Det er altsammen ligesom nyskabte ting, der venter på nye navne — der må komme én og kalde dem ved navn. Hverken universet eller jorden står længere som noget skummelt og skæbnsvangert, de venter at blive forsonede med mennesket — og de har allerede nu mulighed for at blive det« — siger Chesterton. Hvordan det? Jo, ved at mennesket tror Jesu ord: at Guds faderlige kærlighed *er* til stede i ham, at forsoningen er fuldbyrdet, så mennesket nu frit kan hengive sig til det broderskab, som ved ham er bragt i stand mellem

»øst og vest og syd og nord,
ild og vand og luft og jord«

ja,

»Ser du op til hvælvingen,
skyerne sig klarer;
lytter du til bølgerne,
blidelig de svarer;
mellem begge morgenglad
tumler sig med muntert kvad
hele fuglekoret.«

Disse ord er hentet fra påskesalmen »Verdens igenfødsel«, der synger forsoningen ud mellem hele den skabte verden og skaberens.

Nu vil man måske mod alt dette indvende: Vor mangel på saglighed er ikke først og fremmest den, at vi bruger tingene religiøst til at besværges livets kræfter med, som de gjorde dengang, de troede, at himmel og jord, alle elementerne, var fyldt med magter og kræfter. Vor mangel på saglighed er snarere den, at vi ejes af tingene, at vi — efterhånden som vor tekniske udvikling skrider frem — i større og større udstrækning bliver et vedhæng til tingene, bliver deres slaver, hvor de før var vore. Det er sikkert rigtigt, at det er den mest udbredte form for usaglighed i dag,

men lige så rigtigt er det, at når mennesket er blevet gjort til et vedhæng til tingene, så er billedet blot vendt om. Tingene er nu ikke længere, som de i århundreder var, et vedhæng til mennesket, men omvendt: det usaglige er lige fuldt dette, at tingene ikke er givet fri til at være sig selv i et samspil, ikke er blevet sat fri af hinanden. Mennesket er blevet et vedhæng til den tekniske udvikling, det er i færd med at blive upersonliggjort: det sker på de store fabrikker, det sker i de store meningsmaskiner, man kalder partier, det sker hver gang en teknisk fjernsynsmaskine driver sin slave hen i kroen, bort fra en personlig samtale med en god ven, for »nu er klokken otte, og vi plejer at lystre programmet her i huset«. Da man brød vejen opovre ved højskolen, så man det for sine øjne: mennesket er blevet et vedhæng til sit eget redskab: trykluftboret hamrede i asfalten, men hamrede også op og ned med mandens arme, så han lignede en kludedukke.

Det er nok rigtigt, at det er den form for usaglighed, der truer os i dag: vi materialiseres, mister vort eget væsen og bliver trælbandne af tingene i stedet for at leve med dem. Men det er også rigtigt, at det eneste, der kan bringe dette falske ejerforhold, hvor mennesket ejer naturen eller naturen ejer mennesket, til ophør, er stadig ordet om, at ting og mennesker ejes af, er skabt af Gud, og han vil, at de skal leve i hans faderlige kærlighed, d.v.s. i broderskab med hinanden. Jesu ord om Guds faderlighed er det sted, hvor den frihed er givet det skabte i hænde, den frihed, som er hengivelsens og forsoningens hemmelighed. Forsoningens ord er hans Fadervor. I Fadervor sættes mennesket og dets verden på plads som ting, der ikke ejer hinanden, men som skabninger, der allesammen tilhører Faderen selv.

I skal ikke, som hedningerne gør, bruge bønnens ord usagligt, bruge dem til at gøre indtryk på Gud, siger han. Indtryk behøver man kun at gøre på én, der er en fremmed, det er en formastelig tanke, at et barn vil gøre indtryk på sin far. Så er forholdet forstyrret, men Fadervors forudsætning er netop, at mennesket skal være forsikret om, at det har Guds yndest og gode vilje og derfor kan bede

sagligt, d.v.s. befriet fra alle uvedkommende hensyn — frit.

Så beder den, der er bekymret, ja, måske ejes af sine næringsssorger, om sit daglige brød. Og derved er der kommet en skaber og giver ind mellem ham og det brød, han skal leve af. Forholdet er, selvom sulten måske er lige så stor, blevet friere. For han ejes ikke mere af sin sult og sin bekymring, men af Gud.

Vi beder »forlad os vor skyld, som vi forlader vore skyldnere«. Og man bliver klar over, at man er ikke mere bundet af sin uvens hadefulde ord, man er stærkere bundet af sin skyld over for Gud, af hans tilgivelse — og således frigjort skal man gå ud til forsoningen med broderen.

Fadervor er frihedsbønnen til jordens trælbundne slægter. Nu kan de frit løfte hovedet, ikke for at anmode majestæten om hans nåde, men i den forvisning, at Faderens kærlighed har de. De skal bede om, at hans navn må blive helliget, at hans friheds rige må komme, at hans kærligheds vilje må ske, for der hvor hans navn bliver helliget, der bliver hans skabte verden til en helligdom. »Det er altsammen ligesom nyskabte ting, der venter på nye navne, der må komme én og kalde dem ved navn« Og det er Jesus, der går ud i den skabte verden og kalder den ved navn — og at kalde tingene ved navn er den største kærlighedsgerning mod det navnløse, mod det, der ikke har haft sit eget navn før, det er selv fortrolighedsmødet, hvorved det, der var foragtet og overset eller frygtet og holdt på afstand, bliver sig selv.

Hemmeligheden bag denne fortrolighed, denne forsoning, hvorefter mennesket tør kalde jordens ting ved deres eget rette navn, er Jesu ord om Guds faderlighed. Hvor det kommer til orde, er al hykleri som blæst bort, al trældomsfrygt forbi, al kryben for Gud og mennesker bandyst. Den kærlighed, som er saglighed, som er en vilje til at elske tingene, som de er skabt, driver ufriheden og frygten på flugt.

— — —

Der sad en lille forældreløs afrikansk dreng i sin hytte og bad. Forladt af dem, der skulle tage sig af ham, havde

han fundet et nyt hjem. Og han bad til sin nye far, som de havde fortalt ham om, han bad for lægernes hænder, »at du vil holde din hånd over deres hænder« — han bad, som de på missionsstationen havde lært ham at bede: sagligt og uden klynken. Men da han var færdig, tilføjede han for egen regning nogen ord, som fortæller så meget om, hvad evangelisk frihed er. Han sagde: »Jeg har en tilståelse at gøre dig, Gud, egentlig har jeg slet ikke lyst til at bede min bøn i aften, men jeg gør det alligevel for din store umages skyld.« Det er tryghed, det er fribårenhed, det er saglighed i bønnen at turde sige til Gud: »Jeg har egentlig slet ikke lyst til at bede til dig i aften.« Sådan siger man kun til den, man har fuld tillid til, til den, hvis kærlighed man kender. »Men for din umages skyld med alle os mennesker vil jeg gøre det alligevel.« For din faderlige godheds skyld.

Den dreng er sat på plads i den nye verden og skal være med til at kalde tingene ved deres rette navn — deres eget! Vi er alle sat på plads af Guds faderlige kærlighed, der giver sig til kende i Jesus Kristus.

Helge Skov.

Verdenshistorien

I 1876 udgav Ludvig Schrøder en bog med titlen: »En lille verdenshistorie til skolebrug«. Den rummede hovedlinierne i hans foredrag over verdenshistorien. Selv siger han: »at bogen skulle være et forsøg paa i korthed at fremstille hele menneskeslægtens historie som et levnedsløb under den almægtige og alkærlige Guds styrelse«. Kildematerialet er væsentligt hentet fra Grundtvigs: »Haandbog i verdenshistorien«, Biblen, Herodot og Plutark.

Ud fra dette synspunkt var hele tilværelsen saa dejlig overskuelig baade i tid og rum. Det begyndte lovende med Adam og Eva i Edens have, men syndefaldet forkludrede det hele, og syndfloden druknede den vanartede slægt. Med Noah begyndte historien igen forfra. Egypten, Babylon, Persien, Grækenland og Rom droges efterhaanden ind i fortællingen. Kolumbus nævnes, men ikke Amerikas historie og endnu mindre Indien og Kina.

Indtil Jac. Appel blev minister, var aastallet for verdens skabelse anført i universitetets almanak. Efter denne beregning er aaret 1964 — aar 5931 efter verdens skabelse. Var tidsløbet overskueligt var rummet det ogsaa. Poul la Cour skrev nok i »Historisk Fysik« senere om det kopernikanske system, men kun faa tænkte for alvor ud fra dette verdensbillede. Grundtvig var ligesaa lidt som Luther interesseret i det nye verdensbillede, og hans gode ven J. C. Lindberg ville ikke høre sliq ugudelig snak i sit hjem — nemlig at jorden skulle gaa rundt om solen. Paa denne baggrund var det naturligt at se slægternes vandring ned gennem tiderne som et sammenhængende drama, der begyndte i paradiset og snart skulle afsluttes med dommedag.

Da C. P. O. Christiansen efter første verdenskrig holdt foredrag paa Askov om verdenshistorien, ville han naa frem

til en »mondial« historie. Han tog østens folkeslag med. Det var der da ogsaa god grund til. Kinas befolkning havde en høj kultur paa den tid, da vore nordiske forfædre gik klædt i skind og spiste hinanden ved højtidelige lejligheder.

Jo mere moderne, historiefortælleren er, jo længere gaar han tilbage i tiden. Grimberg begynder med Neanderthalsmanden, og H. G. Wells gaar tilbage til jordens tilblivelse og livets oprindelse. Men verden er større endnu.

Ordet »verden« er flertydigt. Naar det i Math. ev. hedder: »Gaar ud i alverden«, betyder det aabenbart hele menneskeheden. Men naar det i Johs. første brev hedder: Thi alt det, der er i verden — kødets lyst — — — er ikke af faderen men af verden, saa bruges verden her som en modsætning til Guds rige.

I denne artikel bruges ordet i dets mest omfattende betydning, svarende til: kosmos, universet, verdensaltet. Baade det fysiske og det psykiske er indbefattet — os selv med.

Hvad ved vi saa om »verdenshistorien« i den betydning — og vor egen stilling i den?

Det er vel rimeligt at begynde med hjemstavns historien — altsaa vor egen jords historie.

Astronomen Laplace tænkte sig, at vort solsystems stof i begyndelsen dannede en vældig roterende dampkugle. Da farten steg udskiltes der stofringe, der senere sprængtes og rullede sig sammen til kloder.

Allerede forinden havde Immanuel Kant med større fantasi tænkt over solsystemets tilblivelse. Kant begyndte med kaos, men i tidens løb fortættedes det uregelmæssigt spredte stof til sole og solsystemer, og naar disse efter umaadelige tidsrum atter styrter sammen, begynder det hele forfra. Kant ængstes ikke ved sit storslagne syn. Han skriver: »Med hvilken ærefrygt maa sjælen ikke betragte sit eget væsen, naar den betænker, at den skal overleve alle disse omskiftelser. — — — Lykkelig den, der midt imellem naturens tumult og naturens ruiner er stillet paa en højde, hvor han kan se paa naturens forgængelighed som paa en strøm, der

bruser forbi vore fødder. — Og den, der er naaet herop, kan se ud over døden og ind i evigheden og allerede nu øve sig paa de lovsange, som engang skal gennemtone alle evigheder.«

De lærde er uenige om jordens tilblivelse. For en menneskealder siden fremsatte den engelske astronom James Jeans den teori, at en forbifarende stjerne havde revet solens overflade op, saa »spaanerne« rullede sig sammen til kloder, og, idet de faldt tilbage til solen, ramte ved siden af og derfor stadigt kredser rundt som planeter. Da sandsynligheden for et saadant stjernesammenstød er meget ringe, maatte man være forberedt paa, hvis teorien var rigtig, at vort planetsystem er det eneste i mælkevejens stjernemylder, men teorien er næppe rigtig.

En anden engelsk astronom: Fred. Hoyle mener, at planetsystemets dannelse skyldes, at den ene stjerne i et dobbeltstjernesystem er exploderet — som en atombombe — og at planeterne er stumper af den sprængte stjerne, der nu kredser om den tilbageblevne sol. Da dobbeltstjerner er almindelige, og »nye stjerner«, d.v.s. stjerneexplosioner, ikke sjældne, findes der efter Hoyles opfattelse mange planetsystemer i universet.

Endelig er der den mulighed, at planeterne er dannet samtidigt med, at solen fortættes af urstoffet. I saa fald kunne for den sags skyld enhver stjerne være centralklude i et planetsystem. Desværre er der ingen udsigt til, at spørgsmaalet, om et planetsystem er noget enestaaende eller noget sædvanligt, kan besvares.

Universets vældige udstrækning i tid og rum er ufattelig for os, og kun i et billedsprog kan vi gribe lidt. Med en sputnik, der smutter rundt omkring jorden i en god times tid, kan man naa til maanen, hvis farten holdes, paa mindre end 12 timer, men en rejse til solen ville tage ca. 7 maaneder. Rejsen til en af de nærmeste stjerner f. eks. Sirius ville tage 310.000 aar. Selv med lysets hastighed — 300.000 km/sec. — tager det 8,6 aar at naa frem til himlens klareste stjerne.

Vi kan faa overblik over jordens lande, naar de afbildes

i formindsket maalestok. Hvis maalestokken er 1:2.000.000, saa kan hele Danmark afbildes paa en stor bogside.

Tager vi maalestoksforholdet 1:100.000.000.000 saa bliver solen en lille kugle med et tværmaal paa 13 mm, jorden et støvgran i halvanden meters afstand. I denne maalestok er et lysaar (d.v.s. den vejlængde lyset tilbagelægger i et aar) 100 km. Den nærmeste fiksstjerne ville saa som en anden lille kugle være at finde 430 km borte — svarende til afstanden fra Askov til Berlin. Sirius ville være at finde i Paris. Mælkevejen — den stjernesamling vor sol tilhører — er af størrelsesordenen 10 milliarder stjerner, og det tager 100.000 aar for en lysstraale at naa fra den ene kant til den anden.

I begyndelsen af det 20. aarh. mente de fleste astronomer, at alle synlige objekter paa himmelhvælvingen hørte mælkevejssystemet til. Det blev dog klart, at f. eks. den lille lysplet, der kaldes andromedataagen, er en selvstændig mælkevej af samme størrelsesorden som vor, men 2 millioner lysaar borte.

Anvender vi maalestokken 1 til hundrede tusinde billioner, d.v.s. 1:10¹⁷, bliver et lysaar kun 10 cm. Nu kan vor sol ikke ses selv i det stærkeste mikroskop. Hele mælkevejen faar en udstrækning paa 10 km og kan sammenlignes med en storby som København, og den nærmeste mælkevej ville ligge i Fredericia.

I verdens største spejlkikkert paa Mount Palomar i USA viser det sig, at der er millioner, ja milliarder af mælkeveje, og de fjerneste, der kan skimtes, er et par milliarder lysaar borte. Samtidigt viser det ejendommelige sig, at disse mælkeveje farer ud fra hinanden med stor og stigende hastighed. Det er, som om alt stof engang i tidernes morgen havde været samlet, men at der saa for ca. 9 milliarder aar siden var indtruffet en explosion. En taage i stjernebilledet Hydra synes at fjerne sig med en fart af 60.000 km pr. sec. Det er en femtedel af lysets hastighed.

Naar det nu er verdensaltets historie, der er tale om, ligger det nær at spørge: Hvordan med begyndelsen og afslutningen? Er universet at ligne ved en organisme eller

en evighedsmaskine? Har universet som alt levende en fødsel, vækst, modnen og død — eller har det altid været og vil altid være uden begyndelse eller afslutning? Her spiller forskernes livssyn uvilkaarligt ind. Jeans mener, at en kraft udefra maa have sat det hele igang, og taler om »Guds finger«, andre, f. eks. russiske astronomer, er dybt foragede og taaler ingen »fingre« her.

Det er vel det største og mest spændende astronomiske spørgsmaal i vor tid, hvilken teori, der er den rigtige? Er universet en organisme, saa skal der jo en særlig begyndelse til, og det bliver vanskeligt at komme udenom en guddommelig indgriben. Indenfor fysikken har man tidligere regnet med, at universet maatte have en begyndelse, fordi den engang ville faa en afslutning. Tankegangen er følgende: Alt, hvad der sker i den fysiske verden, er energiforvandling. Den kemiske energi i kullene bliver til varme i dampkedlen, og varmen skaber vanddamp under høj spænding. Denne spændingsenergi bliver til bevægelsesenergi i dampmaskinen — og denne omsættes igen i dynamoen til elektrisk energi, der saa atter kan forvandles til forskellige former: lys, varme, bevægelse o.s.v. Imidlertid forløber disse energiforvandlinger saadan, at energien ender med at blive til varme. Og naar al energi er bleven til varme, og varmen er ligelig udbredt over hele verdensrummet, saa er energiforvandlingen hørt op, der sker intet mere, og tiden er heller ikke mere, for tid er kun, naar der sker noget. Verden er, som lord Kelwin sagde: død varmedøden.

Da Einstein havde konstateret, at stoffet egentlig er en uhyre koncentreret form for energi, stillede spørgsmaalet, om verden er endelig eller uendelig, sig paa en ny maade. Det, der sker paa solen og alle lysende stjerner, er en frigørelse af atomenergi. Brinten forvandles til helium, men det dannede helium vejer mindre end den brint, der forsvandt, og det forsvundne stof er bleven forvandlet til straaling. Naar denne proces og andre tilsvarende atomprocesser er løbet til ende, slukkes solen og alle stjerner. Skal spillet begynde forfra, maa nye stjerner fødes, men sker det? Er der materiale til det? Ja, saafremt den energi,

der fra de glødende sole straalers ud i rummet, atter forvandles til stof, d.v.s. til brintatomer, ellers ikke. Sker det? Ja det er jo tænkeligt. Der findes i alt fald ude i det saakaldte tomme rum mellem stjernerne myriader af brintatomer, men har de været der hele tiden og blot ikke taget i brug — eller er de nyskabte? Hvis det sidste er tilfældet, er evighedsmaskinen klar. Saa kan brintmasserne atter fortættes til vældige kloder. Det uhyre tryk i centrum skaber høj temperatur, og naar temperaturen har naaet adskillige millioner grader, begynder atomprocesserne forfra. Nye tungere grundstoffer opbygges, og vi har paa ny en straalende stjerne. Om brintatomerne nydannes i fornøden mængde, og hvordan det sker, vides endnu ikke.

Astronomerne haaber paa, at den nye radarastronomi — omend indirekte — skal give svaret. Der kommer radiobølger ude fra universets dybder, og de har større gennemtrængningsevne end lysstraalerne og kan derfor bringe bud fra egne, hvortil kikkerten ikke rækker. Naar straalene fra mælkevejen i Hydra naar frem til kikkerten i Palomar, melder de jo ikke om, hvordan det staar til derude i aften, men hvordan det stod til for 2 milliarder aar siden. Det ville være af stor værdi at faa at vide, hvordan det stod til f. eks. for 5 milliarder aar siden, og det kan radarastronomien maaske engang klare.

I en normal befolkning vil forholdet mellem yngre og ældre medlemmer være ret konstant. Børn fødes, gamle dør, men forholdet mellem aldersklasserne ændres ikke. Hvis stjernerne stadigt fødes og dør, saa vil forholdet mellem unge og gamle stjerner ogsaa være ret konstant. Hvis det nu kan konstateres, at for 5 milliarder aar siden da var alle stjerner i en mælkevejs samling unge eller yngre stjerner, saa ville det støtte den antagelse, at universet har en begyndelse, men hvis der ogsaa dengang fandtes den samme blanding af gamle og nye stjerner, saa ville det støtte den opfattelse, at verdensaltet hverken har begyndelse eller ende. For vor tanke er begge muligheder lige vanskelige. Synes vi et øjeblik, at der da er mest hvile i forestillingen om en skabelse i begyndelsen, saa varer det jo alligevel ikke længe,

før vi spekulerer paa, hvordan det saa mon stod til før den tid. Det fortælles, at Luther engang blev spurgt om, hvad Gud bestilte før skabelsen, og at han svarede: Gud sad bag en hasselbusk og skar en kæp for at tugte dem, der stillede taabelige spørgsmaal. Kan være der er mest hvile for sindet i at læse den gamle salme i Israels salmebog: »Før bjergene blev til, og Du dannede jorden og jorderig, ja fra evighed til evighed er Du, o Gud.«

— — —

Nu er det nok saadan, at de fleste af os er ret uberørte af, hvor mange stjerner, der findes, og hvor langt de er borte. Derimod ville vi godt vide, om der er organisk liv paa andre kloder, og ganske særlig, om der er mennesker eller dog tænkende væsener andre steder i verdensaltet end her? At der ikke findes liv paa straalende stjerner er ligetil. Det biologiske liv maa være knyttet til planeter, der kredser om en lysende og varmende sol. Som før nævnt ved vi intet med sikkerhed om andre planetsystemer, men det er jo sandsynligt, at de findes. Hvad vort eget system angaar, kan vi vide, at det er for varmt paa Merkur og for koldt paa Jupiter og udefter. Venus synes heller ikke at frembyde de nødvendige betingelser, og saa er der kun Mars tilbage. Her er der da lidt atmosfære, og temperaturen kan sommetider og sommesteder komme op over nul. Farvevekslinger med aastiderne kunne tyde paa, at der findes plantevækst — en fattig polarvegetation.

Harry Marthinsson har i sit vældige epos »Aniara« skildret rumskibet paa vej med de sidste mennesker fra den straaleforpestedede jord til det nye fædreland paa planeten Mars. Sammenstødet med en meteor ødelægger styregrejserne, og rumskibet driver nu hjælpeløst ud i den store tomhed. Fra et astronomisk synspunkt havde det nu ikke hjulpet stort, om skibet var landet paa Mars; for heller ikke der kan mennesker leve, uden da at have alt med hjemmefra — ogsaa den luft, de skal indaande.

Den svenske forfatter Gösta Ehrensvärd mener ogsaa nok, at det kan lade sig gøre. Man kan leve deroppe under udspændte plastiktæpper og dyrke grønne planter, der kan

producere den fornødne ilt, mener han. Men indtil videre er det nu trods alle besværligheder enklere at leve her paa jorden.

At livet er her, ved vi. Om de første livskim er kommen udefra eller bleven til her paa jorden, ved vi ikke. Da det ligger indenfor rækkevidde, at mennesker kan rejse til maanen og komme hjem igen, ville det være interessant, om de ville tage en haandfuld støv med deroppefra. Er livet udbredt i universet, er det sandsynligt, at de partikler — det støv, der uforstyrret gennem aarmillionerne er drysset ned paa denne livløse klode, vil røbe organiske forbindelser. Naturligvis bliver de meteorsten, der kommer ude fra verdensrummet, og som ildkugler rammer jorden, nøje undersøgt. Men de ældre fund, der har ligget længe paa museerne, er jo forlængst inficerede med livskim fra vor egen klode. Om det kulstof, der ogsaa kan findes i meteorerne, er af organisk oprindelse, er der uenighed om.

Mange vil tænke, at det ikke er det organiske liv i al almindelighed, der har interesse, men derimod det spørgsmaal: om vi er de eneste fornuftsvæsener i universet, eller vi har kolleger andre steder, der maaske har drevet det videre end vi? At der sandsynligvis er organisk liv udenfor jordkloden indebærer ikke nødvendigvis, at der ogsaa er fornuftsvæsener andre steder. Det har i alt fald taget sin rundelige tid at føre udviklingen saa langt frem her paa jorden. Det er vel tusinde millioner aar siden, livet gryede paa vor jord. Lad os tænke os, at der fandtes intelligente væsener et steds i rummet, der havde observeret livets begyndelse og saa besluttede at holde øje med udviklingen. For ikke at overrende os besluttede de at kigge til kloden regelmæssigt med en million aars mellemrum. Ja saa ville de have rejst forgæves 999 gange, før de saa mennesket.

Nogle vil tænke: Er der fornuftsvæsener ude paa fjerne stjerner, saa langt borte at man ikke kan klare det med sputnikker? Kunne man saa ikke telegrafere til dem — altsaa sende dem et radiotelegram? Det kunne man jo nok. Men at sende det paa maa og faa ud i rummet ville intet føre til. Man maa vælge en stjerne og sigte mod den — lad os

vælge polarstjernen i haab om, at der er planeter med intelligente væsener i nærheden. Den første vanskelighed ville være, at selv om man samlede radiobølgerne i en saa smal straaale som muligt, saa ville dog Danmarks samlede elværker ikke kunne præstere energi nok til, at det kunne opfattes deroppe; men den vanskelighed kunne jo nok klares. Det næste spørgsmaal er: hvordan skulle telegrammet lyde? Det siges, at de flyvende tallerkeners passagerer taler engelsk, men det ville nok ikke være klogt at gaa ud fra, at engelsk ogsaa er interplanetarisk sprog. Det vil være sikrest blot at sende en eller anden lovbunden talrække, f. eks. 1, 3, 5, 7, 9, formet ikke i tital men i totalsystemet. Er der saa grund til at vente svar? I alt fald ikke med det samme. Radiobølgen farer af sted med lysets hastighed, men det tager alligevel 47 aar at naa frem til polarstjernen, og selv om de svarer omgaaende deroppe, skal vi vente i 94 aar.

Domprovst Martensen Larsen hævdede i sin tid,*) at der ikke kunne findes fornuftsvæsener andetsteds i vort univers, da dette ville stride mod den kristne theologi; men spørgsmaalet klares jo ikke med henvisning til skriftsteder. En anden sag er, at der heller ikke er megen udsigt til, at det kan klares paa anden maade. Den radiostøj, der kommer ude fra rummet, synes at komme fra exploderende stjerner eller fra to mælkeveje, der er stødt sammen, men der er absolut intet, der tyder paa, at der staar fornuftsvæsener bag.

En væsentlig grund til at studere historie er jo forventningen om — gennem studiet af de henfarne slægters færd — at kunne klare den kommende tid. Hvad fortæller den hidtidige »verdenshistorie« os om den kommende? Vi kan i alt fald vide, at jordens historie og livets historie paa jorden bliver den samme, hvad enten universets drama er en én gangs forestilling eller spilles da capo. Solens brintbeholdning er saa stor, at solen kan vedligeholde sin nuværende straaaling i milliarder af aar, saa livet paa jorden kan fortsætte i ufattelige tidsrum fremover; men dermed er det jo ikke givet, at menneskene holder ud. Naar vi tæn-

*) Stjerneuniverset og vor tro. Frimodt 1913.

ker paa, hvad der er sket af ændringer i livskaarene i blot det sidste aarhundrede, saa savner vi fantasi til at forestille os, hvordan det vil se ud om hundrede aar eller tusinde — for ikke at tale om millioner aar. Da Th. Moore skrev »Utopia«, havde han frimodighed nok til at skildre bedre og lykkeligere mennesker og et mere retfærdigt samfund end det, der eksisterede paa hans tid. Men nutidens digtere, der skildrer »Fagre nye verdener« ængstes for, at det hele skal ende som et termitbo, og den lyse udviklingstro, der prægede tiden ved aarhundredskiftet, er ligesom ikke bæredygtig mere.

Saa længe der maa kæmpes for de mest elementære livsfornødenheder og taalelige sociale tilstande, gaar det jo nok; men den dag velfærdsstaten med sin relative tryghed er naaet, ligger det nær at spørge: ja hvad er saa egentlig meningen med det hele? Allerede forfatteren af prædikerens bog tumler med dette spørgsmaal:*) »Menneskenes skæbne og dyrenes skæbne er den samme, som den ene dør, dør den anden, og én og samme aand har de alle. Mennesket har intet fortrin fremfor dyret; thi alt er tomhed. Alle gaar de til det samme sted. Alle er de blevne til af muld, og alle vender de tilbage til mulden.« Alligevel ender bogen med dette udsagn: »Enden paa sagen, naar alting er hørt, er dette: Frygt Gud og hold hans bud, thi det er alle menneskers maal.« Der var dog trods alt et maal. Kan vi øjne et maal for slægtens liv? Prof. Høffding talte om værdiernes bestaaen, og vi synger om, at alle gode tanker kan slet ikke dø, førend endnu bedre tanker er spiret af deres frø. I Hava-maal hedder det: Folk dør, fæ dør, ét ved jeg, som ikke dør, mindet om mandens daad. Det gælder altsammen kun en kort tid. En dag er jorden øde og tom som i tidernes morgen, og alle værdier og minder er restløst udslettede.

Lad os tegne linien gennem verdenshistorien endnu en gang: Det begynder med de »nyfødte« brintatomer enkeltvis svævende i det kolde verdensrum for saa senere at mødes i stjernernes ildovn og opbygge de andre tungere atomer. Hænder det saa, at nogle af disse atomer træffer sam-

*) Prædikeren 3,19.

men i en nyfødt planets lunkne havvand, saa kan de danne de kunstfærdige proteinmolekyler, der atter former den levende celle. Denne levende celle, der bestandig staar i vekselvirkning med omgivelserne — modtager og afgiver stof og beholder dog sin form og forbliver den samme. Ligesom tøvende slutter disse celler sig saa igen sammen og danner stadig mere komplicerede organismer, indtil — efter de mange aarmillioners forløb — mennesket fremstaar. Mennesket — dette gaadefulde væsen, der er et fnug i universet og dog i sin bevidsthed kan rumme verdensaltet. Hvad er saa det hele? Atomernes tilfældige spil, uden maal og mening, eller et guddommeligt eksperiment? Vor tanke staar magtesløs overfor begge muligheder, men den første er i alt fald ikke mere forstandig end den sidste. Er det et eksperiment, hvad skulle det saa føre frem til for det enkelte menneske og for hele slægten? Herom blot dette: Det er trygt at være i en stor herres tjeneste, selv om man ikke kender hans vilje. Som barn havde jeg et billede i mit kammer, som jeg holdt meget af. Det forestillede drengen Samuel i templet, intenst lyttende, for at han kunne være rede, naar der blev kaldt, til at svare: »Tal herre — Din tjener hører.«

J. Th. Arnfred.

Fællesskab

Mennesket stilles til alle tider og i alle kulturer over for løsningen af et og samme problem, hævder den amerikanske psykolog Erich Fromm i sin bog »Kunsten at elske«. Dette problem består i at overvinde ensomheden, at nå frem til en forening med andre, at overskride den individuelle tilværelse og blive led af en større helhed. Menneskehedens historie handler dybest set om dette problem, mener Fromm. I alle former for kultur, i alle religioner og i al filosofi har mennesket udtrykt sit behov for at bryde ud af ensomhedens fængsel.

Men det nævnte problem har i hvert fald ikke været oplevet som lige fundamentalt til alle tider og i alle kulturer. Derfor bør man nok være forsigtig med at tale så absolut om det, som Erich Fromm synes at gøre. Det er ikke uden videre givet, at en livsopfattelse, der regner med fællesskab og helhed i tilværelsen som umiddelbart givne realiteter, repræsenterer en mindre grad af indsigt i virkeligheden end den opfattelse, der går ud fra individet som det eneste mulige udgangspunkt for en tilværelsesforståelse.

Vi kender fra vor egen kulturkreds begge disse måder at opfatte tilværelsen på. Den første var typisk for middelalderen, medens den sidste i stadig stigende grad kom til at beherske tiden fra renæssancen til vore dage. For et menneske, der levede inden for den middelalderlige verdensorden, har det ikke været nærliggende at opfatte livet som et problem, der består i at overskride den individuelle tilværelses begrænsning. Individet som en selvstændig verden eksisterede ikke. Ensomheden, sådan som Erich Fromm taler om den, kunne næppe overhovedet opleves. Det givne var fællesskabet. Det var tilværelsens natur at være en helhed, at udgøre en meningsfuld tilværelsesorden, inden for

hvilken enhver ting havde sin ganske bestemte plads og betydning. Dette gjaldt da i særdeleshed mennesket. Stående i universets midte følte det sig på en naturlig og uproblematisk måde forbundet ikke blot med andre mennesker, men også med dyrene og med alt, hvad der var til. Det betyder naturligvis ikke, at livet for den tids mennesker var uden problemer, men problemerne lå inden for en umiddelbart given meningsfuld helhed. Tilværelsen var ikke i sig selv et problem. Men det bliver den mere og mere i den følgende tid, og i samme grad som dette er tilfældet, bliver individet det eneste mulige udgangspunkt for forsøgene på at løse det problem, som tilværelsen således er blevet. Det moderne menneske føler det derfor som den altoverskyggende opgave at overskride individets tilfældige tilværelse, at overvinde ensomheden og finde forankring i en større helhed, at oprette et fællesskab og at skabe en verdensanskuelse til erstatning for den tabte verdensorden.

En af de sidste, der på en ganske selvfølgelig måde opfattede tilværelsen som en ordnet helhed og fællesskabet som en umiddelbart given realitet, var Luther, hvis tankegang på dette punkt utvivlsomt er det klareste tænkelige modstykke til den opfattelse, der er rådende i dag. Mens det for en moderne betragtning i almindelighed er umuligt at få øje på nogen anden tilværelsesorden end den, der på den ene eller den anden måde fremgår af en naturvidenskabelig beskrivelse, var det f. eks. for Luther en indlysende kendsgerning, at der bestod en orden af en ganske anden art, at tingene var tilordnet hinanden efter den betydning, de havde i et samvirkende hele, hvis væsen efter Luthers opfattelse i grunden var af etisk art. Både naturens verden, samfundslivet, arbejde og familieliv hvilede på sådanne ordninger. For Luther er f. eks. staten en orden, der har til formål at forhindre menneskene i at leve som vilde rovdyr, og arbejdet er en orden, der tvinger mennesket til at gøre noget for andre. Det er på baggrund af denne omfattende ordningstanke, at Luther også kan beskrive naturens elementer, solen, jorden og luften som gode,

for de har i kraft af den verdensorden, som Luther tænker ud fra, så at sige et menneskeligt formål, at opretholde menneskelivet på jorden.

Det er om menneskets plads i ordningerne, Luther bruger den velkendte betegnelse kald og stand. Begrebet stand har altså her principielt ikke noget med de i datiden eksisterende sociale stænder at gøre, selv om det naturligvis på den anden side ikke må overses, at der består en vis analogi mellem den tilværelsesorden, Luther forestiller sig, og det enkle og overskuelige middelaldersamfund, som han levede i. Men samtidig vender han sin tale om ordningerne, om kald og stand polemisk imod middelalderen, imod den katolske kirke og samtidens fromhedsliv og fuldkommenhedstrang. Når tilværelsen i sig selv består af meningsfulde ordninger, hvor ethvert menneske har sit kald, bør man ikke stræbe efter at lave den om, oprette nye ordninger og føle særlige kald, hævder Luther. Man kan gøre mere godt ved at passe sit verdslige arbejde end ved at blive tiggermunk eller lignende, netop fordi verden i sig selv er fuld af orden og mening. Derfor kan Luther også om »den, der giver agt på sig selv og sin stand«, skrive således: »Hvor rig på gode gerninger vil han ikke i løbet af ganske kort tid blive, så stille og hemmeligt, at ingen uden Gud lægger mærke til det.« Der er noget overordentlig jævnt og dagligdags ved Luthers måde at tale om næstekærlighed på. I kaldet er mennesket bundet til sin næste og kan simpelthen ikke undgå at komme til at udrette meget godt, fordi det lever og arbejder inden for meningsfulde ordninger. At elske sin næste bliver derfor hos Luther i vidt omfang det samme som at arbejde.

Fællesskabet var for Luther en umiddelbar given realitet, men det var en realitet, mente han, som mange gerne ville slippe udenom ved at hengive sig til en finere og åndeligere livsform end den ordinære tilværelse og ved at stræbe efter at virkeliggøre en højere form for kærlighed og et fuldkomnere fællesskab. — Der fandtes jo i middelalderen, og mere og mere udtalt hen imod dens slutning, en sådan tendens til at overskride den givne tilværelses begrænsning,

en tendens, som Luther altså bekæmpede, men som ikke desto mindre i sin verdslige form blev bestemmende for den videre historiske udvikling. Der er nok en vis sammenhæng mellem middelalderen og det moderne menneske, som Luther står ganske udenfor.

Vender vi os nu til den moderne verden, så er det forholdsvis let at påvise, hvorledes en betragtningsmåde som Luthers kommer i konflikt med samfundets faktiske struktur i dag.

Medens de menneskelige relationer i det førindustrielle samfund overvejende var af rent personlig art og derfor havde en naturlig etisk karakter, og medens de næsten alle uden videre gav plads for spontan og individuel handlen, d.v.s. virkelig rummede betingelserne for, at det ene menneske kunne varetage det andet menneskes tarv, så er disse relationer i det moderne industrialiserede, specialiserede og bureaukratiserede samfundsapparat blevet stadig mere upersonlige, samtidig med at mennesket i de moderne arbejdsformer tvinges ind i et standardiseret handlingsmønster, hvis aktiviteter er forudbestemte eller fjernbestemte indtil mindste detalje. Luthers opfattelse af samfundslivet som et etisk bestemt fællesskab, hvor det enkelte menneske blot ved at være til er i kald og stand og bliver drevet frem til gode gerninger i kraft af tilværelsens ordnethed, synes i vore dage at være meget vanskelig at gøre gældende. Ganske vist gælder det ikke mindre i dag end på Luthers tid, at arbejdet udøver en vis tvang over mennesket, men det lader sig ikke hævde, som Luther gjorde det, at denne tvang er udtryk for en meningsfuld etisk bundethed til andre mennesker.

Erich Fromm har i den førnævnte bog givet en interessant karakteristik af den tvang, der er i det moderne industrisamfund. Det moderne samfund, skriver Fromm, har brug for mennesker, som samarbejder gnidningsløst i store flokke, som har et større og større forbrug, og hvis smag er standardiseret og let at påvirke og forudse. Det har brug for mennesker, der føler sig frie og uafhængige, ikke under-

givet nogen autoritet, noget princip eller nogen samvittighed, og som dog er villige til at være under kommando, til at gøre, hvad man venter af dem, og til at tilpasse sig det sociale maskineri gnidningsløst, som kan dirigeres uden magtanvendelse, ledes uden førere, påvirkes uden noget bestemt mål — bortset fra det ene at slå til, at holde sig i gang, at funktionere.

Man kan altså ikke sige, at arbejdet i det moderne industrialiserede samfund ikke har karakter af tvang. Men det drejer sig om en tvang af en ganske anden art end den, Luther hæftede sig ved og opfattede som noget værdifuldt. Man kan ikke i vore dage, sådan som Luther kunne gøre det, hævde, at arbejdet uden videre tvinger mennesket ind i et meningsfuldt fællesskab.

Det synes i dag at være overordentlig svært at bruge ordene fællesskab og næstekærlighed på den måde, hvorpå Luther kunne anvende dem. Ja overhovedet evnen til at opleve og udtrykke kærlighed synes at være svækket i vor kultur, hvilket Erich Fromm ligeledes påviser. Da mennesket ikke er i stand til at opleve sin tilstedeværelse og funktion i produktionsapparatet som noget, der er principielt forskelligt fra andre ting, der indgår i produktionen, vil det uvægerligt komme til at opleve selve sin livskraft som en investering, hvis formål det er, ikke blot i forhold til produktionen, men i forhold til tilværelsen som helhed, at give det størst mulige udbytte under de gældende markedsvilkår. Det betyder, hævder Fromm, at kærligheden lukkes ude af den moderne tilværelse. Den moderne kultur driver mennesket længere og længere ind i en ensomhed, som det bliver vanskeligere og vanskeligere at komme ud af igen. Det moderne menneske er i almindelighed forhindret i at tilfredsstille sit behov for kærlighed og fællesskab.

Der må derfor nu tales om disse ting så at sige fra grunden af, og det er det, Erich Fromm mener at gøre i »Kunsten at elske«. Han tager sit udgangspunkt i individets isolerede situation, i dets behov for kærlighed og fællesskab, og forsøger så at vise, hvorledes det derudfra er muligt at nå til en meningsfuld forening med andre mennesker og til

en helhedsoplevelse af tilværelsen. Det er det moderne menneskes naturlige udgangspunkt. Noget andet er, om der så på dette grundlag lader sig skabe et nyt fællesskab.

Det er ikke stedet her at gennemgå Erich Fromms udredninger i enkeltheder. Her skal blot fremdrages hans forståelse af, hvad næstekærlighed er, da den uden tvivl er et typisk udtryk for den opfattelse af dette begreb, der hører sammen med det moderne menneskes situation, som den blev karakteriseret ovenfor.

Erich Fromm forstår ved begrebet næstekærlighed kærlighed til alle menneskelige væsener, og han karakteriserer det videre således: »Hvis evnen til kærlighed bor i mig, kan jeg ikke lade være at elske min broder.« »I næstekærligheden oplever jeg foreningen med alle mennesker, menneskelig solidaritet, menneskelig enhed.« »At elske sit eget kød og blod er ingen stor bedrift. Dyret elsker sine unger og tager sig af dem. Den hjælpeløse elsker sin herre, som han er afhængig af. Barnet elsker sine forældre, fordi det ikke kan undvære dem. Kun i kærligheden til dem, der ikke tjener et af mine egne formål, begynder kærligheden at udfolde sig.«

Det er tydeligt, at forståelsen af kærlighedens væsen har forandret sig gennem tiderne.

Det er således karakteristisk for Erich Fromms syn, at han forstår begrebet »næste« alment, således at næstekærlighed altså bliver det samme som kærlighed til alle menneskelige væsener. Efter Luthers opfattelse gav det derimod ingen mening at tale om sagen på denne måde. Tværtimod. At almengøre næstebegrebet måtte efter hans mening være ensbetydende med at knibe udenom, at gøre sagen lettere, altså i virkeligheden at flygte fra ansvaret. Det er lettere at elske alle menneskelige væsener, end det er at elske sin arbejdskammerat eller den, man sælger sine varer til. Almindelig ansvarsfølelse kunne efter Luthers opfattelse let være en raffineret form for selvkærlighed. Al ægte tale om kærlighed måtte derfor være konkret. Det enkelte menneske måtte holdes fast på de bestemte og reale forhold til

andre mennesker, hvor det på en ganske håndgribelig måde har med disse mennesker at gøre.

Hos Erich Fromm er kærlighedens mål det andet menneskes inderste kerne, det, der er fælles for alle menneskelige væsener. Kærlighedens højeste potens er efter Erich Fromms opfattelse en slags mystisk oplevelse af sammenmelten med kærlighedens genstand og af altings enhed. Det væsentlige ved kærligheden bliver da denne oplevelse. Hos Luther er det anderledes, fordi helheden, fællesskabet, enheden i tilværelsen, det meningsfulde i relationerne mennesker imellem, er forudsat. Luther opfatter ikke kærligheden som fællesskabsstiftende, den skal ikke forlene en tom eller absurd verden med mening eller skabe enhed i en kaotisk tilværelse. Det forholder sig lige modsat. Kærligheden følger af, at der er mening, enhed og fællesskab i tilværelsen. Derfor kan han tale så håndgribeligt og dagligdags derom. Derfor kan et menneskes normale arbejde uden videre kaldes for kærlighed, og derfor kan Luther mene, at mennesket i vidt omfang bliver tvunget til kærlighed, at det drives af tilværelsens ordninger. For en moderne bevidsthed opfattes begrebet kærlighed derimod som et begreb om noget »højere« og noget, der i hvert fald altid må bero på en beslutning, en personlig holdning, hvad Erich Fromm også mener må være tilfældet. Efter hans opfattelse »begynder kærligheden først at udfolde sig« i forhold, »der ikke tjener et af mine formål«. Altså er f. eks. både kærlighed mellem kønnene og, hvad Fromm kalder moderkærlighed, på forhånd kompromitterede former for kærlighed. De fortjener ikke betegnelsen kærlighed til næsten. Om der er næstekærlighed i sådanne forhold mellem mennesker, beror efter Fromms opfattelse ikke, som tilfældet er hos Luther, på forholdene, men på personerne, på deres holdning og eventuelle uselvskhed.

At tale om kærlighed var for Luther ensbetydende med at erkende tilværelsen, den ydre, håndgribelige menneskelige virkelighed, som en forpligtende realitet, at indse at mennesket er undergivet nogle fordringer, som møder det udefra, og som det ikke fuldstændig kan komme udenom.

Erich Fromm derimod taler ikke om sådanne fordringer, men han taler om menneskets behov for kærlighed, om dets evne til at elske og om dets oplevelse af kærlighedens fællesskabsstiftende væsen. Hos Fromm begynder kærligheden i den elskende selv, derfra søger den ud i verden for at udtrykke sig i ydre holdninger og gerninger, men dybest set for at opsøge medmenneskets selv og forene sig med det og med alle sjæle i en universel samhørighed. Hos Luther er kærligheden derimod noget, mennesket drages ind i af virkeligheden omkring det, fordi denne virkelighed erkendes som umiddelbart forpligtende.

Der synes altså gennem tiderne at være sket ganske betydelige forskydninger i opfattelsen af begrebet kærlighed, ja, på en måde kan hele sagen siges at være blevet vendt om. Der er sket en forskydning i opfattelsen af begrebet næste, der hos Luther har et konkret, hos Erich Fromm derimod et abstrakt og alment indhold, og der er foregået forskydninger i retning af en betoning af sindelagets og oplevelsens betydning. Men det afgørende er den forandring, der har fundet sted i henseende til opfattelsen af kærlighedens udspring, hos Luther fremgår den af en meningsfuld ydre tilværelses krav på mennesket, hos Fromm af individets trang og evne til kærlighed. Virkeligheden erkendes ikke mere som noget, der møder mennesket udefra, men den er så at sige rykket tilbage i individet, hvorfra der må stødes frem, hvis tilværelsen igen skal få mening og individets isolation i en tom og absurd verden overvindes.

Der kan være mange grunde til at føle sig tiltalt af Luthers opfattelse, men det er nu engang Erich Fromms, der svarer til det moderne menneskes situation. Man kan ikke uden videre foretrække Luther. Man kan i hvert fald ikke gøre hans opfattelse gældende i vore dage, uden at det må ske på grundlag af en helt ny og tidssvarende analyse af, hvad der kan siges at være den ydre virkeligheds umiddelbare krav til mennesket. Luthers begrebsapparat synes ikke at passe på tilværelsen, som den er i dag. Det blev i det foregående forsøgt at vise, hvorledes man ville komme i den

alvorligste forlegenhed, hvis man ville forsøge at anvende det f. eks. på arbejdet i det moderne industrisamfund.

Men er en opfattelse som den, vi møder hos Erich Fromm, da noget overbevisende alternativ?

Erich Fromms tankegang minder på mange måder om Søren Kierkegaard, og det er på sin vis ikke mærkeligt, for deres udgangspunkt er det samme, nemlig individet, i en absurd verden, hvor mennesket ikke kan finde hvile inden for sin tilfældige og uforpligtede tilværelses begrænsning. Det forfølges, mener de begge, i denne uegentlige form for existens til stadighed af en angst, som det ikke kan blive kvit, og der er ligeledes overensstemmelse mellem Kierkegaard og Fromm, når de beskriver de måder, hvorpå mennesket forsøger at glemme angsten, især når de tale om flugten ind i konformiteten eller »mængden«. — Og de er begge enige om, at vejen ud af den uegentlige, eller som Fromm siger, den umodne, form for tilværelse går gennem en beslutning. Det gælder om at blive et selv, og det sker hos begge gennem en indre akt, hvori mennesket vælger, hos Kierkegaard valget, den etiske livsform, hos Erich Fromm at elske, bevidst og aktivt at udvikle sin evne til kærlighed. Hos begge fører dette videre over i en religiøs oplevelse, hos Søren Kierkegaards etik fører det til en oplevelse af Gud som instans, hos Erich Fromm derimod til en oplevelse af mystisk art.

Her er der altså unægtelig også tale om en afgørende forskel imellem de to forfattere, men lighederne viser sig igen i deres opfattelse af, hvad næstekærlighed vil sige. Her er der nemlig ligeledes tale om en ejendommelig parallelitet mellem Erich Fromms tankegang og Kierkegaards, sådan som den kommer til udtryk i Kærlighedens Gerninger. Kierkegaard mener ganske som Fromm, at kærligheden grunder i en trang. Det gælder alle former for kærlighed, men i næstekærligheden er det ikke sådan som f. eks. i elskov og venskab, at trangen retter sig mod bestemte genstande, som den elskende trænger til. I næstekærligheden er eftertrykket flyttet fra genstandens særlighed til trangens

væsenthed, hævder Kierkegaard. Trangen er »så mægtig, at det er, som måtte den selv næsten kunne frembringe sin genstand«. Genstanden bliver uendelig. Kierkegaard hævder som Fromm, at »næsten er alle mennesker, ubetinget et hvert menneske«. Næsten er altså ikke det andet menneske i dets konkrete individualitet slet og ret, men noget ved den anden, det almenmenneskelige, eller som Kierkegaard siger, »grundbestemmelsen«. Men det betyder også, at han gang på gang kommer til at anvende ordet næste på en måde, der ikke synes at svare til dets oprindelige betydning, som f. eks. når han taler om at elske det andet menneske »som næsten« eller at elske »næsten i« den anden. Det svarer ganske til Erich Fromms tale om den menneskelige kerne. Men Kierkegaard bestemmer videre kærlighed til næsten som det at hjælpe det andet menneske til at elske Gud. Det drejer sig om i alle forhold så at sige at gøre gudsforholdet, hvori næstekærligheden har sit udspring, gældende.

Det er således ifølge begge de opfattelser, der sammenholdes her, næstekærlighedens egentlige opgave at udtrykke en mening i tilværelsen. Hverken Søren Kierkegaard eller Erich Fromm ser, sådan som Luther gjorde det, en mening, sammenhæng eller orden eller med andre ord et umiddelbart forpligtende fællesskab i den foreliggende virkelighed. Tilværelsen må kvalificeres, og det sker efter begges opfattelse ene og alene i kraft af menneskets holdning til den, og denne kvalificerende holdning er hos dem begge, hvad de kalder kærlighed til næsten. Men derved har næstekærligheden unægtelig også fået en helt anden opgave, end f. eks. Luther mente, den havde.

At de to forfattere så er dybt uenige om, hvad den omtalte kvalificering består i, eller hvilke følger, den får, er en anden sag. Kierkegaard mener som omtalt, at den består i i alle forhold at gøre det kristne gudsforhold gældende, og han mener, i hvert fald i Kærlighedens Gerninger, at denne kvalificering uvægerligt fører til konflikter med verden og med det naturlige menneskes forståelse af, hvad kærlighed og fællesskab er. Erich Fromm mener der-

imod, at næstekærligheden vil føre til harmoni, da den dybest set er i nøje overensstemmelse med menneskets natur. Ganske vist består der efter Erich Fromms opfattelse en alvorlig konflikt mellem begrebet kærlighed og den vestlige samfundsstruktur, som den er i øjeblikket, men det er en konflikt, som kan overvindes, hvis det nuværende samfundssystem ændres. Der kræves betydelige og radikale forandringer af vor sociale struktur, mener Erich Fromm, hvis kærligheden skal blive et socialt og ikke et udpræget individualistisk fænomen af perifer betydning. Det princip, der ligger til grund for det kapitalistiske samfund, og det princip, der ligger til grund for kærlighed, er uforenelige, hævder han. »Den økonomiske maskine må tjene mennesket og ikke omvendt.« Men han tvivler ikke på, at under bedre ydre betingelser ville menneskets naturlige behov for kærlighed og fællesskab udfolde sig, for det drejer sig efter Erich Fromms opfattelse om »det oprindeligste behov i ethvert menneskeligt væsen«. »Dette behov for sammensmeltning med andre mennesker er menneskets stærkeste stræben,« skriver han.

Erich Fromms tankegang er dybest set udtryk for en optimistisk tro på det gode i mennesket. Samfundsstrukturen og kulturmønstret angiver så at sige kun mulighedsbetingelserne for menneskets virkeliggørelse. Deraf Fromms overtro på betydningen af sociale forandringer. Tanken om, at den ydre virkelighed stiller etiske krav til mennesket er ham derimod fremmed.

Det er vigtigt, at menneskets stilling i det moderne samfund og dets psykiske indvirkning på mennesket gøres til genstand for analyse. Det har Erich Fromm gjort på indgående måde. Men det er også betydningsfuldt, at han stiller spørgsmålet om fællesskabet som et almenmenneskeligt spørgsmål og mener, at det er muligt at pege på noget i tilværelsen, i kraft af hvilket fællesskabet består, eller hvorfra det udgår. Luther regnede også med denne mulighed. Den ene udtrykker sig forståeligt, den anden uforståeligt for nutidsmennesker. Men de forholder sig først og frem-

mest til den fælles sag på to helt forskellige måder. Når de skal pege på det, hvorpå fællesskabet bygger, peger den ene udad i tilværelsen, den anden indad mod menneskets indre.

Vil man i vore dage anlægge den førstnævnte betragtningensmåde, må man ikke blot forny et forældet begrebsapparat, men man må først og fremmest nå til en helt anden erkendelse af omverdenen, af virkeligheden, end den, der i dag bestemmer det moderne menneskes bevidsthed, en helt ny forståelse af, hvad virkelighed er.

Hans Henningsen.

På dansk friheds grund?

Spørgsmålstegnet i overskriften er velovervejet. Det er nemlig hensigten med denne gennemgang af Henrik S. Nissens og Henning Poulsens bog »På dansk friheds grund« (med undertitlen: Dansk Ungdomssamvirke og De ældres Råd 1940–45) at stille et spørgsmål, som sikkert er hørt før, men som med rette bliver stillet igen i disse år af den generation, som kun kender besættelsestiden som historie. Spørgsmålet lyder: Hvor længe kan man realistisk tale om en »dansk friheds grund« efter den 9. april 1940? Hvornår blev friheden noget som var tabt og derfor skulle generobres? Hvem havde ret: Det lille mindretal, der hurtigt forberedte sig til denne generobring — eller det store flertal, som aldrig følte sig besejret og med rolig selvfølge i 1945 overtog arven fra modstandsbevægelsen uden der- ved at føle nogen modsætning til egen indstilling og handling i de første besættelsesår?

Det er den store fortjeneste ved udsendelsen af Nissens og Poulsens bog, at dette spørgsmål atter dukker op med uafviselig styrke. Dette skyldes hverken de videnskabelige eller litterære kvaliteter ved dette værk. Jeg skal ikke indlade mig på en nærmere kildekritisk vurdering, den hører andetsteds hjemme, men man kan dog godt lige komme med et par bemærkninger om det mere formelle. Først undrer det én, at de to forfattere udtrykkeligt har skullet have et par ældre kolleger ved hånden i deres arbejde. Holdarbejde er sikkert udmærket, men man kan ikke undgå en vis følelse af at sidde med et par sammenstykkede specialeopgaver foran sig, når man straks i omslaget får at vide, at dr. phil.erne Roar Skovmand og Jørgen Hæstrup har »ført tilsyn« ved arbejdet. Kunne man dog ikke have fulgt vanlig praksis og ladet forfatterne selv klare sagen med en »hjertelig tak for hjælp og vejledning« i forordet.

Når et værk udkommer inden for en serie, som Selskabet for Danmarks nyeste historie har ansvaret for, må dette i sig selv være tilstrækkelig borgen for kvalitet. Det, der udgives her, må kunne stå på egne ben — ellers bør det ikke udkomme.

En anden lille anmærkning gælder kildestoffet. Dette er i følge selve sagens natur underligt diffust. Hvor meget stof er relevant — alt og næsten intet, kunne man måske svare, og dette skal forfatterne selvfølgelig ikke lastes for. De har fulgt den vanlige praksis for opgaver af denne art siden Hæstrups disputats: Dokumentarisk materiale kombineret med indsamlede beretninger. Den første kildegruppe synes i dette tilfælde usædvanlig svag (modsat hos Hæstrup), den anden lider stærkt under, at indsamlingsarbejdet først er kommet i gang på så stor afstand af begivenhederne som helt op til 20—25 år. Hæstrup var for sit tilsvarende stofs vedkommende ofte kun nogle få år fra hændelserne med den deraf følgende meget større detailrigdom og præcision. Det må åbenbart være ud fra en fornemmelse af denne svaghed, at forfatterne ved udformningen ofte støtter sig på et meget snævert kildegrundlag. Knud Geddes dagbøger og Hal Kochs artikler i Lederbladet synes for store afsnits vedkommende at være det væsentlige grundlag for vurdering og fremstilling. Man spørger, om dette er holdbart, og man spørger, om forfatterne mon virkelig har fået alt det stof frem, som ligger — eller rettere om de har evnet at give alt det eksisterende stof relevans ved at bringe det ind i de rigtige sammenhænge.

Endelig et par ord om de implicite værdidomme. Der har i anmeldelser fra forskellig side været råbt en del op om, at man her stod over for »bestilt arbejde«, der skulle tjene til retfærdiggørelse af forhandlingspolitikken. I de fleste tilfælde har man dog bagved kunnet mærke, at vreden var usaglig, fordi den skyldtes anmelderens egne ømme ligtorne. Den slags kan man jo tage for, hvad det er. Men man kan nok se, at der går nogle fronter i værket: mod KU og mod de forskellige »nationale genrejsere« og andre voldsomme kritikere af det parlamentariske system. Man kan

vel også spore en tendens til et tilsvarende positivt forsvar for forhandlingspolitikken. Dels er dette næsten uundgåeligt, når opgaven er at give en skildring af den bevægelse, der fremfor nogen repræsenterede et forsvar for netop denne politik så langt, det overhovedet gik an — dels skal der ikke fra min side lyde klage over subjektivitet. Det skader ikke værket, at man kan mærke, hvor forfatterne har deres hjerte. Det afgørende kriterium kan ikke være den sterile objektivitet, men righoldigheden, nuancerne, modsætningernes spænding i den stofmængde, der subjektivt fremstilles og vurderes. Skal man bebrejde forfatterne noget, bliver det ikke det, at de har synspunkter, men det, at modsigelserne ikke står stærkt nok, før dommen fældes. De store modsigelser, den ligeglade passivitet på den ene side og det voldelige oprør på den anden står næppe klart og stærkt nok i forhold til Ungdomssamvirkets »gyldne middelvej« og derved fortønes noget af det mest afgørende i besættelsestidens drama. Den stærkt positive skildring af Hal Koch fornemmes derfor undertiden mere som glat helgenbiografi end som dristig og villet rehabilitering.

Men lad mig ophøre med disse detailbemærkninger. Det væsentlige er, at dette stof overhovedet bliver bragt frem. Det var oplysende og uhyre spændende at læse Hæstrups »Kontakt med England« og »Hemmelig alliance« — men det er på en måde mere tankevækkende at læse Nissens og Poulsens skildring af hele den besættelsestidsverden, som alle havde så langt større del i end i sabotage, våbenmodtagelser, flygtningerejser m. m.

Fremstillingen indledes med et kort rids over baggrunden i mellemkrigstidens historie. Vi mindes om de stærke politiske modsætninger i 30'erne, om verdenskrise og arbejdsløshed, om gadekampe mellem højre- og venstreorienterede og om hele debatten for og imod parlamentarismen, der gør det klart for os, at nazismen ikke bare var et tysk fænomen, men det mest markante udslag af strømninger, som også vi kendte til — og det i alle befolkningslag. Vi stilles atter over for det spørgsmål, som ikke er besvaret til den dag i dag: Var overfaldet 9. april en uaf-

vendelig følge af krigens gang og derfor noget, der ikke behøver at fremkalde skamfulde følelser i os — eller var overfaldet en konsekvens af lang tids radikal-socialdemokratisk politik og samtidig den inappellable dom over denne politik? Svaret er endnu ikke givet, og vi viger tilbage for det. Deri ligger nemlig en historisk dom, som videnskabsmændene ikke kan fælde for os, men som vi må fælde med vor egen nutidige existens som indsats. Besættelsestidens eget forløb syntes at fælde dommen, og netop politikerne fra den 9. april overtog efter krigen denne dom. Slagordet »Aldrig mere en 9. april« har lige siden emotionelt bestemt vor udenrigspolitiske vurdering, er blevet et aksiom, som ikke må drages i tvivl. Men har vi dermed som folk fældet en retfærdig og frigørende dom over vor egen fortid? Er der ikke snarere tale om et traume? Det kan ikke afgøres på grundlag af stoffet i nærværende værk, hvilket ikke skal lægges værket til last. Men man bestyrkes endnu engang i den opfattelse, at det er en af fremtidens allervæsentligste opgaver for historikerne at få givet os en skildring af vor historie i mellemkrigstiden, først og fremmest af vor stillingtagen til den europæiske udvikling og af vor hele udenrigspolitiske placering.

Nissen og Poulsen går derefter over til det egentlige: skildringen af hvorledes De ældres Råd og Dansk Ungdomsamvirke skabtes i den bevægede sommer 1940. Begge dele havde nøje sammenhæng med bestræbelserne for en politisk samling, der allerede den 10. april resulterede i optagelsen af seks konsultative ministre fra oppositionspartierne i den radikal-socialdemokratiske regering for at ende med skabelsen af den regulære samlingsregering i juli. Blandt de politiske ungdomsorganisationer var det socialdemokraterne og de konservative, som først søgte føling med hinanden. Hos D. s. U. synes det at være gået uden større vanskeligheder, mens man i KU først måtte have gennemført en paladsrevolution mod formanden, Leo Dane. At netop disse to organisationer var de første kan måske undre, men socialdemokraterne vænnede sig forbavsende hurtigt til den nationale sprogbrug, og de konservative var jo takket være

Christmas Møller andet end lange støvler og skråræmme. Om det så også har betydning, som forfatterne åbenbart mener, at H. C. Hansen og Aksel Møller tidligere havde fundet en fælles sag i bekæmpelsen af den kulørte litteratur, skal jeg ikke dømmе om. Venstres Ungdom stod meget mere valent, og RU-erne ville gerne, men var en voldsom anstødssten for alle konservative, så det bliver omkring de to førstnævnte, at samlingen sker. Det er nok værd at understrege, at kærnen i DU fra starten var så klart politisk bestemt og udgjorde en så tydelig pendant til lignende formationer på Christiansborg. Men det er dernæst bemærkelsesværdigt, at det hvad angår samarbejdets indhold i så høj grad blev hele rækken af upolitiske ungdomsbevægelser, der kom til at give tonen an. Man lod i starten det politiske ligge, fordi man mente, at netop dette skilte mest, og samledes i stedet om det nationale og kulturelle. Dannebrogxfaner og bøgeløv, nationale og folkelige foredrag om »Vor danske arv«, nationale sange, farvefilm om Danmark, reportagefilms om kongefødselsdage blev hovedindholdet i hundreder af møder ud over landet. Man sluttede af med »Der er et yndigt land« og »Kongernes konge«. Den sidste var vel lige så typisk for de første besættelsesår, som »Altid frejdig« — navnlig sidste vers — blev for de sidste! Den første slap vi af med — den sidste lires endnu i dag af som et ynkeligt ritual i foredragsforeninger og ungdomsforeninger, borgerforeninger og mejerigeneralforsamlinger. Besættelsestidens kulturelle frugter?

En ting var altså samlingen i toppen, hvor de politiske foreninger var afgørende — en anden ting var det konkrete samarbejde ud over landet i byer og sogne mellem alle de forskellige lokale foreninger. Her var det så klart de folkelige, upolitiske bevægelser, som kunne gå i spidsen. De kendte hele den form for mødeapparat i forvejen, de havde kontakt til talerne: højskoleforstandere og præster, de dannede et net ud over landet af folk som kendte hinanden, blandt dem kunne de gode ideer spredes som ringe i vandet.

Bag dem stod igen »De ældres Råd« — på godt og ondt

noget af det mest typisk danske man kan finde fra besættelsestiden. Opstået oprindelig ud fra en invitation til »fortrolig drøftelse« fra forstander Arnfred, grebet og videreført af undervisningsminister Jørgen Jørgensen blev De ældres Råd en både virksomhedsfuld og samtidig meget løs organisation. Egentlig måtte der helst slet ingen organisation være — i overensstemmelse med de bedste grundtvigske traditioner — ingen formand, ingen bestyrelse, intet apparat — kun fem mand, der fandt sammen og knyttede kontakter underhånden. Alligevel blev det til et landsomspændende net af amts- og sognetillidsmænd, der samledes med jævne mellemrum til informations- og samtalemøder, enige om den fundamentale vurdering af situationen: at fiktionen om det besatte men selvstændige Danmark måtte accepteres, og enige om hvad der skulle gøres: Dannevirket i hver mands bryst, den indre spærring til forsvar for det folkelige og kristelige mod nazismens flod, og enige endelig om midlerne: »oplysningen og oplivningen« i et opdragende arbejde over for dansk ungdom. De ældres Råd fremstod rent praktisk som støtteorganisation for Ungdomsamvirket, skulle hjælpe med penge, talere o.s.v. Men det afgørende blev nok, at de dannede det vidtforegrene net af folk, der »åndeligt« garanterede, at linjen var rigtig. Så længe de ældre ville være fundament, kunne de unge trøstigt bygge. Man rejste et hus »på dansk friheds grund«, derom behøvede ingen at tvivle. »Lad rase mørkets drot — —«!

Professor Hal Kochs indtræden på scenen er en afgørende hændelse i Nissens og Poulsens bog. Det sker på side 129, og på de resterende næsten 200 sider er han klart hovedpersonen. Det fornemmes énsidigt og ikke helt retfærdigt sine steder, men derved får man i hvert fald stærkt understreget Hal Kochs meget betydelige autoritet i store dele af befolkningen under hele besættelsen. Indtoget var pompøst. Suverænt hævet over enhver konvention benyttede Hal Koch i september 1940 sin lærefrihed som doktor til på universitetet at holde den foredragsrække om Grundtvig, som skulle komme til at gå over i historien. Dermed

havde han ufrivilligt placeret sig selv, og han, der tidligere havde skyet al offentlig fremtræden, blev nu en fremtrædende skikkelse, som citeredes i bladene, og som opnåede at samle 2000 mennesker i Fyns Forum til et foredrag om kong Hans! Men det mest betydningsfulde var, at han blev opfordret til at være formand for Ungdomssamvirkets repræsentantskab, en stilling, der egentlig mest oprettedes af indre taktiske grunde, men som Hal Koch straks ved sin tiltræden gjorde til en reel og ubestridt lederstilling. Det skete på en sensationel måde. Hovedordene i DU havde været, at det nationale og kulturelle forenede, mens det politiske skilte. Arbejdssynet havde været, at DU skulle være en uforpligtet støtteorganisation, som ikke kunne tage selvstændigt initiativ. Hal Koch sagde lige ud (citeret efter et memorandum af 23. december 1940): »Hvis DU bidrager til at afpolitisere ungdommen, samtidig med at man øger nationalfølelsen og stimulerer sportssansen, vil DU direkte medvirke til en nazificering af dansk ungdom. Dette er efter mit skøn en reel fare.« Han satte derfor som første opgave for DU at blive et politisk instrument: »DUs opgave er at politisere ungdommen. Ordet betyder da: at vække interesse og kendskab til staten og det offentlige liv, således at ansvarsfølelsen vækkes.« Unægtelig et andet syn end vedtægternes paragraf 2, hvori det stod, »at DUs arbejde for sit formål sker på upolitisk grundlag«. Hvad arbejdssynet angår, ville Hal Koch gøre DU til en selvstændig organisation, ikke bare en løs ramme om en række yderst forskellige foretagender, men en slags overbestyrelse for alt ungdomsarbejde med pligt til at gribe ind i debatten og stikke en egen politisk linje ud. Hal Koch formulerede første gang sine synspunkter ved et møde i repræsentantskabet i november 1940. Talen blev mødt med bestyrtet tavshed, men allerede kort tid efter årsskiftet er den accepteret af DUs arbejdsudvalg og dermed er hele retningslinjen for arbejdet i den resterende del af forhandlingspolitikken tid udstukket, ikke så meget hvad angår de lokale initiativer, hvor man stadig i høj grad holdt sig til det nationale og kulturelle, men så meget desto mere

hvad angår studiekredsarbejde på initiativ oppe fra samt hvad angår indhold og linje i »Lederbladet«.

Eftertiden glemmer let, hvor stærk leden ved »systemet« havde været i mellemkrigstiden. Den glemmer let, hvor mange og kraftige angreb på hele vor statsform besættelsen i sig selv udløste. Efteråret 1940 var en tid svanger med forslag om store forandringer: førerstat, korporationsstat, Rigets bedste Mænd, udryddelse af pesten: den radikal-socialdemokratiske ånd, afskaffelse af den blødagtige velfærdsstat o.s.v. Der var god mening i at føre en kamp »på dansk friheds grund« mod alle disse anslag, det var relevant at gøre et energisk forsøg på at bringe folk over en dybtgående forvirring og få dem til at besinde sig på, hvad der var skabt af værdi i det demokratiske danske samfund. Man kunne være mere eller mindre begejstret for det, der skete den 9. april, men man kunne have mange gode grunde til at forsvare politikerne og sikre dem en basis af forståelse i befolkningen, når nu situationen var som den var.

Men hvorlænge befandt den lovlige regering sig selv »på dansk friheds grund«? Til 5. maj 1945 — eller til 29. august 1943 — eller til ministeriet Scavenius' indsættelse i november 1942, til antikomintern-pagten samme måned året før — eller kun til vedtagelsen af kommunistloven i august 1941? Lad ingen gøre sig dette spørgsmål for let — i hvert fald ikke hvis man ønsker at forstå besættelsestidens mest pinagtige problemstilling. At følge DUs og navnlig Hal Kochs stillingtagen til hele denne række af skæbnesvangre begivenheder er nok noget af det mest tankevækkende i hele bogen.

Ungdomssamvirket og Hal Koch måtte gå med politikerne til vejens bitre ende. Det viste sig, at når man først havde sat »det nationale sammenhold« over alt andet, så opstod der aldrig den situation, hvor man turde sætte dette overstyr og vælte hele spillet. Når man ikke turde tage bruddet indadtil, blev der heller aldrig mulighed for at bryde udadtil. Hver gang måtte man sige: »Denne sag er ikke stor nok til, at det danske folk samlet kan lægge kursen om« — altså blev man ved, indtil tyskerne og den aktive

modstandsbevægelse fremtvang kursændringen i august 1943.

Det er måske desværre meget betegnende, at arrestationen af kommunisterne og den påfølgende ekstraordinære lov ikke synes at have fremkaldt nogen reaktion i Ungdomssamvirket overhovedet. Forfatterne argumenterer, at kommunisterne havde sat sig så grundigt ud af det gode selskab, at ingen ville tage »norske tilstande« for deres skyld, men de bringer ikke en eneste oplysning om stillingtagen fra DUs eller Hal Kochs side. Tavsheden er talende. Det gjaldt sikkert for dem som for så mange andre, at man først anede konsekvenserne ved underskrivelsen af anti-kominternpagten i november. Denne vakte røre. Man samledes til repræsentantskabsmøde, besluttede at konstatere, at både regering og folk var blevet overrumplede, og at dette må være sidste indrømmelse — o.s.v.! Derefter drog man — lidt foruroligede, men ved godt mod, hver til sit. Som Hal Koch skrev i et brev: »Mødet var for mig en stor oplevelse — det var en hær, som mødtes til rådslagning —!« Han ville selv have sagt nej — »men så, at mindst halvdelen af befolkningen fandt, at det var meget godt det hele«. Og så måtte man jo vente, til der kom en situation, hvor også denne halvdel var indforstået med et brud.

Situationen gentages ved Scavenius' overtagelse af ministeriet i november 1942 efter telegramkrisen. Også denne gang er Hal Koch overbevist om, at nu må bruddet komme. En marionetregering i spidsen for en suveræn stat! Kløften mellem fiktion og virkelighed bliver for bred. Allerede inden telegramkrisen var kritikken inden for DU blevet skarp, de demokratiske rettigheder blev beskåret på så mange måder, at der ikke kunne være langt igen ad indrømmelsernes vej. Med telegramkrisens kulmination i indsættelsen af ministeriet Scavenius syntes målet fuldt. Samtidig var dilemmaet det samme gamle: hvorledes gå i protest mod Scavenius, hvis politik man nu i adskillige år havde givet rygdækning i befolkningen? Alligevel var Hal Koch og mange med ham overbevist om, at det ikke længere gav nogen mening at tale om det danske demokrati

og at forsvare det, når ministeriet sad i kraft af et tysk magtbud. Så kunne det nok så meget være de samme personer.

Der er næppe tvivl om, at havde Hal Koch ved denne lejlighed nedlagt sin stilling i protest, ville DU være blevet sprængt med de muligvis meget stærke følger, dette ville få ude i befolkningen. Vi har derfor et afgørende aktstykke for os i det brev, som Hal Koch sendte til Jørgen Jørgensen efter en lang natlig samtale lige i de mest kritiske dage. Forfatterne har valgt at aftrykke brevet in extenso, og det samme bør ske her — også fordi det er et menneskeligt meget oplysende dokument. Hal Koch skriver: »Forleden aften fik jeg et indtryk af, hvor hård en kamp, De har stået og stadig står i. Vanskeligst måske fordi den let kan skille Dem fra de mænd, som De menneskeligt står nærmest, og nærme Dem til de mænd, som De ikke har noget virkeligt fællesskab med. De ved, jeg kom til Dem med den overbevisning, at De handlede forkert, og med den faste beslutning at tvinge DU til at tage afstand fra Dem og Deres kolleger. Jeg gik derfra med en stærkere respekt for Dem, end jeg nogensinde har haft. Jeg blev ikke overbevist om, at den nye regering betegner den rette linje, men jeg blev usikker, hvad jeg ikke var før. Og så noget andet: når denne linje skal prøves, og når rigsdagen og kongemagten vil dette, så skal det »beskidte« arbejde udføres af dem, der står på de ansvarsfulde poster. Så skal man selv gøre det og tage konsekvenserne. Jeg forstod, hvorfor De bliver i regeringen, og jeg beundrer Dem for det. Efter hvad jeg hører i aften, er der næppe mulighed for at holde DU samlet, men jeg vil personligt ikke benytte lejligheden til at tage afstand fra det, som er sket — det ville i og for sig være fristende — jeg skal i stedet sørge for, at ingen går derfra uden at have hørt, at De og Deres kolleger tappert er blevet på Deres plads den dag, hvor det kostede. Og hvorfor skriver jeg så dette til Dem? Fordi jeg tror, at De trænger til menneskelig varme, og derfor synes jeg, jeg må have lov til at sige Dem, at jeg føler mig nærmere knyttet til Dem nu end før, også hvis det viser sig, at de skridt, De nu er med til at foretage, fører til ulykke«.

Om det så førte til ulykke, om det så også virkelig var et »beskidt« arbejde, om Scavenius-politikken siden blev dømt af folket, og om politikerne så også tog konsekvensen — ja, det er atter et af besættelsestidens nøgleproblemer med indvirkning frem til dagen i dag.

Hvad DU angik, blev Hal Kochs nye syn på tingene afgørende. Repræsentantskabet samledes, og efter nogen spænding fik man vedtaget en resolution, der generelt udtalte tillid til rigsdagen, men som var høflig tavs angående spørgsmålet om tillid til ministeriet. Nogen omlægning af kursen fandt ikke sted, men det blev i tiden derefter mere og mere klart, at man ikke længere i praksis fandt den genklang i befolkningen, som man havde mødt tidligere.

Endnu en betydningsfuld — og måske skæbnesvanger — indsats kom DU dog til at øve: agitationen omkring folketingsvalget i marts 1943. Der er næppe nogen tvivl om, at propagandaen for at deltage i afstemningen og for at stemme på de fem »demokratiske« partier, sådan som DU dygtigt kørte den frem, blev af afgørende betydning for resultatet: en stemmeprocent på 89½ og 96 pct. af alle afgivne stemmer på de samarbejdende partier. Der er grund til at erindre sig tallene, for selv om det stod klart på forhånd, at valget ingen indflydelse ville få på regeringssammensætningen, blev det alligevel et valg med en meget dybtgående virkning: DU fik bekræftet rigtigheden i sin linje, rigsdagspolitikkerne kunne atter føle sig trygge for, at rigsdagen blev opfattet som folkets sande værn mod tyskerne og Scavenius, Scavenius (der ellers ikke regnede folkemeningen) kunne dog med rette mene at have fået et slags tillidsvotum — og tyskerne endelig havde fået et fremragende propagandanummer i hænde: så demokratisk bliver Neuropal! Alle var glade, og denne glæde holdt sig i mangfoldige år derefter, ja, den er vel knap døet ud endnu. Man prøve engang at forestille sig alles usikkerhed både under resten af krigen og efter krigen, hvis ikke »folkets stemme« havde lydt i 1943. At folket så måske mente noget helt tredie med sin stemmeafgivning, skal her kun antydes.

I alle fald blev spillet voldeligt væltet overende den 29. august. Skyldtes det tyskernes stupiditet? Kan vi takke

rankryggede politikere derfor? Eller var det gadens parlament ophidset af ungdommelige og uansvarlige elementer, kommunister og andet godtfolk? Eller var det måske »folket« selv, dette mystiske begreb, der med et spark sendte hele den agerende trup ud i kulissen og dermed trak tæppet til side for næste akt i dramaet? Atter et af disse uløste spørgsmål, en af disse fortrængninger, vi ikke rigtigt kan få gjort op med.

For Dansk Ungdomssamvirke betød det i hvert fald afslutningen på 3 års hektisk arbejde. Formelt bestod organisationen helt til 1946 og består jo forsåvidt den dag i dag i skikkelse af Dansk Ungdoms Fællesråd, men i realiteten indstillede man aktiviteten, og de politiske ungdomsforeninger fik travlt med at komme tilbage til skyttegravene og forberede den mere fredsommelige, politiske krig, som jo måtte komme, når landet atter var frit.

Hal Koch havde i sommeren skrevet en af sine mest modige, men også en af de mest vovelige og omstridte artikler i »Lederbladet«, artiklen om »Statsmændenes ansvar og vort«. Han havde her hævdet det tilladelige i en dobbeltmoral: politikernes kald var det til enhver tid at få det bedst mulige ud af situationen, borgernes ansvar og kald var det at stå vagt om sandhed og ret. Med større eftertryk end han vel egentlig brød sig om det, skulle disse ord nu prøves på virkeligheden. Afgørende for hans stilling i augustdagene måtte det være, om oprøret i befolkningen, sabotagen — gadejustitsen — de grove ord i den illegale presse kunne siges at være et udtryk for dette folkets værn om sandhed og ret. I en pjece, der udkom den 28. august, betitlet »Vandene skilles«, gav han sit klare utvetydige svar: »Vandene er ved at skilles; de aktivistiske kredse, som går ind for sabotage, synes at have større indflydelse end kongens, regeringens og rigsdagens besindige og rolige optræden I en artikel af Arne Sørensen siges det ganske rent ud, at man snarlig kan forvente, at tyskerne forlader landet, og så kommer opgørets time Man behøver heller ikke at kende ret meget til stemningen hos ganske unge mennesker for at vide, at det er sådanne toner, som i øjeblikket har deres øren. De har længe følt sig kuede, og

de rejser naturligt ørerne, når de øjner stærke mænd og stærke mænds politik Gadens retshåndhævelse er i strid med dansk retsbevidsthed Sabotagen er et led i den engelske krigsførelse; at enkeltpersoner tilslutter sig den kan ikke hindres. Det er et modstykke til dem, der har meldt sig til tysk krigsførelse. — Hvis regeringen havde ønsket at deltage i den engelske krigsførelse, så havde muligheden været der i 1940«.

Med dette syn på hvad der rørte sig i den danske befolkning i augustdagene 1943, er det kun logisk — og konsekvensen i tankegangen tjener utvivlsomt Hal Koch til ære — at han må afvise at gå over »på den modsatte side« nu, hvor folkestemningen vender. Det hedder videre i samme artikel: »Man valgte (i 1940) at træde uden for krigen. Og der skal vi blive Sejrer England og Amerika, skal vi ikke pludselig springe op i sidste øjeblik og lade, som om den sejr også var vor sejr, og prøve på at få vor lille legevogn til at køre med i det store triumftog«. Artiklen udkom som sagt den 28. august. Den sluttede: »Der kan også meget vel komme den dag, hvor regering og rigsdag siger et nej og bliver fjernet. Sker det, træder vi ind i en helt ny fase, hvor mange af disse betragtninger ikke længere har gyldighed.«

Det skete før han regnede med, og det bevirkede vel også en ændring i Hal Kochs egen indstilling. Men så grundigt havde han alligevel bundet sig til forhandlingspolitikens linje, at det ikke nu var muligt eller ud fra hans forudsætninger rigtigt at bryde overtvært. Han forlader scenen. Men det er utvivlsomt rigtigt af forfatterne at gøre opmærksom på, at den egentlige afslutning på Hal Kochs virke under besættelsen først kom med oprettelsen af Dansk Ungdoms Fællesråd, starten af Krogerup folkehøjskole og med formandskabet i den store ungdomskommission, altsammen i årene lige efter befrielsen. Det ville vel også have været rigtigt — nu man i alle fald forlænger linjerne — at gøre opmærksom på det bitre skrift »Jeg anklager rigsdagen« i anledning af retsopgøret, hvor det utvivlsomt var Hal Koch, der stod som den konsekvente og ærlige. Det er en af de alvorlige mangler i bogen, at dette ikke nævnes.

På dansk friheds grund? Hvad var det hele egentlig værd, det der skete i den danske befolkning under besættelsen? Har de ret, som hævder, at vi blev overrumplet den 9. april, men dernæst evnede at samle vore kræfter til et forsvar mod den indre nazificering? Var det Holger Danske, der langsomt vågnede igennem politikernes seje kamp, igennem alsang og algang, kongefejring og demonstrationer? Var det en indsats af væsentlig betydning, når højskolefolk samledes til fortrolig drøftelse, samtalede med hinanden og derefter ude i befolkningen holdt mange og lange foredrag om vor danske arv, vort gamle demokrati, vor indre sejhed? Skete der et virkeligt nybrud i vort samfundsliv igennem de mange unge, som samledes i Dansk Ungdomssamvirke? Vågnede de på en ny måde til ansvarsfølelse, blev de klar over fællesskabets pris, modtog de en dybtgående forståelse af demokratiets krav om økonomisk og social solidaritet? Var det i virkeligheden her, det skabtes, som havde bærekraft ud over selve besættelsen, mens modstandsbevægelsen var udtryk for noget neurotisk og anarkistisk? En voldsmentalitet, der skulle have udløsning og fik det under besættelsestidens særlige betingelser? En hoppen over hvor gærdet var lavest, en given sig hen i den lette sort-hvide forståelse af tingene?

Eller ligger landet anderledes? Var det meste af den folkelige og nationale rørelse i krigens første år eskapi og livsflugt — selv i den mere forædlede form, som fandtes i det bedste af Ungdomssamvirkets arbejde? Havde højskolefolk, DU-ledere, politikere og mange andre et meget tungt ansvar for, at vi prøvede at komme igennem krigen uden at tage virkelig stilling? Og var det — trods alt ondt som man kan sige om den — modstandsbevægelsen, der til syvende og sidst repræsenterede det ægte forsvar for demokrati og menneskeret?

Jeg skal ikke give svaret, men på den anden side heller ikke skjule, at jeg — som den der kun har et historisk forhold til besættelsen — hører en relevant og meget alvorlig kritik, når jeg læser Mogens Fogs ord i *Frit Danmark*: »Hal Koch forstår ikke, at reelle angreb på vor frihed og vore interesser kræver ikke alene åndelig, men også reel aktiv

modstand. Ved sin formelt kritiske holdning over for forsoningspolitikken vinder han til en vis grad ungdommens tillid, men ved samtidig at støtte denne politiks repræsentanter og advare mod at drage politiske konsekvenser af kritikken bidrager han til at splitte ungdommens modstandsvilje. Dermed går han objektivt set tyskernes ærinde. «Jeg skal heller ikke fornægte min optagethed af professor Løgstrups synspunkt: at det var ved kommunistarrestationen og -loven i 1941, vi afgørende svigtede, fordi vi dermed »blev deltagere i Hitlers oprør mod europæisk kultur«, mens vi indtil da kun havde været uskyldige ofre for en stormagtskonflikt. Vurderingen stammer fra 1946, men allerede samtidig med Føg i juni 1943 skrev Løgstrup en artikel mod forhandlingspolitikken, hvori han sagde: »— vor udenrigspolitik har overskredet sin grænse, og statsmændene og med dem folket har svigtet og solgt væk af folkelivet og givet dets love til pris — for at klare sagerne. Uigennemsigtheden, som Hal Koch taler om, skyldes ikke besættelsen som sådan, men den skyldes hver gang kun vor svigten.»

Jeg skal ikke nægte, at disse domme vejer tungt for mig. Men hvordan ville man have vurderet, om man selv havde stået i situationen? Det er så alt for let bagefter at give modstandsbevægelsen ret. Men det var ikke altid let for den, der faktisk gik ind i den voldelige illegale kamp. Og det var vel meget ofte heller ikke så ligetil for den, der blev i legaliteten. Eller man kan sige det på en anden måde: Har man ikke prøvet at måle legaliteten og illegaliteten mod hinanden i de personer, hvor de to holdninger står kvalitativt stærkest, har man ikke begrebet det egentlige dilemma i besættelsestiden. Skal eftertiden fælde en dom og høste en erkendelse ud af besættelsestidens stof, gælder det, at man ikke gør sig valget for let, men tør leve sig ind i modsigelsen. Ved at gøre Hal Koch til en hovedskikkelse i bogen har Henrik Nissen og Henning Poulsen ramt et stof, som man ikke så hurtigt bliver færdig med. Det er alle parter vel tjent med.

Niels Højlund.

Attila sprængtes kl. 11

Følgende beretning bygger på en begivenhed, der indtraf for nogle år siden, og som dengang fandt vej til aviserne. Bortset fra dette triste punktum for en ungarsk flygtnings liv står hans her skildrede levned og personlighed for forfatterens egen regning som fri kombination af en række formentlig typiske træk hos en del af de unge ungarere i landet.

Attila Gyuri var af profession hestepasser og jockey, af vækst lille, tæt og kraftig, mørk i løden og med sort hår, sorte øjne, pragtfulde hvide tænder i et bredt og dejligt smil. Af natur impulsiv og forvoven, ofte i spidsen for flokken – ikke for at være nummer ét, men af nysgerrighed, livsappetit og letsind, ubekymret som han var hvad morgendag og konsekvenser angår. Vel også ubekymret i valg af midler, næppe fordi han var udstyret med færre moralske skruller end så mange andre, blot med mere foretagsomhed – en foretagsomhed, der ganske vist i hans hjemland, for den der reagerer allergisk på statsorganiseret hykleri, kun lader sig tilfredsstillende ad forbudte kanaler. Skattesnyd, ulovlig parkering og små-smugleri er de få og ret udramatiske forseelser, der hertil lands så at sige nyder almen agtelse og ikke giver samvittighedsnag; i Stalin-perioden var registret anderledes mangfoldigt og spændende i øst-landene, den baggrund må også huskes. Overhovedet var Attila barn af et Ungarn, hvor man ikke fik andet sjov, end det man selv kunne skaffe sig, hvor hver dag havde nok i sin plage, hvor den eneste snaps, som staten ikke kunne tage fra én, er den, man havde drukket, og hvor håbløshed og smalhals var koblet så snævert sammen, at drømmen om salighed blev til drømmen om købekraft.

Da han i oktober 1956 valgte friheden, var det ikke af

det, man kalder politiske grunde. Mere håndgribelig årsag for en nittenårig ungarer var det, at han stod for indkaldelse til to—tre års skrap og hadet militærtjeneste, som det var fristende at unddrage sig ved flugt. Men dernæst var det en flugt fra en grå, grå, grå og ret ubrugelig hverdag i alt for faste rammer med alt for fastlåset morgendag og alt for mange dydsdragoner og hyklere, flugten fra et liv, der trods galopløb gav alt for ringe muligheder for udfoldelse af kræfter i kamp, æventyr og fare, der for ham afgav den eneste mulighed for at mærke *livet* i årerne. Psykisk underernæring. Med Radio Free Europe's udsendelser som fast kerne og livsalig bekræftelse, hans og vennernes fabuleringer over temaet som fantasirig brodering, voksede længslen mod det forjættende Vesten hæmningsløst, til det stod for ham i et uvirkeligt-overvirkeligt gyldent skær.

Jerntæppeklaustrofobi. Hesteelskeren valgte friheden, fordi der var cowboys i den. Desuden fordi al denne længsel havde drænet enhver fylde ud af den forhåndenværende hverdag.

Amerika var målet.

I stedet kom han til Danmark, idet det straks efter flugten var blevet ham lovet fra lige så kompetent som uansvarlig side, at han herfra kunne komme videre til sine drømmes mål. I Danmark kom han i lejr og fik derpå at vide, at flugten til Amerika havde lange udsigter. Januar —57 opgav han håbet. Med en ven forlod han lejren, meldte sig på det ungarske gesandtskab i København og fik udleveret en billet hjem. Et minut før færgen sejlede fra Gedser, hoppede han af for anden gang, mens vennen fortsatte.

Attila blev sat i lejr igen.

Lejrlivet stækkede ikke hans livsappetit. Da det trak op til ballade med lokale danske ynglinge, som fandt deres legitime pigerettigheder truet, holdt han sig ikke tilbage, han var blandt dem, der pryglede en ung dansker halvt ihjel, og han fik sin fængselsstraf for det, et halvt år.

Selv anså han sig for oprørende uskyldig. Danskerne havde forfulgt ungarerne med hånende tilråb i byens gader,

hvad under da, at de havde taget sig selv til rette? Hvem skulle ellers have gjort det for dem?

Han gik i fængsel med en særdeles ungarsk holdning af tavs værdighed, som var det hans hjemlands bøddler, der havde idømt ham livsvarigt fængsel, demonstrativt fattet, indforstået med verdens træskhed, men med et lille smil, der fortalte, at dette ikke var enden på opgøret mellem ham og tilværelsen. Sådan var altså den vestlige retfærdighed, nuvel, bare man vidste det, han skulle nok lære spillets regler at kende. Fejlen var ikke, hvad han havde gjort — hvem ville ikke have gjort det samme i hans sted? Alle hans landsmænd ville, som mænd af ære! — nej, fejlen måtte være, at han ikke kendte de danske forhold godt nok til at håndhæve sin egen retfærdighed uden at hjemfalde til deres. Det skulle blive anderledes.

Han drog læren: danskerne forfulgte ham, fordi han var ungarer, dette var det givne handicap, som dog ikke skulle bringe målet ud af sigte, endsige få ham til at opgive det: friheden, som øjensynlig ikke kun var et geografisk, men også et økonomisk spørgsmål. Flot tøj, bil, piger, al den rigdom, der lå og ventede, og som dansk brødnid ikke skulle aflede ham fra at opspore. Men snedighed var fornøden. Vent bare til han kom ud, så skulle han vise dem — »disse danskere«, som omkvædet lød for mange skuffede ungarere, for hvem alt dansk var uigennemsigtigt (sprog!), derfor fjendtligt. »Disse danskere!« Snart foragteligt, snart blot demonstrerende bitter viden kom det udråb som stadigt ekko på de forurettelser og krænkelse, indbilde eller ikke, der var flygtningens hverdagskost. Efterfulgt af et slag med nakken. Flygtningens holdning. Alt er tabt — lad os beholde æren! Skulle fejlen have været min? Aldrig! Værdigheden er det sidste, der må mistes, hvor dyr den end er — hvad andet har vi tilbage?

Således også for Attila, da han efter løsladelsen fik et ønskejob som hestepasser ved et cirkus: dværgen drillede ham, dværgen gjorde nar af ham. Hvis han gør det én gang til, bare én gang til, så går jeg! — Og da så dværgen drillede ham én gang til, gik han. Ud til den arbejdssøgende udlæn-

dings modbydelige møder med en dunkel og lumsk vigende omverden af halve løfter, uforståelig afvisning, ydmygelser, uigennemsigtighed. En dyr pris? Ikke for dyr for en bevaret værdighed, og for glæden ved med en flot gestus at vise dem, at man har den i behold. Og forøvrigt — nye fortrædeligheder, hvad ondt kan de volde, som ikke kan holdes stangen ved trodsig fremvisning af letsind og fandenivoldsk fuglefrihed — landflygtighedens, den manglende rygdækningens tappert aftvungne positive side.

Siden tilpassede Attila sig bedre, som man siger. Det hørte øjensynlig til spillets regler. Han fik fast arbejde, i Køge såmænd (det første indkøb var en radio: genhør med modersmålet og zigøjnermusikken; dernæst kom det skræddersyede tøj). Han klarede sig godt, han var i arbejde indtil få dage før historien med pengeskabet.

Men dværgene var på nakken af ham. Fritiden blandt jævnaldrende landsmænd — i København; frem og tilbage med toget — havde kompensationer, piger var han heller ikke i bekneb for, men hverdagen var jo dog fortrædelig, den forløste ikke, den skuffede. Om med rette eller urette er et akademisk spørgsmål. Var drømmen og kravene for store eller mulighederne for små? Tja, var sengen for lille eller Lasse for stor? Han kan jo bøje knæ og hoved, vil man sige, så kan han nok få plads i den danske seng. Der er andre, der har villet flygte til Amerika og er endt i Køge uden synligt mén. — Jotak, men hvordan? Var det ikke ved at slå sig på håbet som henholdende undskyldning, selvbedrag og narresut, på ualvorlige drømme, på bitter-sødt afkald, og hvad man nu ellers kan finde på bunden af sagosuppen? I så fald, hvad gør da den, der mente det alvorligt og bogstaveligt og ikke er vokset op med resignation i knoglemarven?

Nej, nej, om wild-west eller Køge: dette var Vesten, og hvor var så drømmen? Biografen gav forbigående trøst, men især vedvarende uro. Attila tog filmene alvorligt og til dels bogstaveligt, de var meget oplysende og bekræftende, men desværre især forvirrende for den der siddende midt i alt dette ikke rigtigt kunne få øje på det uden for

det hvide lærred. Det måtte jo være der, her, lige uden for biografen, var han blevet blind? Hvordan få foden indenfor? Hvad hed det Sesam, som danskerne brugte — de rige i deres dollargrin, de pelsbehængte piger på Strøget, de vommede villaejere i liggestole og solbriller — hvor var det Sesam, de i deres smålighed og gerrighed bevarede som en hemmelighed for ham? De gik i deres pelse og hovne miner og rigdom og lod, som var det hele en selvfølgelighed, men han kendte dem bedre — »disse danskere«! De kunne bare vente sig, når han fik fundet fidusen.

Fidusen fandt han i avisen, hvad forresten en del danskere havde gjort før ham. Sensationsglad avisomtale af et par pengeskabsbræk havde startet en lavine af indbrud. Pengeskabsejere sov ikke roligt den vinter. Lavinen var ved at dø hen, da Attila handlede, han var en af dem, der havde tøvet længst, flere måneder, det er lang tid!

Som dengang på Gedserfærgeren besindede han sig på, at han ikke blot kunne vinde, men også miste, trods alt havde han jo *noget* at miste. Denne besindelse, der går under navn af modenhed, men måske kun er udslag af, at det, vi ejer, også ejer os, holdt ham i ave til den dag, hvor han mistede sit arbejde og da næsten straks stod uden midler. En ugeløn er nemlig til at bruge, ikke til at gemme: adfærdsmønster fra hjemlandet, hvor arbejdsløshed er ukendt, opsparing uden formål.

Resten er nemt forstået. Erindringen om det tilfældige kig i den første arbejdsgivers pengeskab, synet af »så mange, så mange penge«, som hans venner bagefter citerede ham for at have sagt. Sammensværgelsen med de to kammerater, der blev sat til de mindre ansvarsfulde hverv som vagtposter; skæreblandereren; frakken hængt for vinduet.

Men så det skilt på pengeskabet med: »Indeholder sprængstof«.

Måske det passede! Men så: nej, disse danskere! Kendte han dem måske ikke! Kendte han dem ikke, de og deres små beskidte, letgennemskuelige tricks til at holde troskyldige ungarere udenfor ved at binde dem noget på ærmet. Disse danskere! Da han i sin tid havde kastet det blik i

pengeskabet, havde der ikke været sprængstof at se, derimod så mange, så mange penge. Nej, ham narrede de ikke. Banken sprænges kl. 11, som en meget instruktiv film hed, der dengang gik landet over. Bild mig ikke ind, at den kun var ment som underholdning. Forresten, hvis der var sprængstof i pengeskabet, ville det rige svin jo under alle omstændigheder få sine penge sprængt i stykker, det var han da for gerrig til at risikere. Ingen fare, hit med værktøjet.

Det skal nok have været hans livs saligste øjeblik. Endelig mærke, at man var til — koncentreret, professionelt kyn-digt med skærebrænderen mod metallet, livsens fylde som dengang i Budapest, hvor det var døren til den indelåste frihed, der skulle tvinges op, men her anderledes håndgribeligt, frihed til at tage og føle på i form af millionerne derinde, forjættelsen, håbet, muligheden for at *leve*, endelig. — Stå til side, Szabo, for pokker, hvis der nu virkelig er dynamit i! — Være flot, spendere, bukkende tjenere, måbende tilskuere som han selv havde måbet, piger, beundring, sikkerhed, alt det som øjensynlig kun penge gav adgang til. Sesam, luk dig op!

Så knaldet og det knuste hovede.

En fejlurdering, intet andet. Hvad man skal tage bogstaveligt og alvorligt — et advarselsskilt — og hvad man ikke skal tage bogstaveligt og alvorligt — sin drøm, alles drøm — det var noget, han ikke var sikker nok i. Han kendte alligevel ikke spillets regler godt nok. Skal man ynke ham? Han døde troende: på at lykken findes et sted i verden, bag en pengeskabsdør måske, uden at søge finder man den i hvert fald ikke. Vi andre tror, at vi tror noget lignende, men er vænnet fra taktløse forsøg på at tage vor tro på ordet. Vi udskyder mødet med drømmen om Amerika, men betaler dens pris, et svigtet Køge. Skyggeliv, laden-som-om. Ungarerne siger, vi har fiskeblod. Attilas blod indeholdt mere sprængstof, lige så meget som et pengeskab.

Men hans to venner sad og græd, da politiet kom bag efter.

Jørgen Knudsen.

Tidskritikeren Pontoppidan

Bent Haugaard Jeppesen:

Henrik Pontoppidans samfundskritik. Studier over den sociale debat i forfatterskabet 1881—1927.

Gads forlag.

Vel vidende at den politiske og sociale side slet ikke er den vigtigste hos Henrik Pontoppidan, har Bent Haugaard Jeppesen sat sig for at efterprøve hans berømte tvesyn på netop det område. Hvis man siger at Haugaard gerne vil have Pontoppidan gjort radikal er det ikke helt forkert, men dog en uretfærdig forenkling, for en af dyderne ved hans bog er netop at den ikke overbelaster sine synspunkter. På den anden side er der en uklarhed i selve undersøgelsens anlæg og gennemførelse, som frister en til at forenkle når man skal karakterisere den. Men man tror alligevel at man forstår Haugaard: Anden i Pontoppidans værk er tit oprørsk, som Georg Brandes sagde, og kan det da så for pokker ikke også påvises uden om dette forbitrede tvesyn, at manden egentlig alle sine dage var en god radikaler?

Med den unge Pontoppidan er der let spil, som samfundskritiker i 80erne var han jo simpelthen, som Haugaard siger, den voldsomt angribende digter vi har haft. Pontoppidan satte selv en bog som »Fra Hytterne« meget højt, ved en bestemt lejlighed kaldte han den ligefrem for sin bedste bog, om end han fandt grund til at beklage at der var mere følelse end forstand i den. Man kan naturligvis ikke give Pontoppidan medhold i denne vurdering og dog er den ikke slet så urimelig som den umiddelbart kan lyde, Pontoppidans ungdomsdigtning har vitterligt hvor den er bedst en friskhed som hans hovedværker ofte må savne. Men endnu mindre kan man deltage i Pontoppidans beklagelse over at »Fra Hytterne« er følelsesbetonet. For det er oplagt at det just er det utvetydige engagement — altså: det manglende tvesyn — i forbindelse med det elementære og centrale sigte som giver bogen kvalitet. Tydelighed er og bliver naturligvis en kunstnerisk dyd. Hvad ellers?

Hvis man nøjere skal bestemme hvad det er som har bevaret denne åbenbare tendensdigtning, kan man med Haugaard pege på at Pontoppidan aldrig idealiserer de fattigfolk han tager parti for, men at han har et klart blik for hvad selvrespekten betyder for dem. Netop

for dem som er på bunden. Den er vigtigere end en forbedring af de sociale forhold. Pontoppidan interesserede sig ikke for socialistiske teorier, nogen tro på at menneskers vilkår afgørende kan ændres ved kollektive foranstaltninger havde han heller ikke, end ikke i 80erne. Hans holdning dengang er os altså ikke så fjern i dag, hvor vi jo heller ikke synes vi behøver at tro på menneskets fundamentale godhed eller på det fuldkomne samfund for at hævde nødvendigheden af radikale, sociale indgreb. En individualistisk socialisme som Pontoppidans i 80erne er i hvert fald i praksis en mulig holdning netop nu.

Men hvad finder så Haugaard at hælde sit hoved til hos den senere Pontoppidan? Ikke meget. Og det indrømmer han blankt. Skønt den politiske og sociale diskussion ikke nogensinde helt forstummer hos Pontoppidan, så forsvinder den umisforståelige tendens og det bliver med årene stadig vanskeligere at fastholde hans opfattelse af aktuelle samfundsanliggender. Personlighedsproblemet træder i forgrunden og med det sætter tvesynet ind. »Nattevagt« fra 1894 bliver for lange tider den sidste politiske Pontoppidanbog. En bog om den absurde troskab kalder Haugaard den — Pontoppidans desperate forsøg på at fastholde de revolutionære anskuelse han nærede i sin ungdom.

Haugaard må da samle sig om enkelte skikkelser i værkerne: Væver Hansen fra »Det Forjættede Land«, Enslev fra »De Dødes Rige« og Thorsen fra »Mands Himmerig«. Han fremhæver Pontoppidans utvivlsomme sympati for stejle og kompromisløse naturer og gør det uden at skjule hans påvisning af, hvordan disse forkæmpere for almenvellet som regel kommer til kort i samlivet med deres nærmeste. Væver Hansen, den hadefulde, evigt mistænksomme, på en gang nøgterne og lidenskabelige, komplicerede og ensporede landsbyagitator har man ikke før set opfattet så klart. Ret beset er væveren konsekvent, hans inderste hensigt bag de utallige intriger og taktiske svingninger er intet mindre end den sociale revolution, hævder Haugaard. Den opfattelse er ny og man tager den til sig.

Det er en kendt sag at Henrik Pontoppidan i stigende grad skuffedes af det moderne gennembrud og at hans skuffelse steg til tvivl på selve værdien af dets ideer. Og dog er det, som Haugaard rigtigt betoner, på det politiske område næsten udelukkende venstrefløjens Pontoppidan interesserede sig for. Han forblev solidarisk med radikalismen, indforstået i princippet. Den lidenskab hvormed han efterprøvede dens ideer og resultater røber det naturlige tilhørsforhold, ikke mindst da han med »Mands Himmerig« endte i bevægelsens oppositionsgruppe.

I det lange løb kniber det altså slemt for Haugaard at finde dækning for Pontoppidans radikale sympatier. Og da værkerne i det store og hele svigter ham på grund af deres underfundighed, går han uden for dem og deres tvesyn og bruger avisartikler, erindringer, breve

og interviews til at belægge Pontoppidans radikalisme med. Og her er sagen jo klar. Der kan ikke være tvivl om at Pontoppidan *personlig* alle sine dage følte sig som radikal. Jeg er radikal af natur, sagde han selv. Så sent som i slutningen af 30'erne vender han i sine erindringer tilbage til provisorietiden, mindes Christian IX som lod holde generalprøve på de europæiske diktaturer, og folket som desuagtet lod kongerøgelsen bølge om ham som i enevældens tid. Og harmen blusser igen op i ham! Hvor velgørende er det ikke at læse. Hvilken varmende og trofast vrede hos den ældgamle mand!

I sådanne ikke-kunstneriske kilder kan man hente sikre vidnesbyrd om Pontoppidans *personlige* synspunkter, Haugaard benytter sig flittigt af dem og det er i sin orden. Uden for værkerne var Pontoppidan tydelig nok og han var radikal. Og — fristes man til at mene — til tider så forbavsende banal at han kunde blive intetsigende. Det er også i sin orden når Haugaard benytter disse kilder til at påvise hvor Pontoppidan havde sit stof fra og hvor økonomisk han var med det.

Men desværre gør Haugaard brug af Pontoppidans journalistik på endnu en facon. Det forekom nemlig at Pontoppidan i en avisartikel hævdede det samme som han siden i en anden sammenhæng lod en af sine romanpersoner sige. Disse overensstemmelser vil nu Haugaard bruge til at bevise, at det altså var den person Pontoppidan egentlig holdt med, han skrev jo selv det samme i »Politiken«.

Her må man protestere og af fuld hals. Pontoppidan har intet talerør blandt sine personer og tog selv klar afstand fra den metode Haugaard således benytter. Det eneste man kan bygge en fortolkning på er grundstemningen i det værk jeg skrev, sagde han. Alligevel vil Haugaard ikke respektere denne afgørende adskillelse af mand og værk, af mening og kunst som Pontoppidan insisterede på.

Når disse undersøgelser af Henrik Pontoppidans personlige standpunkter altså ikke kan bruges til at dirke hans værker op med, har de da overhovedet nogen interesse? Ja, det har de forsåvidt. De kan lette forståelsen af hans tvesyn. Om tvesynet siger Haugaard drillende, at det var Pontoppidans indrømmelse til naturalismens objektivitetskrav, — det var viselig andet og mere, men måske der efterhånden er talt så meget om det at det er ved at blive til en kliché. Måske der i selve ordet ligger en antydning af at Pontoppidan led af en ubodelig, indre rådvildhed og aldrig kunde se en sag for lutter to sider. Og intet kan jo være mere forkert.

Tvesynet var ikke en temperamentssag, Pontoppidan ikke en vred ung mand som med årene blev til en skarpsindig flegmatiker. Hans tvesyn er en kunstnerisk teknik, han indarbejder det gennem talløse rettelser og omskrivninger, gør sig al tænkelig umage for at skjule sin egen mening, så læseren ikke kan slippe for at svare på hans værker med sit eget liv. Men tvesynet udelukker hverken tendens eller tydelighed i enkeltheder. Tænk bare på »Lykke-Per«, som

kan have en grovhed i sine pointer, en patos og stedvis en morali-seren som næsten gør en fløv på forfatterens vegne.

Det kan være nyttigt nok at vide at Pontoppidan selv mente noget, for så forstår man dog, om ikke på anden vis, at objektiviteten i hans værker ikke sprang ud af et neutralt gemyt, men af et lidenskabeligt sind. En fortolkning af Pontoppidan må have hans lidenskab med, direkte eller indirekte, hvis den skal være sand.

Grunden til at der er talt lovlig rigeligt om Pontoppidans tvesyn er måske den, at vi er uvant med kunstnerisk format her i landet. Vi er tilsyneladende ikke fortrolige med den tanke, at enhver stor digter helt selvfølgelig er tvesynet i sin menneskeskildring. Ellers kunde han jo ikke skabe plastiske skikkelser. Alle store digtere er f. eks. i stand til at fælde nådesløs dom over en person uden at det anfægter deres eller vores solidaritet med vedkommende. De kan vise os et menneske som utvivlsomt er ondt og overbevise os om, at det menneske dog lider uret og fuldt ud er værdigt til vores medfølelse. Det lyder egentlig ikke så indviklet.

Tage Skou-Hansen.

Jørgen Bukdahl: Spejling og Realitet (Gyldendal)

Denne bog, som Jørgen Bukdahl har udsendt for nogen tid siden, vil have en ganske særlig interesse for gamle Askov-elever. Den behandler nemlig emner, som Bukdahl har holdt foredrag om på skolen de senere år. Når jeg nævner navne som Thomas Mann, Pasternak, Nis Petersen og H. C. Branner, vil det hos mange vække erindringer om sene eftermiddagsforedrag. Det vil næppe heller komme nogen som en overraskelse, at bogen indledes med et kapitel om existens-filosofferne, ejheller at der er et stort, centralt essay om Søren Kierkegaard, hvis navn iøvrigt dukker op i mange andre sammenhænge.

Det er en bog, som er meget klar i dispositionen og usædvanlig strammet i formen. Men inden jeg går nærmere ind på bogen, vil jeg minde om en ejendommelig højskoledebat for mere end 50 år siden. Professor Edvard Lehmann skrev på biblioteksfolks tilskyndelse en artikel, hvori han appellerede til højskolerne om at gøre en indsats for benyttelse af bøger. Han anbefalede, at man oprettede biblioteker på skolerne og lærte eleverne at bruge bogen. Der kom et uhyre skarpt svar på Lehmanns artikel, og det kom ikke fra en forbenet, reaktionær højskolemand, men fra en af de mest moderne og rebelske, nemlig Valdemar Brücker. Han skrev bl. a.:

Lehmann synes vor lykke er gjort, når vi kan komme rigtig ind på at få det danske folk til at læse mange gode bøger og læse dem godt. Vorherre bevares vil jeg hertil sige. Gid det aldrig må lykkes at få det

danske folk til at læse! En læsende befolkning, hvilken jammerlig befolkning Højskolen er en skole til fremme af et driftigt borgerlig og et vågent, muntert folkeliv. Den er ikke og skal ikke være en skole til opelskning af *læseheste*.

Mon ikke Bukdahl har forståelse for Brückers synspunkt. Ganske vist er Bukdahl læsehest som få. Han lever sit døgn mellem bøger, han »gør« bøger, og han taler om bøger. Men han holder klart fast ved, at det ikke er for at skabe litterær interesse, så mennesker der måske er ved at føle den daglige tilværelse lidt tam og tom kan få noget højere at gå op i. Bukdahl er en læser, som gennem de filosofiske og skønlitterære bøger fornemmer tidens brydninger, og han søger altid ned gennem det, som kun er spejlinger af det tidsbestemte eller det naturbestemte til de grundforhold, som mennesket ikke kan løbe fra. Om de realiteter taler han og skriver. Om hans tilhørere så får lyst til at læse de bøger, eller om de på deres helt egen måde hjulpet af kunstnerens tale kan nå frem til erkendelse, er mindre afgørende. Det er for Bukdahl ikke den litterære eller filosofiske interesse det gælder, men erkendelse af menneskelivets grundvilkår.

I et litterært-filosofisk kaleidoskop, som indleder bogen, gennemgår Bukdahl sværttilgængelige filosoffer som Heidegger, Husserl og Jaspers. Hvem anden end Bukdahl turde tage sig det på — og komme vel fra det? Nu er jeg selv aldeles ude af stand til at vurdere denne gennemgang, men jeg har flere erfaringer for, at dygtige fagfolk nok kan have detailindvendinger, når Bukdahl taler om den nyeste filosofi, men samtidig erkender de ofte, at han har et enestående klarsyn og en sjælden, næsten ufattelig evne til at slå ned på det centrale og se den afgørende sammenhæng.

Når Bukdahl starter med en oversigt over existensfilosofien, er det naturligvis, fordi han her i virkelig dybtborende form finder den problematik, som han mener er tidens, og som han vil beskæftige sig med. Skal man finde et lettilgængeligt nøgleord for denne problematik, kan man sige: det drejer sig om kampen mod romantikken i vor tid. Det drejer sig om kamp mod en falsk menneskeopfattelse, som uvægerlig får frygtelige konsekvenser i hverdagens liv, f. ex. i politik, »for også politik bygger på antropologi. Og falsk antropologi hævner sig altid, enten det nu er den lukkede marxismes system eller den optimistisk demokratiske liberalisme«.

Men er romantikken da ikke besejret for meget længe siden? Det har man bildt sig ind, men opgøret med den var langtfra radikalt. Det blev kun nogle overfladekrusninger. Troen på den store harmoni blev ved at leve. Det gamle er sejgt, og det overlever endog hos dem, som bekæmper det. Man behøver bare at tænke på, hvor meget modstanderne i forrige århundrede (brandesianerne — de troende) havde til fælles. Eller man kan tage en sætning fra en af de første sider i

Bukdahls bog — en af disse gode formuleringer, som han er så strålende til —: Selv expressionismen var en slags moderne romantik med naturalismens glosevalg.

De store opgør blev ikke ført til bunds, for den ny tids mænd var for stærkt bundet af en gammel tids syn. Bukdahl taler om »det positivismens amatørfrittænkeri, som Grønbech grumt afslørede i sin bog om Høffding, hvor han omtaler dennes forudsætninger i Spencer, Darwin og Comte: »Disse beliasbørn kan uden nogen overdrivelse eller noget paradoks kaldes troende kristne, der ikke behøver Gud for at opretholde deres kristendom. Kristendommen har aldrig haft mere overbevisningstro sønner, mere helstøbte helgener, mere sædelige gennemsnitskarakterer end disse filosoffer.«

Først i den ny filosofi møder vi en virkelig afgørende ateisme. Her er mennesket tegnet så forladt, som det er uden guder og uden bestående værdier at bæres oppe af. Her står mennesket alene med sin besværlige frihed og fremtid.

Men det er svært at frigøre sig for gamle forestillinger — både når det gælder verdensbillede og tro på systemer og kultursynteser. Det gamle sidder fast som visdomstænder. Selv kapitlet om Vilhelm Grønbech kommer til at handle om en mand, der var mærket af en form for romantik. Han hadede sin egen tid. Det mærkes stærkest i værket om Hellenismen, der jo i virkeligheden drejer sig om den verden, vi lever i. Han led under den modsætning, der var opstået mellem en omverden, der kun består af brugsgenstande i fremskridtets og udviklingens tjeneste og så det isolerede menneske i dets selvtilstrækkelige hovmod. I alt dette ligger Grønbech på linie med den nye filosofi, men romantikken blev ved at leve i ham, hævder Bukdahl, og han gør det naturligvis i forbindelse med Grønbechs berømte afhandling om Grundtvig og Kierkegaard. I den siger Grønbech sit ja til Grundtvig, der for ham peger frem mod en ny kultur, mens Kierkegaard synger dødsangen over en udlevet kultur som den sidste udløber af middelalderens mystik og den dermed sammenhængende skolastik.

Det syn på Kierkegaard siger Bukdahl nej til, og han gør det med lidenskab. Her finder han romantikken hos Grønbech. Han hævder, at var Grønbech gået filologisk til værks, som han gjorde det, da han ville trænge ind i de gamle nordboeres tankeverden, ville han have set, at Kierkegaard måtte bruge pietismens og den gængse tyske filosofis gloser, men han lagde et andet indhold ind i dem for at befri dem for al den snak om sjælen og dens psykologi. Subjektivitet er for ham ikke en indespærret sjæl, der rumsterer i sit fængsel og kun bruger omverdenen som incitament for sin selvnydelse. Bukdahl afviser helt Grønbechs fremstilling og hævder, at den dybeste modsætning mellem de to mænd stikker i, at Kierkegaard var kristen eller rettere så det som sin opgave at vise, hvad kristendom var, mens

Grønbech var dybt religiøs. Kierkegaards sidste prædiken handlede om Guds uforanderlighed, mens Grønbech ud fra sit religiøse behov var på jagt efter nye guder, som han var på jagt efter en ny sjæl. Sket er sket, siger Bukdahl og tænker på, at nok kunne Kierkegaard som Grønbech ønske sig tilbage til en tid, da individ og samfund, religion og kult gik op i en enhed. Men Kierkegaard var ikke romantiker.

*

Tre kapitler handler om det gamle og det ny Rusland. Der er hvasse ord om den vesterlandske civilisation, »der nok kan udløse ufattelig heroisme, men alligevel oftest falder til ro på de indvundne resultater, indretter sig, slår sig til ro, når en vis levestandard er opnået, udadtil frisindet, revolutionær i munden, indadtil dybt konservativ, farisæisk, egoistisk«.

Men også disse kapitler handler dog i første række om en romantisk virkelighedsflugt, om Stalin, der abstraherede fra det nationale, og om Lenin, der abstraherede fra en række sider af den menneskelige virkelighed. Bukdahl hævder, at Lenin led af fornuftsromantik, og som eksempel gennemgår han ret udførligt den bog af Lenin, hvori han beskæftiger sig med dansk landbrug (bogen var endnu i 30'erne lærebog for unge danske kommunister, som var på lederskole i Moskva). Bukdahl siger, at de danske statistikker om andelsbevægelsens resultater bragte Lenin i højeste alarmberedskab. Var disse tal rigtige, var det ikke de revolutionære, men revisionisterne, som lavede ret. På »abstrakte fornuftslutninger« ville Lenin bygge det ny Rusland op, og derfor måtte han rette et hovedslag mod den danske løsning, og i sin bog *Agrarspørgsmål I* hævdede han, at den danske andelsbevægelses resultater kom godserne og de større gårde til gode, og at det var kapitalisterne, der gik af med profitten. Lenin mindede om havnestrejken i 1902, da landbrugsorganisationerne tvang arbejdet i gang i Esbjerg havn for at holde eksporten i gang, og triumferende sagde han: »— de danske andelssammenslutninger gjorde således fælles sag med skibsrederne mod arbejderne og fik strejken afblæst.«

*

Bogen indeholder et stort essay om Søren Kierkegaard, bl. a. med et alvorligt, men også vittigt opgør med forskere, som vil klare problemerne med psykologiske og biografiske forklaringer.

Siden samler bogen sig om større værker i nyere dansk og europæisk litteratur. Det er Pontoppidan, Branner, Martin A. Hansen, Nis Petersen, Willy-August Linnemann og Thomas Manns forfatterskaber, der belyses. Og opgøret med naturalismen og den dermed sammenhørende humanisme er ledetråden, men det må ikke glemmes, at Bukdahl visselig har sans for kunstnerisk kvalitet.

I afsnittet om Thomas Mann fornemmer man, hvor fast bogen er komponeret. Den Thomas Mann, der begyndte med analysen af borgerlighedens sammenbrud, har arbejdet sig helt der ned, hvor evangeliet og ateismen mødes, og deri ligger så også forklaringen på det gådefulde Leon Bloy citat, hvormed bogen afsluttes.

*

For snart mange år siden skrev Bukdahl en smuk bog om senromantikken. Den hedder *Langs en gammel Grænse*. Man mærker i den som andetsteds, hvor stærkt et tag romantikken har haft i Bukdahl. Han kæmper mod det, han kender fra sig selv, og som han kender langt stærkere end i et stemningsspil. Han kender det langt ind i menneskets erkendelse. Derfor er der alvor i hans opgør. Gennem hele bogen *Spejling og Realitet* fornemmer man: her er ikke tale om litteratur, men om selve den menneskelige eksistens.

Richard Andersen.

Askov højskole nov. 1962—okt. 1963

Skolen afholdt i årets løb de sædvanlige kursus: 6 mdr.s vinterkursus, 3 mdr.s sommerkursus, 3 mdr.s Nordisk lærerkursus samt 4 ugers lærerkursus i juli, hvorimod her ikke var noget 14 dages familiekursus. Når vi ikke havde familiekursus, skyldes det først og fremmest, at vi rent lærermæssigt ikke kunne overkomme mere.

På vinterskolen var der ialt 332 elever, altså en nedgang på ca. 10 elever fra foregående år. Også på det nuværende vinterhold har vi sat tallet ned med 10—15 elever, og vi regner med, at vi skal ned på et maximumtal på 300, fordi vi mener, at det skolemæssigt vil være en fordel med et lavere antal elever.

Af de 332 var 143 mandlige elever, og af dem var 6 udlændinge 27 af dem var over 25 år, 68 var 21—24 år og 48 19—20 år. Af de 137 danske elever var 58 fra hovedstad og købstæder, mens 81 var fra landdistrikter og stationsbyer. 51 var indtil opholdet her beskæftiget ved landbrug, men ikke få af dem var indstillet på at skifte erhverv, 30 af de mandlige elever var studenter, 2 var lærere, og af resten var 42 beskæftiget indenfor handel og industri, mens 12 repræsenterede andre erhverv. 7 af eleverne havde været her før.

Af de 189 kvindelige elever var 15 fra udlandet. 46 af de kvindelige elever var over 25 år, 63 var 21—24 år, og resten var 19—20 år. Af de 174 danske elever var 103 fra hovedstad og købstæder, mens 86 var fra landdistrikter og stationsbyer. 11 af eleverne havde husligt arbejde som erhverv, 45 var beskæftiget ved handels- og kontorvalg, 29 var sygeplejersker, 5 var lærerinder og 44 studenter. Resten fordeltes over forskellige andre erhverv. 10 af eleverne havde været her før.

209 elever på vinterskolen havde statsstipendium til et samlet beløb af kr. 255.495.

Det 3 mdr.s udvidede sommerkursus 1963 var besøgt af ialt 167 (127 kvindelige og 40 mandlige elever). 3 mdr.s Nordisk lærerkursus besøgt af ialt 26 deltagere (13 kvindelige og 13 mandlige). Således var sommerens elevtal i de tre måneder ialt 193, det største tal siden begyndelsen af tyverne.

Af de 40 mandlige elever på den udvidede sommerskole var 5 andet års elever. 23 af dem var fra hovedstad og købstæder, 17 fra landdistrikter og stationsbyer. 6 af dem var over 25 år, 26 var 21—24 år, og 8 elever var 19—20 år. 5 af dem var landmænd, 10 beskæftiget

indenfor håndværk og industri, 11 ved handels- og kontorlag, 9 var studenter, 5 fra andre erhverv.

Af de 127 kvindelige elever var 4 fra udlandet og 9 var andet års elever. 65 af dem var fra hovedstad og købstæder og resten fra land-distrikter og stationsbyer. Der var 15 kvindelige elever over 25 år, 45 var 21—24 år, og 67 var 19—20 år.

10 af eleverne havde husligt arbejde som erhverv, 43 var beskæftiget på kontor eller ved handel, 16 var sygeplejersker, 27 studenter, 14 børnehavelærerindeaspiranter, og 17 var beskæftiget i andre fag eller havde endnu ikke valgt erhverv. 91 af sommerskolens elever havde statsstipendier til ialt 53.815 kr.

På 4 ugers lærerkursus i juli var der ialt 46 deltagere.

Skolens faste kursus har altså i tiden november 1962 til oktober 1963 været besøgt af ialt 571 deltagere, omregnet i årselever (d.v.s. hver elev i 12 mdr.) bliver det 218.

For 2 år siden bragte vi et billede af og en liste over de lærere, der dengang underviste på skolen; bortset fra en mindre forskydning var lærerstaben ved november 1962 den samme, dog havde vi for vinteren en franskfødt fransklærerinde, Marie Claude Richaud. Holger Kjær blev ret alvorligt syg i julen og var derfor fritaget for undervisning resten af vinteren. Vi fik ikke fat på nogen vikar, så Kjærs timer og hold blev fordelt mellem de andre lærere. Da skolen i forvejen nærmest var underbemandet med lærere, idet Juul Andersen på grund af sygdom arbejdede med halvt timetal, betød det en yderligere belastning for lærerstaben. Fra sommerskolen 1963 ansattes cand. teol. Hans Henningsen, der indtil maj havde været lærer på Rødning højskole. Fra sommerskolens slutning tog både Else Bartholdy og Holger Kjær deres afsked. Holger Kjær fortsætter dog som timelærer ved skolen. Som nye lærere i stedet for de to afgåede ansattes fra efteråret 1963 mag. art. Jørgen Knudsen, tidligere Magleås højskole, og cand. mag. Jørgen Fastrup, der kom hertil fra Herning gymnasium. Knud Hansen havde orlov i maj—juli, og i den tid vikarierede fru Ellen Grønlund for sin mand

Der er i årets løb blevet undervist på vinterskolen 1962—63 i 8335 timer, på sommerskolen 1963 i 3594, ialt 11.929 timer. Foruden skolens faste lærere har en række gæstelærere i årets løb undervist her, mest som foredragsholdere. Tilbagevendende år efter år er Jørgen Bukdahl og John Danstrup, hver med en foredragsrække både sommer og vinter. De offentlige møder ligger som gennem mange år den anden søndag i måneden og den sidste onsdag. Før jul havde vi besøg af forfatteren Richard Gandrup, fængselslærer Engraf, lektor, dr. phil. Bo Grønbech og pastor Jørgen Kristensen. Den sidste holdt et par foredrag om Sydslesvig og Fællesmarkedet. En klem-aften i november var professor Jürgen Uhde og pianisten Renate Werner gæster her.

Månedsmødet i januar indledte kunstugen, der havde følgende pro-

Fra et bal.

Fra fastelavnsoptøget.

Fra Kongeåen.

gram: 4 foredrag af John Danstrup om Amerika i fortid og nutid, Mogens Krustrup: Orientalisk kunst (4 foredrag med lysbilleder) og 2 aftener med musikprogram ved Herman D. Koppel. Om lørdagen i kunstugen havde vi besøg af en gruppe tidligere elever, der opførte »Brandstifterne«. Museet Louisiana havde i kunstugen venligst lånt os en udstilling omfattende værker af malerne Knud Agger, Immanuel Ibsen, Havsteen-Mikkelsen, Jeppe Vontelius, Erik Hoppe og Vogel-Jørgensen. I forbindelse med kunstugen havde vi også besøg af forfatteren Thorkild Hansen, der viste lysbilleder fra og holdt foredrag om arkæologiske mindesmærker fra det gamle Ægypten. Til det sidste månedsmøde talte Jørgen Knudsen, der som omtalt er lærer her nu, om Knut Hamsun, og magister Jørgen Elbæk om Johs. V. Jensens ungdomsdigtning. Af andre gæstelærere kan nævnes: om vinteren fru Kirsten Auken, Adolph Rastén og Bertel Dahlgaard, og om sommeren foruden Bukdahl og Danstrup forstander ved civilundervisningen Vilh. Nielsen og tidligere lærer her Jan Nissen.

Premieren på julekoncerten (som sædvanlig under Else Bartholdys delse) var sat frem til den 19. december i Løgumkloster kirke. I anledning af J. Th. Arnfreds 80 års fødselsdag havde refugiet i Løgumkloster indbudt til et samvær med Arnfreds. Heri deltog foruden mange andre Askov højskoles medarbejderkreds, og dagen sluttede med ovennævnte koncert, der så 2 dage efter gentoges i Askov kirke.

Til juleafslutningen opførte Jes Tange Jessens dramatiske hold Det gamle spil om enhver. I marts opførtes Andorra til sammenkomsten med Ladelund landbrugsskole og Rødding højskole. Denne forestilling gentoges aftenen efter for omegnens beboere.

Sidst på vinteren arrangerede elevrådet nogle diskussioner om højskolearbejde og højskoleophold. Et resumé heraf blev overgivet skolen. Vi skal ikke komme nærmere ind på resultatet af diskussionen her, men det er naturligvis værdifuldt for skolen at kende elevernes synspunkter, når skolelivet og skolearbejdet skal tilrettelægges år for år.

Det er efterhånden en tradition, at Dansk amatør-orkesterforening sætter punktum for sommersæsonen med et kursus den første uge i august. Sidste sommer havde gymnasiernes dansklærere kongres lige efter musikerne, så i hvert fald skolens husholdning først fik sommerferie fra 12. august. Herefter var skolen lukket i 3 uger. Den 7. september begyndte elev- og efterårsmødet, der denne gang var særlig godt besøgt, navnlig lørdag-søndag, nok fordi vi skød over sommermødet. I resten af september og i oktober husede vi endnu en del kursus af kortere eller længere varighed: Kvindernes liga for fred og frihed, Introduktion til bogsæsonens weekend kursus for boghandlere og bibliotekarer, 2 kursus for arbejdsledere, Det radikale venstres kongres om politik og kultur og endelig et kursus i familiekundskab, afholdt af Nordisk samarbejdsudvalg for husholdningslærerinder.

Lempelserne i byggerestriktionerne gav os mulighed for sanering i nogle af de gamle bygninger: I biblioteket er blevet indrettet garderobesrum, og nogle forbedringer er sket i læsesal og udlån, f. eks. er belysningsforholdene blevet meget forbedret. Lindely er blevet en del ombygget, så nu er der både nyistandsatte elevværelser og en nyindrettet lærerlejlighed, hvor Jørg. Fastrup og familie bor. Også Grønnegårdens lejlighed har fået en omgang. Her bor Hans Henningsen, da Juul Andersen er flyttet ind i eget nybygget hus.

I 1964 vil elev- og efterårsmødet sandsynligvis finde sted 12.—15. september, men nærmere meddelelse herom vil blive tilsendt elevforeningens medlemmer.

Andreas Nielsen.

Askov højskoles regnskab

DRIFTSREGNSKAB FRA 1. MAJ 1962 TIL 30. APRIL 1963

Indtægter:

Indgået skolepenge for diverse kursus:

Sommerskolen	47.775,00		
Vinterskolen	222.797,55		
Julikursus	1.300,00		
Familiekursus	1.075,00		
Andre kursus og møder	7.038,00		
Efterårsmøde	716,82		
Efterbetaling	516,00	281.218,37	

Husholdningsregnskab:

Indgået for kost fra elever	342.128,00		
— — julikursus	11.499,50		
— — andre	84.677,47		
		438.304,97	
÷ Udgifter til fødemidler m. v. . . .	407.735,26		
Lys og brændsel	12.000,00		
Andel rengøringsudgifter	9.000,00		
Andel pedelløn	9.000,00	437.735,26	569,71

Lejeindtægt:

Elever	65.662,50		
Kursus	5.050,00		
Lærerboliger	23.470,00	94.182,50	

Østergaards legat

70,00

Diverse indtægter

67,20

Statstilskud:

Finansloven 1961/62 (4 kvartaler)	67.000,00		
Højskoleloven for finansåret			
1961/62	527.216,28	594.216,28	

÷ Tilskud til ubemidlede elever overført til:

Vinterskolen	4.500,00		
Lærerkursus	2.500,00	7.000,00	587.216,28

963.324,06

Udgifter:

Lærerlønninger		536.755,39
Reparationer og vedligeholdelse		54.975,31
Sundhedskonto		5.385,20
Undervisningsmidler		9.372,50
Bibliotek		10.744,80
Skatter, afgifter og forsikringer		12.175,39
Renter		142.610,96
Omkostninger		103.198,10
Tilskud til udarbejdelse af skolens historie.....	6.200,00	
÷ Tipstilskud	4.000,00	2.200,00
Scandinavian Seminar		5.428,87
Afskrivning på inventar: 20 pct. af kr. 354.851,55.....		70.970,30
Overskud		9.507,24
		<u>963.324,06</u>

Der er ikke foretaget afskrivning på bygninger for regnskabsåret 1962/63.

STATUS PR. 1. MAJ 1963

Aktiver:

Kassebeholdning		10.956,75
Postgiro		33.193,49
Andelsbanken:		
Indlån nr. 63646	210.368,82	
Folio nr. 9018	8.825,51	219.194,33
Tilgodehavende stipendier m. v.		28.527,15
Inventar:		
Saldo pr. 1. maj 1962	331.366,62	
+ Tilgang 1962—63	23.484,93	
	354.851,55	
÷ Afskrevet ifølge driftsregnskabet	70.970,30	283.881,25
Skolens bygninger:		
Saldo pr. 1. maj 1962	4.916.244,69	
+ Forbedringer 1962—63	50.474,50	4.966.719,19
(Ejendomsværdi kr. 2.821.300,00)		
(Ministeriets vurdering incl. inventar kr. 5.140.872,00)		
Forsøgsmøllen (ejendomsværdi kr. 44.700,00)		31.750,00
Pantebrev »Lausbøllgaard«		50.000,00
(Deponeret i Andelsbanken til sikkerhed for evt. gæld)		
		<u>5.624.222,16</u>

Passiver:

Forskud på statstilskud 1962—63	520.000,00	
Mellemregning »Dansk Udsyn«	37.298,35	
Mellemregning sygekassen	2.472,00	
Forudbetalte skolepenge	25,00	

Prioritetsgæld:

Statslån	2.681.500,00	
Jydsk Grundejer-Kreditforening nr. 316..	7.302,61	
Jydsk Grundejer-Kreditforening nr. 604..	532.742,06	
Jydsk Grundejer-Kreditforening nr. 1348 .	328.327,17	
Jydsk Grundejer-Kreditforening nr. 3389 .	15.493,15	
Pantebrev, J. Th. Arnfred (Askovhus)....	15.000,00	3.580.364,99

Installationslån:

Møllehuset	400,00	
Askovhus	2.743,00	3.143,00

Egenkapital:

Kapitalkonto:

Saldo pr. 1. maj 1962	1.024.077,79	
+ Overskud ifølge driftsregnskabet	9.507,24	

1.033.585,03

÷ à conto malerier	10.000,00	
--------------------------	-----------	--

1.023.585,03

Byggefond:

Saldo pr. 1. maj 1962	457.333,79	1.480.918,82
-----------------------------	------------	--------------

5.624.222,16

Foranstående driftsregnskab og status er i overensstemmelse med højskolens kassebog og generalhovedbog, som vi har revideret i henhold til beretning af dags dato til bestyrelsen.

Kolding, den 8. oktober 1963.

Revisionsfirmaet E. Frandsen.

Poul Parkegaard,
statsautoriseret revisor.

/ *E. Meng,*
revisor, civiløkonom.

Askov Lærlinges generalforsamling

7. september 1963

Formanden bød velkommen, og forstander J. Th. Arnfred valgtes til dirigent.

Formanden indledte med at redegøre for foreningens vigtigste opgaver. Den første er at danne den faste kreds om skolen især i vanskelige tider som f. eks. i provisorieårene.

En anden er at holde kontakten med gamle elever, hvilket gøres ved udsendelse af årsskriftet (antal medlemmer: 1638, antal abonnenter på »Dansk Udsyn«: 1600). Formanden nævnte her, at man havde taget skridt til at søge visse ændringer i årsskriftet netop for at fremme denne kontakt.

Et tredje formål er at være repræsenteret ved møder, kurser og kongresser. I det forløbne år havde man deltaget i Dansk Ungdoms Fællesråds generalforsamling og kongres.

Et fjerde formål er at yde støtte til elever. Der blev i dette år givet ialt 1170,— kr. mod sidste år 900,— kr. For øvrigt ville man søge at få staten til at ændre 23-års grænsen for tilskudsberegning, idet man ville opfordre Landselevforeningen til at øve indflydelse.

Også til anden side kan der være tale om at yde støtte. I den forbindelse omtalte formanden en henvendelse fra en kreds af danskere om et bidrag til Skålholt, Island. Kredsen ønskede at støtte denne højskole med ialt 200.000 kr., og elevforeningens bestyrelse har vedtaget at sætte foreningens bidrag til 500 kr., foruden at man ville foranstalte indsamling blandt deltagerne i mødet.

Fra Landselevforeningen havde man fået en henvendelse angående hjælp til elever fra u-landene med konkrete beløb foreslået, f. eks. 5 kr. daglig i lomme penge og 500 kr. til vinterbeklædning. Endvidere ønskedes støtte af mere personlig art, f. eks. ved at man åbnede sit hjem for stipendiater.

Til Jubilæumsfonden var henlagt 1000 kr., således at denne nu er på omkring 4000 kr.

Til Askovgården var givet 500 kr.

Regnskabet balancerede med 14.917,50 kr. med en kasse- og bankbeholdning på 3779,78 kr. samt 3163,43 kr. i Jubilæumsfonden.

Efter beretning og regnskab gav forstander Arnfred nogle oplysninger om Askovgårdens virksomhed. Der er nu 72 medarbejdere, en del dog uden forudgående tilknytning til Askov. Arnfred opfordrede flere Askov-elever til at søge tilknytning til det værdifulde arbejde, som udøves af denne virksomhed på Nørrebro, København.

Endvidere omtalte forstander Arnfred den grønlandske højskole, som Niels Højlund netop havde aflagt besøg på. Den er allerede for lille, og spørgsmålet er nu, om den skal udvides, eller der skal oprettes en ny. I hvert fald er skolen af grønlænderne taget til hjerte langt over forventning.

Endelig knyttede forstander Arnfred nogle kommentarer til den islandske højskole. De betæneligheder, der før havde været til stede, var nu bortvejret, og Arnfred var derfor glad for, at elevforeningen også ville give tilskud.

Til slut takkede Arnfred for den gave, han havde modtaget.

Valg. På valg var: Lis Rasmussen, Hanne Søndergaard Madsen, Kirsten Monrad, Halvor Egekvist og Chr. Kabel. De blev alle genvalgt. Som revisor var F. Hasseriis på valg. Han blev ligeledes genvalgt.

Bestyrelsen konstituerede sig med Lis Rasmussen som formand, Anders Hørlück som næstformand og Jørgen Christophersen som sekretær.

Deltagelse i Dansk Ungdoms Fællesråds generalforsamling: Chr. Kabel. Deltagelse i sammes konference: M. Brynjolf, Rita Tronskov og Holger Pedersen.

Deltagelse i Landselevforeningens repræsentantskabsmøde: Hanne Søndergaard Madsen og Halvor Egekvist.

<i>Bestyrelsen i Askov Lærlinge:</i>	valg/genvalg
Lis Rasmussen, Solgårdsvej, Skanderborg	1963
Anders Hørlück, Skodborg	1962
Halvor Egekvist, Vendersvej 26, Odense	1963
Hanne Søndergaard Madsen, Kratholmsvej 12, Virum..	1963
Kirsten Monrad, Præstegaarden, Vejen	1963
Chr. Kabel, Ringkøbing	1963
Holger Pedersen, Lunde J.	1962
Ursula Dengsøe Rasmussen, Oksbøl, Nordborg.....	1962
Jørgen Christophersen, Ladelund, Brørup	1962
Mogens Brynjolf, Nytorv 5, Viborg	(elevvalgt 1963/65)
Rita Tronskov, Danmarksgade 10, Hjørring	(elevvalgt 1962/64)
Knud Hansen, Askov Højskole	
Andreas Nielsen, Askov Højskole	

Askov Lærlinges regnskab 1962/63

<i>Indtægt:</i>	
Beholdning 1. september 1962	3.655,84
1638 medlemmer betalt	9.549,70
1600 holdere af Dansk Udsyn.....	1.600,00
Renter	111,96
	11.261,66
	14.917,50
<i>Udgift:</i>	
Porto og fragt	1.089,72
Tryksager og korsbånd	456,55
Kontorløn	200,00
Landselevforeningen kontingent	802,50
Rejser (bestyrelsesmedlemmer)	174,95
Tilskud til Askovgården	500,00
Elevunderstøttelser	1.170,00
Gave (Arnfred)	525,00
Årsskrift	5.219,00
Henlagt til jubilæumsfond	1.000,00
	11.137,72
Beholdning 1. sept. 1963: giro.....	167,81
— bank	3.611,97
	3.779,78
	14.917,50

Askov, den 23. august 1963.

Andreas Nielsen.

Ovenstående regnskab er gennemgået og fundet i overensstemmelse med bilagene. Kassebeholdningen forefindes således: bank 3.611,97 kr., giro 167,81 kr. samt jubilæumsfonden 3.163,43 kr.

Askov, den 6. september 1963.

Frode Hasseriis. E. Grue Sørensen.

Legater knyttede til Askov højskole

LUDVIG OG CHARLOTTE SCHRØDERS MINDELEGAT

bestemt til understøttelse af elever på Askov højskole. Legatets størrelse er 11352,02 kr., hvorfor der foreligger obligationer på de 7000 kr. og en sparekassebog på resten.

RASMUS FENGERS LEGAT

er givet direkte til støtte for skolen. Legatet ejer 3000 kr. i kreditforeningsobligationer og en sparekassebog på 6592,91 kr. Af renten er anvendt til støtte for elever kr. 300,—.

MORTEN JØRGENSEN OG HUSTRUS LEGAT

er givet til friplads på den almindelige pige-højskole om sommeren. Legatet ejer 2000 kr. i obligationer. Rente vil blive anvendt til støtte for en pige på sommerskolen.

N. F. S. GRUNDTVIGS MINDELEGAT

stiftet 1883 af en »norsk højskoleven«, er på 2905,79 kr., for 2000 kr. andelsbevis og 905,79 kr. i bank.

ASKOV BIAVLERFOND

Legatet er oprettet af »en ven af flid og nøjsomhed«. Det består af obligationer på 1500 kr. og en sparekassebog på 205,50 kr. Rente er efter fundatsens bestemmelse anvendt til støtte for biavl i Jylland efter forslag fra biavlforeningens styrelse.

VIGGO ULRIKS PRÆMIELEGAT

Legatet ejer en obligation på 2000 kr. og en sparekassebog i Vejen Sparekasse på 941,47 kr.

HEINRICH OG JOHANNE NUTZHORN'S LEGAT

Legatet er skænket af Johanne og Heinrich Nutzhorn i 1925. Grundkapitalen er 4000 kr., beløbet indestående i Brørup Bank. Med påløbne renter udgør legatsummen 6142,37 kr.

SOGNEFOGED JOHS. POULSEN OG HUSTRUS LEGAT

Legatet, der blev oprettet 1946, er på 5000 kr. Rente skal tildeles elever fra Årre sogn i portioner à 200 kr.

Med påløbne renter udgør legatsummen pr. 1. maj 1963 6061,70 kr. (heraf 5000 kr. i kreditforeningsobligationer). Der blev uddelt 2 legater, ialt 380 kr.

GARDEJER CHR. SKRIVERS OG HUSTRUS LEGAT

Legatet ejer kreditforeningsobligationer for 12000 kr. og 2062,89 kr. i bank. Der er sidste år uddelt legater for 300 kr.

Højskolernes sekretariat 1963/64

Sommerkursusvirksomheden omfattede i år 38 almindelige 14-dages kurser og 14 familiekurser og et kursus for mødre med småbørn samt 5 kurser for folkepensionister.

Det blev desværre nødvendigt at aflyse et par kurser, som lå lidt yderligt i sæsonen, men kurserne fik ialt 2845 deltagere i den forløbne sommer, hvilket er en fremgang på ca. 350 fra sidste år. I betragtning af sommerens voldsomme udbud af billige udlandsrejser må det vist siges at være en pæn fremgang! Som sædvanlig samlede vi sommerkursisterne fra det storkøbenhavnske område til et møde i Folkets Hus på Enghavevej, hvor vi var omkring 350 mennesker. Poul Engberg, Snoghøj, talte, og det underholdningsmæssige besørgedes af Grønlandertruppen MIK under ledelse af radioens Knud Wisum.

Især i sommerhalvåret går en del af vores tid med tilrettelægnngen af studieturen for det efterhånden meget store antal udenlandske besøgende, som kommer for på stedet at få noget mere at vide om højskolerne og de øvrige frie skoleformer. Vi har på dette punkt et udmærket samarbejde med Udenrigsministeriet, Undervisningsministeriet, Andelsudvalget, UNESCO og en række andre kontorer og instanser — et samarbejde, som i andre henseender i høj grad kommer vores arbejde herinde tilgode, og dermed forhåbentlig højskolen tilgode.

Som eksempel på dette skal nævnes de sprog- og orienteringskurser, som vi nu for 2. gang har tilrettelagt for de u-lands-stipendiater, som kommer her til landet for at studere i længere tid. Jeg tror, man tør sige, at det nu fra alle sider accepteres som en højskoleopgave at give disse u-lands-folk den orientering og sprogundervisning, som skal til, før de begynder på deres faglige studier heroppe. Kursusvirksomheden var i år af 2 måneders varighed og var henlagt til Landboskolen ved Odense. Kursusleder var Sv. Erik Bjerre, og blandt de øvrige medvirkende højskolefolk var Frederik Christensen, Vallekilde, Jørgen Gammelgaard, Ry, Hanne Rydal, Grundtvigs Højskole, Frederiksborg, Hestoft og Rolf Dahl fra Landboskolen, plus et antal sproglærere.

Der var ialt 79 elever under mange forskellige stipendieordninger og med mange forskellige studieformål, men langt størstedelen af eleverne (ca. 70) skulle videre til de frie skoleformer og fordeltes pr. 3. november på 32 højskoler, landbrugsskoler og husholdnings-skoler landet over På denne baggrund kan man sige, at denne forkursusvirksomhed i høj grad er med til at aflaste skolerne for det

vanskelige arbejde, det er at lære disse elever dansk nok til, at de kan få et rimeligt udbytte af undervisningen.

Af de 79 deltagere var de 11 »vore egne«, d. v. s. under Danske Folkehøjskolars u-landsarbejdes stipendieordninger, der i de fleste tilfælde indbefatter hele eller halve fripladser fra skoler og elevforeninger. Tak for disse halve og hele fripladstilsagn!

Som bebudet sidste år var det blevet nødvendigt at gøre noget ved den økonomiske situation for at kunne følge de voksende arbejdsopgaver op. Tilskuddet fra skolerne blev ved Foreningen for Højskoler og Landbrugsskolars hjælp med virkning fra oktober sidste år forhøjet med 50 pct. (fra 2 til 3 kr. pr. elev på de længere kursus), elevforeningsbidragene blev efter vedtagelse på repræsentantskabsmødet i Odense hævet med 40 pct. (fra 0,25 kr. til 0,35 kr. pr. elevforeningsmedlem), og nu sidst er der på H. og L.s bestyrelses- og forhandlingsmøde i Sønderborg truffet beslutning om hævelse af kursistgebyret fra 10 til 20 kr. pr. sommerkursist med virkning fra sommeren 1964. Desuden betaler de frie ungdoms- og efterskolars forening nu et fast årligt bidrag til arbejdet herinde. Denne styrkelse af den private side af arbejdets finansiering er en nødvendig forudsætning for, at vi kan få vores finanslovtilskud hævet fra 40.000 til 60.000 kr. årligt, altså med 50 pct., således at balancen mellem private og offentlige midler i arbejdet bevares nogenlunde som hidtil.

Endelig skal det nævnes, at vi har fået den længe ønskede mulighed for at få mere plads herinde i Vartov. Vi har i sommerens løb fået yderligere 3 mindre kontorlokaler i forlængelse af dem, vi havde i forvejen, og vi har nu nogenlunde de plads- og arbejdsforhold, som er nødvendige for virksomheden. Vi får forhåbentlig en tredje telefonledning og halvautomatisk omstilling med det allerførste, således at det igen skulle blive muligt at få fat i os telefonisk, hvilket — som nogle vil vide — i perioder har været nær umuligt i det sidste årstid.

Jørgen-Bent Kistorp.

Navne- og adressefortegnelse

over elever fra Askov højskole 1963—64

Kvindelige elever sommeren 1963

- Abel, Conny, Tunøvej 25, Frederikshavn
Albertsen, Birgit Agnete, Trepkasgade 17, København Ø
Allesø, Anne, Herredsvej 18, Gentofte
Andersen, Anne Marie, Nygade 2, Helsingør
Andersen, Birgit, Sejlstrup pr. Skørping
Andersen, Birgit Heilmann, Bjødstrupvej 34, Vanløse, Kbh.
Andersen, Birthe, Ullits st.
Andersen, Marianne Hessel, Roskildevej 75, Tåstrup, Sj.
Andersen, Randi Filtenborg, Korsdalsvej 43, Vanløse
Bay, Kirsten, L. E. Bruunsvej 17 A, Charlottenlund
Bendixen, Grit, Markvangen 12, Gentofte
Bendtsen, Henriette, Grønbæk pr. Grønbæk
Bruun, Lene, Viborgvej 120, Århus V.
Buchwald, Birthe, Dejbjerg Præstegård pr. Skjern
Bundgård, Sonja, »Brovang«, Stenild pr. Hobro
Busk, Vibeke, Ingemanns Allé 161, Esbjerg
Bülow, Kirsten, Skovmoseallé 79, Hareskovby, Sj.
Bælum, Else Kathrine, Rolighedsvvej 26, Kærby pr. Ålborg
Bøhrnsen, Käthe, Gl. Kongevej 48a, Åbenrå
Carlsson, Inger, Kystvej 28, Åbenrå
Christensen, Bente, Storegade 22, Tarm
Christensen, Elise Ulla, Vestvej 7, Lillerød pr. Allerød
Christensen, Hanne Schroll, Holmstrup pr. Brabrand, Jylland
Christensen, Kirsten, Buerup, Bro Mølle, Jyderup
Christensen, Kirsten Æe, Vesterbro 35, Ålborg
Christensen, Kirstine, Grevegården, Håstrup, Fyn
Christiansen, Gunver, Eckersbergsvej 42, Odense
Christiansen, Inger, Allégade 49, Horsens
Daub, Karin, Gartnerhaven 10, Kgs. Lyngby
Elbirk, Inger, Teglgårdsvej 35, Charlottenlund
Eriksen, Elisabeth, Haslehøjvej 20, Århus V.
Estman, Margareta, Skolhusgatan 17, Vasa, Finland
Fauschou, Marianne, Jensløvsvej 9, Charlottenlund
Frejbæk, Jytte, Skråningen 5, Vejle.
Greisen, Birgit, Over-Jerstal

- Gudmann, Else Weincke, Åboulevarden 8, Grenå
Hagen, Pernille, Spejderbakken 5, Rungsted Kyst
Hansen, Christel, Tarp
Hansen, Hanne Hell, Frederik VII's vej 2, Kolding
Hansen, Inge, L. A. Ringsvej 45, Højbjerg J.
Hansen, Ingrid, Skudelev skole pr. Krogstrup
Hansen, Johanne Friis, Søndergård, Ølby pr. Struer
Hansen, Kirsten Dam, Høve pr. Dalmose
Hansen, Lene Agerholm, Oehlenschlægersvej 40, Odense
Hansen, Rita Rønn, Søndergade 15, Brønderslev
Hauge, Kirsten, Sanderum pr. Fruens Bøge, Fyn
Hey, Birgit Folkenberg, Allégade 45, Haslev
Høybye, Ingrid, Broholms Allé 12c, Charlottenlund
Jakobsen, Elin, Fløjstrup pr. Assentoft
Jensen, Else Birthe, Melby
Jensen, Else Fog, Århusvej 37, Silkeborg
Jensen, Hanne Krøyer, Dannemare, Maribo
Jensen, Inger, Stjernholmegade 1, Horsens
Jensen, Tove Fauherholdt, Strandvejen 92, Ålborg
Johansen, Bente, »Viemosen« pr. Nr. Broby, Fyn
Johansen, Lis, Pileallé 6, Skjern
Jørgensen, Ingeborg, Lyne pr. Ølgod
Jørgensen, Marianne Skårup, Rosenvænget Allé 17b, Kbh. Ø
Kastrup, Lene, Parkvej 6, Virum
Kierkegård, Dorrit, Vintervej 18, Charlottenlund
Kierulf, Annelise, Nygårdsvej 15, Næstved
Kofoed, Inge-Marie, Kyndby pr. Krogstrup, Sj.
Kold, Jette, Strandvejen 16, Kerteminde
Koudal, Ase, Sporup pr. Sporup
Kristensen, Hedvig Dahl, Udsigten 6, Hobro
Kristensen, Kirsten Skude, Lindet pr. Vesterborg
Kronborg, Lillian, Langengevej 11, Risskov
Kruse, Hanne, Prins Burisvej 2, Roskilde
König, Inge, Torvegade 18, Skive
Lang, Kirsten, Hegnsvang 6, Gentofte
Larsen, Anna-Marie, De gl.s Hjem, Næsbykov pr. Slagelse
Larsen, Birgit, Ringstedvej 90, Haslev
Larsen, Grethe Esther, Østervang 21, Maribo
Larsen, Ingrid, Kirketerp, Vegger
Laurberg, Gertrud, Valbyvej 46, Tåstrup
Lemmergård, Anne-Kirstine, Lemmergård, Hjermitzlev
Lenler-Olsen, Kirsten, Svinget 1, Kbh. S
Ljørring, Inger, Sdr. Boulevard 85² tv., Kbh. V
Lomholt, Alissa, Niels Andersensvej 30, Hellerup
Lorentzen, Kirsten Bruun, Ndr. Strandvej 58, Risskov

Madsen, Sonja Toftlund, Søndergade 11, Hals
 Mathiesen, Agnete, Præstegården, Brobyværk
 Monrad, Ulla Regitze Bojsen, Sct. Annagade 17, Bogense
 Mortensen, Anni Storm, Tjørnevej 14, Risskov
 Mortensen, Else Smedegård, Havnevej 10, Skive
 Mortensen, Karen Lind, Fulby pr. Sorø
 Mortensen, Rita Johanne, Kasted, Århus
 Møller, Inga Friis, Gauerlund, Børkop
 Møller, Tove, Egholmsvej 18, Skanderborg
 Nielsen, Bente Slot, Gyvelvej 7, Roskilde
 Nielsen, Birgit, St. Vårbygård pr. Vemmelev
 Nielsen, Hanne Grethe, Foerlev pr. Skanderborg
 Nielsen, Inger Marie Kannegård, Balle st.
 Nielsen, Karen Johanne Bach, Søbjerg pr. Bording
 Nielsen, Nini Dahl, Valkyriegade 25 st., Kbh. N
 Nielsen, Olga Jensine Vilhelmine, Søborg Torv 7², Søborg
 Nissen, Britta, »Nørreager«, Filskou
 Olsen, Inge, Hospitalsvej 13 st. tv., Nykøbing F.
 Olsen, Joan B., Hillerødvej 19, Kregme, Sj.
 Olsson, Winnie Kirsten, Kapelvej 58⁵, Kbh. N
 Otto, Grethe, Marievej 19, Tåstrup
 Ovesen, Hanne, Elisabeths Allé 4, Odense
 Pedersen, Agnete, Thingskovvej, Havløkke, Fredericia
 Pedersen, Henny, Kås Hede, Kås
 Pedersen, Inger Susanne, Søndergade 1, Vejle
 Pedersen, Karen, Møgelvænget 4, Strib
 Poulsen, Anette, Brogade 21, Køge
 Rasmussen, Hanne Dorthe Grønvold, Jens Benzonsg. 2, Odense
 Rasmussen, Ragnhild, Lyøgade 9, Århus N.
 Riemann, Else, Hobro
 Riis, Eli Kibsgård, Frøslev pr. Nykøbing M.
 Rulle, Bodil, Østerby havn, Læsø
 Schlosser, Grethe, Nørregade 85, Vejen
 Secher, Suzannah Barbro, Strandparksvej 9, Hellerup
 Staggemeier, Lise, Lindbjerg 3, Åbenrå
 Steinø, Grete, Borgergade 4, Nørresundby
 Sørensen, Bente, Skagensvej 205, Hjørring
 Sørensen, Ingelise, Vesterbro 55, Ålborg
 Sørensen, Kirsten Casper, Attrup pr. Trustrup
 Swann, Jennifer, Far End, Wason Way, Londwater,
 Rickmansworth Herts, England
 Thomsen, Jytte Elisabeth, Kajerødgade 12, Birkerød
 Trojaborg, Lis, Asser Riigsvej 22, Sorø
 Tychsen, Ruth, Sindal
 Vognsen, Inger, Ternevej 11, Fredericia

Wegge-Olsen, Lise, Byvei 140, Måløv
West, Lis, Vestergade 31, Middelfart
Witthinrich, Irene, Steinfeld 2381, Slesvig
Witzansky, Ida, Langebrogade 3, Kbh. K
Øther, Jytte, Herluf Trollesgade 7 B, Århus N.

Mandlige elever sommeren 1963

Andersen, Carsten, Dalgas Boulevard 702, Kbh. F
Andersen, Peer, Linde, Spentrup
Ankersen, Jørgen Merrild, Østre Allé 8, Skjern
Arnsted, Arne, Rødovrevej 77, Vanløse
Brinkmann, Jens Georg, Dronningensgade 69, Kbh. K
Bruun, Jørgen, Fru Jyttesvej 1, Kolding
Bundgaard, Preben, »Solbakken«, Venø pr. Struer
Christensen, Kurt Juhl Langeland, »Sølvkær«, Agersted
Clausen, Flemming H., Snave pr. Flemløse
Damgård, Kristoffer, Sdr. Damgård, Bovbjerg, Holstebro
Eriksen, Hans Iver Buttenschøn, Resen skole pr. Skive
Eskildsen, Leif, Niels Bohrs Allé 6, Søborg
Fredslund, Jens Jakob, Thurø
Furbeck, Jens Kjærgård, Gyldenløvesgade 15^a, Kbh. V
Hagelberg, Carsten, Ll. Færgevej 10, Frederikssund
Hansbøl, Gorm, Næstvedgade 154 th., Kbh. Ø
Håkansson, Per, Plantevej 43, Søborg
Jensen, Henning Juhl, Marselisborgallé 8a, Århus
Jensen, Mogens Pagh, Sjællandsgade 94, Fredericia
Jensen, Poul Ib Stærke, Kauslunde Central, Fyn
Jensen, Preben Laurits, Tinghøjvej 28, Søborg
Jespersen, Tage, »Solvang«, Herborg
Johansen, Gorm, Hylke st.
Kabelmann-Jensen, Viggo Edmund, Lindsgade 5, Rødby Havn
Kongsgart, Eric, Døllevangen 8, Herlev
Kristensen, Mogens Dam, Kauslunde præstegård, Fyn
Larsen, Knud Boberg, Ørslev st., Sjælland
Larsen, Lauge Leisner, Lindeparken 38, Næstved
Madsen, Erik, »Tabroen«, Præstbro, Vendsyssel
Nielsen, Carsten, Adelgade 6, Kalundborg
Nielsen, Jørgen Egon, Ejlstrup pr. Korup F.
Olsen, Erik Hübertz, Østergade 25, Skjern
Petersen, Kristian Rask, Agård Mølle, Agård
Pedersen, Niels Møller, Krusåvej 1, Risskov
Pickardt, Jan, Stilledal 41, Vanløse
Poulsen, Torben Ravn, Nørregade 82, Herning
Roos, Klaus, Sdr. Raklev, Kalundborg

Rummel, Peter, Gl. Kongevej 26, Åbenrå
 Stryhn, Ottar, C. Zahlmannsvej 11, Hillerød
 Thomsen, Hans Helge B., »Vangsbo«, Brøns

3 mdr.s lærerkursus 1963

Andersen, Birgitte, Snoghøj pr. Fredericia
 Bundgård, Lis Blichfeldt, Dybvad Realskole, Dybvad
 Fiirgaard, Dagny, Søndergade 33, Hadsten
 Greve, Jytte, Skelby pr. Herlufmagle
 Holm, Mary, Gylling Efterskole, Gylling
 Matthiesen, Phyllis, Lindevangs Allé 9, Kbh. F
 Mortensen, Else, Elmeallé 23, Silkeborg
 Nedergård, Else Fensteen, Nørregade 52, Herning
 Nielsen, Inge, Sprove, Stege
 Pedersen, Birthe, Tårup pr. Frørup
 Søndergård, Ane Margrethe, Oddense pr. Balling st.
 Sørensen, Lene Marno, Sparresholmsvej 37, Brønshøj
 Hansen, Svend Nissen, Sjællandsgade 15, Vojens
 Harms, Sven, Mellemtoftevej 12, København, Valby
 Jørgensen, Bjarne Ove, Forsorgscentret, Vodskov
 Kristensen, Jens Højgård, Nr. Ørslev Ungdomsskole, Egebjerg
 Madsen, Vagn, Elmegade 38, Bramminge
 Nedergård, Helge, Nørregade 52, Herning
 Reima, Jukka Pekka, Sjötullsgatan 22 B, Helsingfors, Finland
 Skott, Ivar, Numedal folkehøgskule, Rollag, Norge
 Sletten, Erik, Dyssevænget 15, København, Brønshøj
 Sonnesen, Sundbæk, Bülowsvej, Skælskør (»Klintheuset«)
 Waweru, Paul, Kenya
 Wilson, George Kenneth, 23 Tyersal Lane, Bradford,
 4 Yorkshire, England

Kvindelige elever vinteren 1963—64

Ahrenfeldt, Hanne, I. P. Jacobsensvej 48, Åbyhøj
 Andersen, Kirsten Olling, Efterskolen, Julianehåb, Grønland
 Andersen, Lisbet, Nebs Møllegård pr. Jystrup
 Andersen, Lisbeth, Mullerød pr. Flemløse, Fyn
 Andreasen, Inge-Lise, Blegdamsvej 80, København Ø
 Aspmann, Ase, Gl. Hellebækvej, Helsingør
 Bak, Ida, Skrøbelev, Langeland
 Balle, Bente, »Svinsbjerg«, Bryrup
 Bang-Knudsen, Karen-Margrethe, 4070 Poplar Av., Concord,
 California

- Baugh, Shirley Dix, 2260 Adair Street, San Marino, California, USA
- Baunsgård, Kathrine, Museumsgade 31, Herning
- Benediktson, Lene, Sundby L. pr. Nykøbing F.
- Bentzon, Marie-Louise, Emdrup Banke 159, København Ø
- Birkedal, Anne Merete, Vesterbrogade 200, Kbh. V
- Bjerg, Kirsten Annette, Frøndevej 34 B, Søborg
- Bjørn, Lene, Bjørnegården pr. Dalby, Fyn
- Blåbjerg, Nanna, Fuglsangvej 60, Virum
- Blom, Marianne, Rosenvængets Allé 8, Kbh. Ø
- Bregendahl, Hanne Marie, Kongelyset 5, Slagelse
- Brems, Marie-Louise Therese, Kultorvet 15, København K
- Broberg, Naja, Under Elmene 13, Kbh. S
- Brok, Birgitte, Flakholmen 32, Vanløse
- Bundgård, Karen, »Melholtgård« pr. Aså
- Busk, Ulla, Nrd. Fasanvej 214, København N
- Bysted, Birgit, Elmevej 26, Herning
- Christiansen, Kirsten, Bindeledet 30, Bagsværd
- Cloetta, Birte, Trøjborggade 4, Kbh. V
- Cohn, Jette, Trollesvej 5, Hillerød
- Dahl, Edel, Carl Johansgade 6, København Ø
- Dalsgård, Ingeborg, V. Børsting, Kjeldbjerg pr. Skive
- Damgård, Ellen, Ulstrupvej 11, Hvidovre
- Dinesen, Karen, Oure, Fyn
- Duedal, Vibeke, Grøndals Parkvej 2 A, Kbh. F
- Egestad, Birgit Stenz, Østergade 39, Hadsten
- Ernstved, Else Margrethe, Emdrup Vænge 9, Kbh. Ø
- Falk, Kirsten, Frederikshaldsgade 13, Århus N.
- Findal, Bente, Centralskolen i Hvalpsund
- Friis, Hanne Bodil, Overby Nedergård pr. Hovedgård
- From, Inger, Sjællandsgade 8, Ålborg
- Frøkjær, Hanne, »Skibstedgård«, Nors, Thy
- Funch, Matti, Sct. Jørgensgade 8, Slagelse
- Garkier, Lone, Adjunktvej 9, Ålborg
- Geisler, Tove, Riddergade 9, Vordingborg
- Gotved, Signe, Vodroffsvej 51, Kbh. V
- Grell, Birgitte Elisabeth, Nørreallé 15, Herning
- Hagerup, Ann-Marie Karen, Bækkeskovvej 48, Brønshøj, Kbh.
- Hansen, Else Refslund, Skastgård pr. Ballum
- Hansen, Else Rønholt, Skovlund, Agersted
- Hansen, Karen Schousgård, Spangbergsvej 24, Thisted
- Hansen, Karen Stokbæk, Ferritslev, Fyn
- Hansen, Kirsten Elise, Ringstedvej 29, Sorø
- Hansen, Kirsten Vedsted, Ringvej, Gram
- Hansen, Lis Damsted, Tvedvej 81, Svendborg

Hansen, Lis Rosendal, Thingskrivervej 20, Kbh. NV
 Hansen, Maiken Skovgård, Johan Kellersvej 32, Kbh. SV
 Hazen, Sidna Ann, 2600 Lafayette, Lincoln 2, Nebraska, USA
 Hee, Kirstine, Ibstrupvej 6, Gentofte
 Heering, Marianne, Østerbrogade 88, Kbh. Ø
 Hendriksen, Lisbet, Stockflethsvej 1, Odense
 Hermansen, Lene, Skanderborgvej 36, Århus
 Hestbech Jensen, Kirstine, Harboøre
 Hinke, Grethe Birkerød, Thurø
 Hjort, Sonja, Sommersted, Sdrj.
 Holbek, Eva Marie, Adelgade 62, Kbh. Ø
 Hvilsum, Rikke, Soløsevej 18, Gentofte
 Høgsbro, Vibeke, Grønnevang 57, Hørsholm
 Iversen, Lis Brøllund, Finlandsgade 47, Esbjerg
 Jacobsen, Bergliot, Setesdalsvegen 38, Kristianssand, S., Norge
 Jensen, Ase, Storhaugveien 28, Stavanger, Norge
 Jensen, Anna Marie, Østergade 17, Gern
 Jensen, Birgith Lillian, Smedegade 74, Horsens
 Jensen, Else, Nbh.-Broby pr. Næsby, Fyn
 Jensen, Hanna Kirkegård, Sct. Jørgensgade 18, Kolding
 Jensen, Inger Marie la Cour, Dyrehavegård pr. Knarreborg st.,
 Fyn
 Jensen, Ingrid Michael, Radsted, Saxejøbing
 Jensen, Karen Margrethe, Hemmersvej 42, Skive
 Jensen, Kirsten Ulla, Padborgvej 12, Valby
 Jensen, Lis Schou, Møllegade 19, Herning
 Jespersen, Helle, Strandvejen 165, Hellerup
 Johanning, Britta, Pindesholm, Tandslet
 Johansen, Helle, Langelands Landbrugsskole
 Justesen, Grete, Paalleskærvej 12, Hjørring
 Jørgensen, Helene Marie, Rise pr. Røde kro
 Jørgensen, Lotte, Sunesvej 5, Sorø
 Jørgensen, Rosa Lene, Lumsaas, Sjælland
 Jørgensen, Tove, Lauggårds Allé 57, Søborg
 Kampmann, Kirsten, Nørreallé 34, Herning
 Kienitz, Elisabeth, Dronningensvej 30—32, Nyborg
 Kjeldsen, Lisbeth R., Adelgade 2, Randers
 Kjergård, Merete Schmidt, Ahlgade 35, Holbæk
 Kjærgård, Marianne, Hans Bruunsvej 9, Charlottenlund
 Klugmann, Karin, Havbogade 38, Sønderborg
 Knudsen, Elin Charlotte, Frodesvej 44, Abyhøj
 Knudsen, Ingeborg, Haslund Pg. pr. Randers
 Knudsen, Lis Sonne, Krøyersvej 16, Svendborg
 Koch, Birgitte, Skovbakkevej 13, Charlottenlund
 Koch, Lise Marie, Skovbakkevej 13, Charlottenlund

- Kofoed, Inga, Toft pr. Rønne, Bornholm
Kornbek, Christa, Veronikavej 23, Vanløse
Kragh-Schwarz, Inger, Ø. Nykirke Præstegård pr. Kollemorten
Kreutzfeldt, Annette, Rosenørns Allé 27, København V
Kristensen, Bodil, »Liselund« pr. Sjørsløv
Kristensen, Grete Tange, Hjordtinggård, Sig
Langballe, Trine, Tranekær, Randers
Lange, Annette, Sdr. Fasanvej 63, Kbh. F
Lange, Solveig, Skjoldsgade 10, Århus C
Larsen, Helga, H. C. Andersensgade 88, Odense
Larsen, Karen, Hulkærvej 11, Søborg
Larsen, Lene, Grønnevej 206, Virum
Lindgreen, Grith, »Rønnegård«, Tømmerup, Kastrup
Lund, Astrid, Sdr. Sejerslev pr. Højer
Lunn, Birgitte, Auroravej 21, Vanløse
Madsen, Ase Skovmose, Balleby, Lemvig
Madsen, Hanne Stensgård, Gl. Møllevvej 3, Varde
Madsen, Kirsten, Havnbjerg, Nordborg, Als
Mathiasen, Kirsten Astrid, Tinning pr. Hinnerup
Mengel-Christensen, Ulla, Øster Søgade 96, København Ø
Meyer, Hildegard, Hedem 3, Kreis Lübbecke, Westfalen,
Tyskland
Mogensen, Birthe, Vestervang 4, Haslev
Monrad, Ulla Regitze Bojsen, Sct. Annagade 17, Bogense
Møller, Iben Paludan, Mosebakkens 12, Virum
Needham, Shirley May, 1015 Country Place, Monterey Park,
California, USA
Nielsen, Annie, Vesterhusvej 11, Brønshøj
Nielsen, Birgit, Abildgårdsvej 23, Helsingør
Nielsen, Birthe Højgård, Jernbanevej 1 A, Lyngby
Nielsen, Edel Møller, Vikærsvvej 32, Risskov
Nielsen, Elith Tove Sønderskov, Stjernegade 4, Helsingør
Nielsen, Else Margrethe, Tyrsted Vestergård pr. Horsens
Nielsen, Jytte, Skolevænget 3, Kolding
Nielsen, Kirsten, Jagtvej 79, København N
Nielsen, Kirsten Fanny, Hulgårds Plads 7, København NV
Nielsen, Leni Maria, Klosterparkvej 17, Kalundborg
Nielsen, Lilly Gunhild, »Toftelund« pr. Hyllested
Nielsen, Lisbeth, Langenæs Allé 28, Århus
Nielsen, Randi Eleonora, Vedstedvej 2, Valby
Nielsen, Rigmor, »Krogård«, Riis pr. Skanderborg
Nørby, Bente, Terp Mølle, Lading
Olesen, Gerda, Kovej 9, Højer
Ovesen, Randi, Hørby pr. Holbæk
Petersen, Ase, Bækkeskovvej 34, Vallensbæk, Brøndby Str.

- Petersen, Anna Marie Berggreen, Nørreg. 10 B, Frederiksværk.
 Pedersen, Birgit, Korsgårdsvej 1, Charlottenlund
 Pedersen, Bodil M., »Ringslund«, Storring pr. Skovby
 Pedersen, Frida Telling, Østrup st., Jylland
 Pedersen, Grete, Kronborgvej 22, Thisted
 Petersen, Hanne Vedel, Linå pr. Silkeborg
 Pedersen, Kirsten Hellevad, Amagerbrogade 4, Kbh. S
 Pihlkjær, Karen Margrethe, Stenderup pr. Rødding
 Poulsen, Betty Christine Munk, Hundborgvej 80, Thisted
 Poulsen, Sussi, Nygårdsvej 19, Vordingborg
 Rambøll, Anette, Dronninggårds Allé 40, Holte
 Rasmussen, Bodil Vang, Graverboligen, Ribe
 Rasmussen, Ellen, Højer
 Rasmussen, Marianne, Brobyværk
 Rosenberg, Jill, Poppelhegnet 14, Kgs. Lyngby
 Rudd, Constance Edith, 6 Montrose Ave, Arlington 74,
 Mass., USA
 Sanggård, Birgit, Rosenvænget 17, Struer
 Schlechter, Birgitte Wennemoes, Gothersgade 152, Kbh. K
 Schmidt, Else, Nørå pr. Bramminge
 Schou, Jette, Syrenvej 4, Risskov
 Seehusen, Vibeke, Lottesminde, Tikøb
 Skov, Birte, Steen Billesgade 22, Ålborg
 Skov, Inge Leise, Emdrupvænge 96, Kbh. Ø
 Skøtt, Ingerlise, Gl. Kongevej, Tyrstrup pr. Christiansfeld
 Slott, Hanne, Mølbechs Allé 7, Sorø
 Sohn, Mariann, Stefansgade 47, Kbh. N
 Staberg, Jette, Gartnersvinget 43, Lyngby
 Steffensen, Elisabeth Charlotte, Bagsværd Hovedgade 44 A,
 København, Bagsværd
 Svensson, Nina Broch, Skjærstadvn. 4a, Smestad, Oslo 3, Norge
 Sørensen, Dora, Landborup pr. Knebel, Mols
 Sørensen, Lene Marno, Sparresholmsvej 37, Brønshøj
 Termansen, Marie Bang, »Kargård«, Jels
 Therkelsen, Inger Margrethe, Ådal pr. Jelling
 Thomsen, Karen Vibeke, Ruskær 11, Valby, København
 Thrane-Nielsen, Lone Anette, Færøvej 11, Viborg
 Toft, Ellen, Højmark pr. Lem
 Tougård, Lis, Østergade 26, Karup J.
 Tougård, Rosa Irena, Museumsgade 8, Århus C
 Trebbien, Inger, Absalonsgade 11, Sorø
 Trydeman, Hanne, »Lundsgård« pr. Agedrup, Fyn
 Vesth-Hansen, Inge Lise, Kirstens Allé 7, Søborg
 Vidar, Jytte, Høvikveien 13c, Høvik, Norge
 Wenzel, Kirsten, »Eskærdal«, Jyllerup, Årre, Varde

Winther, Bodil Elisabeth, Havnevej 23, Roskilde
 Wråe, Ingrid, Lægeboligen, Ryomgård
 Wrang, Kirsten, Rosenvænget 64, Fruens Bøge
 Wärn, Helga, Ø. Balleby, Tørring pr. Lemvig

Mandlige elever vinteren 1963—64

Andersen, Aage Dissing, Sørup pr. Tårs, Vendsyssel
 Andersen, Emil, Fitting pr. Vorbasse
 Andersen, Henning C. Elgård, Låsby st.
 Andersen, Per, Bjergby pr. Hjørring
 Andersen, Søren, Folehaven 73, København, Valby
 Ankersen, Niels, Hegnet, Sct. Ibsgade 63, Viborg
 Arnum, Niels, P. Bangsvej 114, Kbh. F
 Bason, Frank Charleson, R. R., South Salem, New York, USA
 Beck, Dieter, Petersminde, Odder
 Brynjolf, Mogens, Nytorv 5, Viborg
 Bülow, Frederik, Skallerup pr. Solbjerg, Mors
 Carlsen, Ove, Torslev pr. Skovgård st.
 Carstensen, Carsten, Johan Kellersvej 16, Kbh. SV
 Christensen, Bjørn, Egebæksvej 59, Højbjerg
 Christensen, Jens Vald. Aae, Tvede skole pr. Randers
 Christensen, Jørn, Storegade 15, Thisted
 Christensen, Peter, Hustedgade 7, Brørup
 Christiansen, Olav Møller, Nr. Søby st., Fyn
 Christiansen, Ole Kjølby, Øster Thirup, Hjørring
 Damgård, Kristoffer, Borbjerg, Holstebro
 Damgård, Peter, Holmsgårdsvej 6, Randers
 Draminsky, Sven Frede, H. C. Ørstedesvej 66, Kbh. V
 Due, Eskild, Apollovej 23, København, Vanløse
 Due, Jørgen, Gramrodegård pr. Gramrode
 Einarsson, Audunn, Smidjustig 13, Reykjavik, Island
 Eskesen, Jens Grønberg, Hesselhogård pr. Gårde
 Fangel, Morten Andreas, Vridsted pr. Skive
 Flugt, Tommy, Sdr. Nærå pr. Årslev
 Frandsen, Niels, Engskelsgården, Rorup pr. Lejre
 Frederiksen, Hans, Ternelund pr. Slagelse
 Frederiksen, Ole Sønderberg, Reerslev pr. Hedehusene
 Frederiksen, Søren Egon, Lejrskov, Korsvang
 Fønns, Peter, Kongensgade 35, Esbjerg
 Gadensgård, Svend, St. Ravnshøj, Frederikshavn
 Gormsen, Erik, Hørregårdsvej 1 A, Haderslev
 Gry, Erik, Bistrupvej 190, Birkerød
 Hammerlund, Per, Strandvejen 321, Charlottenlund

- Hansen, Christen Mathiesen, P. O. Box 711, Kitale, Kenya,
East Afrika
- Hansen, Gunnar Kolstrup, Tillerup skole, Knebel
- Hansen, Jens, Amager Fælledvej 19, Kbh. S
- Hansen, Ole, Ålbæk pr. Lihme
- Hansen, Per, Sokkelundsvej 4, Kbh. NV
- Hansen, Torben, Jensminde, Bindslev
- Harup, Mogens Peter, På Højden 3, Hellerup
- Heide-Andersen, Lars, Sct. Jørgensvej 8, Ribe
- Hemmingsen, Hans Chr., Marrebæk, Falster
- Hendricks, Elbert Lewis, 1440 East 108 Street, Cleveland 6,
Ohio, USA
- Henriksen, Bent V. H., Borggade 22, Gråsten
- Hentze, Peter, Vesterbrogade 100, Kbh. V
- Hillersborg, Bendt, V. Vestergård, Bonnet
- Hirsch, Steen Hartvig, Ørevadsvej 14, Kbh. NV
- Holm, Jørgen, Sdr. Harritslev pr. Hjørring
- Holm, Øjvind, St. Hansveien 13, Sarpsborg, Norge
- Iversen, Hans Jørn, Paradiisgård, Kirkehørup
- Iversen, Poul Storm, Vestergade 70, Holsted
- Jensen, Finn Krogh, Doon Lodge, Cavendish Rd., Weybridge,
Surrey, England
- Jensen, Jens Thomsen, Erslev, Mors
- Jensen, Johannes, Nautrup pr. Durup
- Jensen, Peder, Strellev pr. Ølgod
- Jensen, Verner Frede, Fjellebrovejen, Ulbølle
- Jepsen, Hans, Døstrup, Sdrj.
- Jessen, Hans Jacob, Bjerregrav, Møldrup
- Johannessen, Peter, Troldgården pr. Faldballe
- Jørgensen, Carsten Anker, Callisensvej 31, Hellerup
- Jørgensen, Fin Ortved, Landlystvej 65 A, Hvidovre
- Jørgensen, Flemming Rübner, Elverdalsvej 126, Højbjerg
- Jørgensen, Jørgen Bagge, Elling pr. Horsens
- Jørgensen, Jørgen Neldeborg, Tidemansholm, Sæsing, Vends.
- Jørgensen, Niels Chr., Dalbygård, Hedensted
- Kjær, Sigurd M., Faster pr. Skjern
- Kjærgård, Jens, Kirstinedalsvej 18, Valby
- Korsgård, Ove, Hvidbjerg pr. Karby, Mors
- Krabbe, Jon Henrik, Frederiksdal, Harpelunde
- Kristensen, Erling Greve, Damhave, Sandager, Fjellerup st., Fyn
- Kristensen, Jørgen, Bangsgård, Gullev, Bjerringbro
- Kronthen-Thim, Olle, Fack 33, Nordberg, Sverige
- Langgård, Jan-Erik, Rørvik-Onsøy pr. Frederikstad, Norge
- Larsen, Erik Mørk, Livjærggade 24, Kbh. Ø
- Larsen, Flemming, Hvidovre Enghavevej 94, Hvidovre

Larsen, Peter Bjørn, Bornholms Højskole pr. Akirkeby
Leth, Jens, Kvottrup, Mundelstrup
Leth, Per, Brorholt, Vadum
Ley, Otto, Ørstedsgade 16, Sønderborg
Lund, Carl Henry, Enghavevej 4, Ry st.
Lund, Flemming, Kùchlersgade 19, Kbh. V
Lund, Hans, Branderup
Madsen, Anders Jørn, Bryrup
Madsen, Mogens Engelbræt, Annexgården, Hoven pr. Tarm
Madsen, Søren, Lammestrupvej 2, Borup
Matthiesen, Kai M., Tråsbøl pr. Bovrup
Mortensen, Erik Dam, Skrillinge Damgård, Assens
Mortensen, Jørgen, Boltinggård Skov pr. Ringe
Munk, Torben, Rådmand Steins Allé 41, Kbh. F
Møller, Søren Lykke, Nørgård, Voerså
Negendahl, Hans Mathiesen, Sdr. Landevej 3, Sønderborg
Nesting, Erhardt V. G., Ll. Velling, Smidstrup pr. Børkop
Nielsen, Jørgen Klint, Falkoner Allé 16, Kbh. F
Nielsen, Knud Kirkevang, Stauning, Skjern
Nielsen, Vagn, Sønderbro, Ansager
Nielsen, Wolf Randrup, Hostrup pr. Daugård
Nissen, Karl, Kongevej 34, Tønder
Nygård, Vagn, Tuesbøl pr. Brørup
Olesen, Åge Peschardt, Møllegården, Uhre pr. Brande
Olesen, Carl Erik, Hvilshøj Mark, Brønderslev
Olsen, Gunnar, Glostrupgård, Bråde
Olsen, Ib, Valnødvej 15, Roskilde
Olsen, Leif Thor, Reerslev pr. Hedehusene
Olsen, Per Bøje, Hesseløgade 10, Ålborg
Pedersen, Adolf Bech, V. Jølby pr. Erslev, Mors
Pedersen, Anders Dahl, Råby pr. Dalbyover
Pedersen, Hans Bendix, Østervej 63, Glostrup
Pedersen, Hans Jørgen, Præstegården, Jystrup, Sjælland
Pedersen, Hans Peter Schmidt, Tjørnehoved pr. Allerslev
Pedersen, Knud Erik, Engdalsvej 81 B, Brabrand
Pedersen, Niels Jørgen, Galten
Pedersen, Villy, Skovsødal, Ganløse pr. Måløv
Pilgård, Chr., Ø. Hjermitzlev pr. Brønderslev
Rasmussen, Jens Chr., V. Åby præstegård, V. Åby st., Fyn
Rasmussen, Jens Johan, Gabelsvej, Bramminge
Rasmussen, Niels, Godthåbsvej 117, Kbh. F
Ross, Jørn-Ulrik, I. H. Mundtsvej 22, Virum
Sander, Niels Steffen, Rosenvængets Sideallé 1, Kbh. Ø
Schoubye, Svend Stub, Hørsekildevej 392, København Valby
Simonsen, John, Finlandsgade 20c, Malmø, Sverige

Skinnebach, Jens, Nørregade, Galten
Sommer, Michael, Sølyst Allé 14, Brøndby Strand
Sonne-Hansen, Caspar, Tonysvej 29, Charlottenlund
Sunesen, Niels Vestergård, Fårtoft pr. Thisted
Søe, Torben, Østergade 23, Kjellerup
Sørensen, Poul Therkild Chr., Færgegårdsvej 23, Vordingborg
Therkelsen, Hans Devantie, Holtum Mølle, Grejsdal
Tobberup, Jens Erik, Vestergade 17, Åbybro
Vestergård-Laustsen, Erling Bæk, Fredensvej 33, Tåstrup
Vesterlund, Jens Duedahl, Matstrup Ladegård pr. Nr. Snede
Vesti, Preben, Kildevældsgade 72, Kbh. Ø
Volf, Egon, Fogderup pr. Ravsted